તવબડુન—નમુદ

Printed by B. Miller, Superintendent, British India Press, Bombay.
Published by Osman Abdul Gani Haji Ahmed, Khand Bazar,
Bombay.

તવબતુન—નસુહ

ઉર્દુ ઝબાન ઔર ગુજરાતી હરફોંમેં

છપાનેવાલે

ઉસ્માન અબ્દુલગની હાજી આહમદ

પ્રભાસપાટણ (કાઠીયાવાડ)

પહેલી મરતબા

નકલેં ૧૦૦૦

બ્રિટિશ ઇંડિયા પ્રેસ, મજગાંવ—મુંબઇ.

હી. ૧૩૩૯

ઇ. સ. ૧૯૨૦.



ઇન્તેસાબ (ડેડીકેશન)

અલહમ્દો લીલ્લાહ કે પુરી હુઈ મહેનત મેરી
તેય હુઈ આજ કે મંન્ઝલપે મુસાફત મેરી.

યે નાચીઝ હદીયેકા જો રીફાએ આમ કે લીએ
છપવાયા ગયા હય, મેં મેરે ચીચા સાહેબ
યુસફ હાજી આહમદ સાહેબકે નામ
નામીપર નઝર કરતા હું.

અઝ તાબેદાર,

ઉસ્માન અબદુલગની.

બીસમીલ્લા હીરરહમા નીર રહીમ.

દીબાચ્યા.

યેહ કીતાબ-તવબતુન નસુહ—એક દીલચસ્પ કીસ્સા મુસલમાનાં કે એક ખાનદાની હાલાતમેં જનાબ ડાકટર મોલવી નઝીર આહમદ સાહેબકા તસનીફ કીયા હુવા હય. યેહ કીતાબ લાયક હરતરાહકી તારીફ કે હય. ઇસકે સીલેમેં ગવર્મેન્ટને મુસન્નીફકો એક હઝાર રૂપિયા ઇનામ દીયાથા ઔર ઉન્સે એક હઝાર નકલે ખરીદીંથીં.

ઇસિ કીતાબમેં ઇનસાન કે ઉસ ફર્ઝકા ઝીકર હે જો તરબીયતે ઓલાદકે નામસે મશહુર હય. ઇસિ કીતાબ લીખનેસે અસલ મકસુદ યેહ હય કે ઇસ ફર્ઝકે બારેમેં જો ગલત ફેમી અમુમન લોગોં સે વાકે હો રહી હય, ઉસકી ઇસ્લાહ હો, ઔર ઉન્કો ઝહન નસીન કર દીયા જાયકે તરબીયત ઓલાદ સીર્ફ ઇસીકા નામ નહીં હય કે પાલપોસકર ઓલાદકો બડા કરદીયા, રોટી કમા ખાનેકા કોઈ હુંનર ઉન્કો સીખાદીયા, ઉન્કા બ્યાબરાત કરદીયા, બલ્કે ઉન્કે અખલાકકી, ઉન્કે મીજાઝકી, ઉન્કે આદાતકી, ઉન્કે ખ્યાલાતકી દુરસ્તી ભી માંબાપપર ફર્ઝ હય. ઇસિ કીતાબસે ઝાહેર હોતા હય કે ઇસિ મુલકકે લોગ અપની ઓલાદકો ઇલ્મ અખલાક ઔર દીનકી તાલીમ કરનેમેં ઝયાદા શોકકે સાથ મુતવજ્જા હોં ઔર બખીલાફ ઇસિ કાયદે મુરવ્વજા કે લડકોં કે વાસ્તે તાલીમ કે લીયે ઉસ્તાદ બજાએ વાલેદેન હોતા હય. મુસન્નીફને યેહ સાબીત કીયા હય કે વાલેદેનકી કોશીશ ઔર ખુદ ઉન્કા ચાલ-ચલન હી એક બડી બીના તાલીમકી હય. મુસન્નીફને ઇસ બાતકી તમ સીલ મેં જો નેંઅમતેં, ઔર બરકતેં ખાનદાની હુસન તરબીયતસે મયસર હોતીં હેં ઔર વાલેદેનકી ગફલતસે જો નતીજે નીકલતે હેં ઉન્કો બહોત ખુબીકે સાથ ઝાહેર કર દીયા હય, ઔર ઉસ્કા મકસુદ અસલી યેહ હય કે તરબીયતે—ખાનદાની જો ફયલવાકેઅ દુરસ્ત ઔર ઉસુલકે સાથ હો, ગોયા એન દીનદારી ઔર ખુદાપરસ્તી હય.

ઈસ કીતાબમેં ખાનદાનકા બુઝર્ગ નસુહ, ઉસ્કી ઔરત ફેહમીદા ઔર ઉસ્કે તીન બેટે—કલીમ, અલીમ, સલીમ, ઔર દો બેટીયાં નઈમા ઔર હમીદા ઔર એક ભાનજી સાલેહા વગેરા કે નામ કીસ્સે કે સીલસીલેમેં આતે હંય.

આગાઝ કીસ્સેકા ઇસ બ્યાનસે હય કે એક મરતબા દેહલીમેં હૈઝા ફેલા ઔર નસુહ ઉસી બલામેં મુબ્તલા હુવા. ઉસને જાનાકે મેરી મોત આ પહોંચી હય. ઉસી હાલતમેં ઉસ્કો એક ગફ્લતકી નીંદ આગઇ. ઔર અખીરમેં ઉસ બીમારીસે ઉસ્કો સહતભી હો ગઈ. ઉસ બીમારીમેં એક મરતબા ઉસ્ને નીંદમેં યેહ ખ્વાબ દેખા કે ઉસ આલમમેં હય જહાં યે સબ રૂહેંય જાતી હંય, તમામ હાલ અપની ઉમ્રકા ઔર દીનસે જો ઉસ્કો બેપરવાઈ રહેતીથી ઔર ઉસ્કી ખુદપરસ્તી ઔર અહલો અયાલ કે હુકુક અદા કરનેકી ગફ્લત યેહ સબ બાતેં ઉસ્કે રૂબરૂ પેશ આઈ ઔર અપને ખાલીકકે સામને વોહ આસી ઔર ગુનેહગાર ઠેરા. બાદ સહત કે ભી યહી ખ્યાલ ઉસ્કે દીલપર ગાલીબ રહા ઔર અગલે હાલસે બીલકુલ ઉસ્કી તબીયત બદલ ગઇ. ઇસ્કે માને તવબાતુન નસુહ હય. નસુહને ન સીર્ફ અપને નફસકી ઇસ્લાહકી બલ્કે સારે ખાનદાનકી ઇસ્લાહકો અપને ઝીમ્મે ફર્ઝ ઔર વાજબ સમજા. ચુંકે ખાનદાનકી ઇસ્લાહ કે લીયે નસુહકો બડીબડી દીકકતેં પેશ આઇં, મગર ઉસ્કે ઇરાદેમેં ઇસતેહકામ થા ઔર વોહ હકકી જાનીબદાર થા, વોહ ગાલીબ આયા મગર મુસ્કીલસે, ઉસ્કો ફતેહ હુઈ મગર દુશવારીસે.

હિંદુસ્તાનીયોંકે લીયે યેહ કીતાબ બડી ફાયદામંદ હય ઔર ખાસ ઉનમેંસે યેહ હય—

૧) બે દીનીકી ખરાબીયાં.

૨) ઇસ્લાહકે લીયે લીડરોંકો કેસી કેસી દીકકતેં પેશ આતીં હંય.

૩) લડકોંકા ઇબતદાઈ ઉમ્રમેં તાલીમ પાના ઔર વાલેદેનકા નેક હોના અચ્છે ચાલચલનકી બુનયાદ હય.

૪) ઓરતુંકી તાલીમકી ઝરૂરત સાલેહાકી નેકી ઔર બદમીજાઝ નઇમાકી મગરૂરીસેં ખુબ ઝાહેર હોતી હય.

૫) સોહબત નેક ઔર કુતબ પસંદીદાકા નતીજા નોઉમ્ર લડકોંકી દુરસ્તીકે વાસ્તે ફાયદામંદ હય.

૬) અખલાકકી નીસબત સોહબત બદકી કબાહત ઔર મામુલી કુતબ દરસીયાકી મુઝરરત.

મુસન્નીફને ઇસ કીતાબમેં તઅસ્સુબ મઝહબી (હઠધર્મી) યા એસા કે ગેર મઝહબવાલોંકો નાગવાર હો ઇસમેં દાખલ ન હોને પાયે બહોત ખુબીકે સાથ પુરા કીયા હય. ઇસ લીયે મુસલમાનોકે સીવાય દીગર કોમોંનેભી ઇસ કીતાબકો બહોત પસંદ કીયા હય.



બીસમીલ્લા હીરરેહમા નીર રહીમ.

તવબતન નસુહ.

બાબ પહેલા.

દેહલીમેં હેઝેકી બીમારી કા આના, નસુહ કે બીમારીકા હોના ઔર ઉસ્કે ખ્વાબ આના.

કુછ અરસા હુવા **દેહલીમેં** હેઝેકા ઇતના ઝોર હુવા કે એક મોહલ્લેસે તીસ તીસ ચાલીસ ચાલીસ આદમી મરને લગે, ચારોં તરફ પરેશાની ઔર વીરાની હોગઇ. બાઝાર અયસે ઉજડ ગએ કે દીનકોભી જાતે હુવે ડર માલુમ હોતા થા. હર શખ્સ મુસીબતમેં ફંસા થા ઔર જીનેસે માયુસ હોગયા થા. યે હાલત હોગઇ થી કે ચલતે ફીરતે મતલી આઇ, થોડીસી કય હુઇ ઔર બેહોશ હોગએ ઔર ફીર મર ગએ. પંદરા મીનીટ કે અંદર બીમારી, દવા દુઆ જાન કઝા (દમ નીકળવું) ઔર મરના સબ કુછ હો જાતા થા. ઘરઘર રોના પડા થા. દો મહીને કે કરીબ મેં શહેર કી યેહ હાલત હોગઇ કે મુલ્ક આધાસા રેહ ગયા. સેંકડોં ઔરતેં બેવા હોગઇ, હઝારોં બચ્ચે યતીમ હોગએ. સબ શીકાયત કરતેથે મગર એક **નસુહ** જીસકા કીસ્સા, હમ લીખનેવાલે હંય, વોહ શીકાયત નહીં કરતા થા. ઔર ઉસ્કી યેહ વજેહ નહીં થી કે ઉસ્કો ઇસ બીમારીસે નુકસાન નહીં પહોંચા થા. બલ્કે તીન આદમી ઉસ્કે ઘરમેંસે ભી મરગએ થે, મગર ઉસ્કી શુક્ર ગુઝારીકા ઔરહી સબબ થા. વોહ યેહ કહેતા થા કે ઇસ કદર બીમારી ઔર મરને કી વજેહસે લોગોંકી તબીઅતેં બહોત કુછ ઠીક હોગઇ હંય. લોગોંને ખુદાકી તરફસે ગફલતકો છોડ દીયા હય, હર શખ્સ

મઝહબ કે ફર્ઝ અદા કરને લગ્યા હય, જીન લોગોને રમઝાન મેં ભી નમાઝ નહીં પડી થી, વોહ ભી પાચોં વક્ત મસજીદમેં આને લગે. મોતકી ગર્મ બાઝારીસે હર શખ્સ કે દીલમેં યેહ બાત જમગઇ હય, કે દુન્યા પાએ-દાર નહીં હય, બલ્કે યહાં થોડે દીન રેહકર રૂખ્સત હોનાના હય. દુન્યા એક સરા કે મુવાફીક હય, યહાં દીલ લગાના બ્હોત ભુલકી બાત હય. ગરઝ ઉન દીનોં લોગોંકે ખ્યાલ અયસે હોગએથે જયસે મઝહબ તાલીમ કરતા હય. નસુહને જબ હેઝે કી ઝયાદા હોનેકી ખબર સુની, તો સબ તદબીરેં જો ડાકટરો કે મુવાફીક ઝુરૂરી થીં અપને મકાન મેં કીં; નઇ કલઇ ફીરવાદી, પડોસ વાલોંકો સફાઈ રખને કી તાકીદ કી, ઘર કે કોનો મેં ઉદ (લોબાન) કી ધુની દેદી, તાકોં મેં કાફુર રખવાદીયા. કહીં કહીં કોઇલા ડલવા દીયા ઔર બાવરચીસે કેહદીયા કે ખાને મેં નમક ઝરા તેઝ હુવા કરે, પ્યાઝ ઔર સીરકા દોનો વક્ત દસ્તરખ્વાનપર આયા કરે, ગુલાબ, નારજીલ, દરયાઈ સોંફ, ઇમલી, શીકન્જબીન વગેરે જો યુનાની હકીમ ઇસ બીમારીમેં ઇસ્તેમાલ કરતે હંય, થોડી થોડી સબ મંગાલી, તાકે ઝુરૂરત કે વક્ત કોઇ ચીઝ તલાશ કરનેકી ઝુરૂરત ન રહે. અંગ્રેઝી દવાઇયાં, કૉલેરા પીલ્સ, ઔર કૉલેરા ટીન્ચર ભી મંગવા લીયા, ઔર કલો-રાડાઇન કી ભી દો શીશી મંગાલી. ગરઝ હરતરાહકી તૈયારીયાં કરલીં. લેકીન ફીરભી તીન આદમી નસુહ કે ઘર મેં મરગએ. ક્યું કે જબ મોત આજાતી હય ઔર આદમી કે દીન પુરે હો જાતે હંય તો મોતકો કોઇ નહીં રોક સકતા. દો મહીને કે બાદ હેઝેકા ઝોર કુછ કમ હુવા. લોગોંને દુકાને ખોલની શુરૂ કરદીં, ઔર દુન્યા કા કારોબાર ફીર જારી હોને લગા. ઉન્હીં દીનોં મેં નસુહને અપની બીવીસે કહાકે દો મહીનેસે ચાવલ નહીં ખાએ હય, અબ તો બીમારી કમ હોગઇ હય, બહોત ફીક્રકી બાત નહીં હય, આજ ઝર્દા પકવાઓ મગર બાવરચીકો યેહ તાકીદ કરદેના કે ચાવલ સખ્ત ન રહે, ખુબ નર્મ હોં.

શામકો ઝર્દા પકા ઔર સબને ખાયા, ઔર રાતકો સોગએ. કોઇ પહર રાત બાકી હોગી કે યકાયક નસુહ કી આંખ ખુલ ગઇ. જબ વોહ જાગા તો પેટમેં બહોત ગરમી માલુમ હોતી થી. ઉઠતે ઉઠતે કય આઈ, ઉસને નંગે સર સહનમેં ટેહલના શુરૂ કીયા. ખુબ કસકર દોનોં બાઝુ બાંધ દીયે, ગલેમેં તવેકી સ્યાહી લગાઈ, નાકમેં ઇતરકા ફાહા રખ્ખા, ઔર ખ્યાલ કો દુસરી તરફ લગા લીયા. મગર યેહ માલુમ

હોતા થા કે હલક તક કોઈ ચીઝ ભરી હુઈ હય, બહોત ટાલા, બહોત રોકા, મગર આખીર બડી ઝોરસે કય આઈ,; ઘરવાલે સબ જાગ ઉઠે, નસુહ કો ઇસિ હાલત મેં બેઠા હુવા દેખકર સબકે કલેજે ધકસે રેહ ગએ, કોઈ પાની ઔર બેસન લેકે દવડા, કોઈ ઈલાઇચી ડાલ પાન બનાકર પાસ આ ખડા હુવા, કોઈ પંખા છલને લગા, નસુહ કો લાકર ચાર પાઈપર લીટાયા ઔર સબ લોગ અપની બાતેં બનાને લગે. કીસીને કહા ખેરીયત હય ખાના ખરાબ થા, કોઈ બોલા ઝર્દેમેં ઘી ખરાબ થા, કોઈ કેહને લગા ખુરચન કી ખરાબી હય, ગરઝ યે સલાહ હુઈકે હેઝા નહીં હય, ગુલાબ ઔર સોંફકા અર્ક દીયા જાય. ગભરાને કી બાત નહીં હય. સુબોહ તક તબીઅત ઠીક હો જાયગી. ખેર યેહ તો રીશ્તે દારૂંકા હાલ થા. નસુહ અગરચે કમઝોર હોગયા થા. મગર ઉસ્કે હોંશો હવાસ ઠીક થે, સબકી બાતેં સુનતા થા, ઔર દવાભી પીતા થા, લેકીન કય હોને કે સાથહી ઉસને કેહ દીયા થા, કે લો સાહેબ ખુદા હાફીઝ, હમભી રૂખ્સત હોતે હંય, કય મુઝે બહોત દફા હુઈ મગર ઈસ દફા મેરા દીલ અંદર સે બેઠા જાતા હય ઔર હાથપાંઉમેં સનસની સી ચલી આતી હય. ઇતના કેહને કે બાદ નસુહ તો દુસરેહી ખ્યાલ મેં લગ ગયા, ઔર સમઝા કે દુન્યાસે ચલા. હકીમ સાહેબભી આએ ઔર દવા દેકર ચલે ગએ. ફીર ડાકટર આયા ઔર દવા દેકર યેહ કેહ ગયા કે ઇનકો અલાહદા મકાનમેં લીટાદો, કોઈ આદમી ઉનકે પાસ ન રહે, તાકે નીંદ આ જાય, અગર યેહ સોગએ તો બચ જાએંગે. ડાકટર કે કેહને કે મુતાબીક નસુહ કો ખાલી કમરેમેં સુલાકર લોગ ઇધર ઉધર હોગએ મગર ચુપકે ચુપકે દેખ જાતેથે. નસુહ અપને ખ્યાલાત મેં ડુબા હુવા થા. ઔર લોગ જાનતેથે કે બેહોંશીમેં પડા હય. શુરૂમેં તો નસુહ સમઝતાથા કે ફકત બદહજમી હય ઔર મેં નહીં મરૂંગા, લેકીન દમબદમ ઉસ્કી હાલત બહોત ખરાબ હોતી જાતી થી, કે આખીર કાર ઉસ્કો સમઝના પડા કે અબ દુન્યામેં ચંદ ઘંટે કા મેહમાન હું, વોહ જાનતાથા કે મરના વોહ સફર હય જીસકે બાદ વાપસી નહીં, વોહ જુદાઇ હય જીસકે બાદ મીલાપ નહીં. કભી વોહ બચ્ચોંકો દેખકર રોતા, કભી અપને સામને દુન્યાપર નઝર કરકે સર કો પીટતા થા. હર તરાહસે જો વોહ ખ્યાલ કરતા તો અપના મરના ઉસ્કો બેવકત માલુમ હોતા, કભી બીવીકી જવાની કા ખ્યાલ આતા, કભી લડકોંકી તાલીમ કા,

કભી લડકીયોંકી શાદીકા, કભી છોટે બચ્ચોંકી પરવરીશકા, અપને બેપાર ઔર ઝમીંદારીકાભી ખ્યાલ કરતા કે હીસાબ ઠીક નહીં હય, લેન દેન પુરા નહીં હુવા હય ઔર મોત સરપર આગઈ, અગર સબ લેન દેન ઔર હીસાબ કીતાબ ઠીક હોજાતા, ઔર બીવી બચ્ચોંકે ઈન્તેઝામ ઠીક હોજાતે, તો ઇતના અફસોસ ન થા. ગરઝ ઈન્હી ખ્યાલ મેં થાકે ઔર દવાકા અસર ભી શુરૂ હુવા, જો નીંદ લાનેવાલી થી. ઉસ્કો નીંદ આગઈ, આંખકા બંદ હોના થા કે ઉસ્કો એક અજીબ ખ્વાબ આયા. વોહ અપને ખ્વાબ મેં કયા દેખતા હય કે એક બડી ઇમારત હય જીસ્કો વોહ હાઈકોર્ટકી કચેરી સમઝા. લેકીન કચેરીકા હાકીમ કુછ ઇસ તરાહકા હય કે હજારોં લાખોં આદમી જમા હંય મગર હર શખ્સ ચુપ હય, જયસે કીસીકે મોંહમેં ઝબાન નહીં. સબ અપને હાકીમસે ઇતના ડરતે હંય કે ઝુટ નહીં બોલ સકતે, હાકીમકા ખૌફ સબપર છાયા હય. મગર સબ યેહ ભી જાનતે હંય કે હાકીમ બ્હોત રહમ દીલ, ઇન્સાફ કરનેવાલા, ઔર સબ કુછ જાનનેવાલા હય. જો જુરમ કરનેવાલા હય ઉનકી ઝબાન સે જુર્મ કા ઇકરાર કરાયા જાતા હય. કચેરી કે બાદ નસુહને ખ્વાબ મેં દેખા કે એક હવાલાત (છોટા જેલખાના) હય, હર શખ્સ અલગ અલગ ઉસમેં નઝર કેદ હંય, ઉસ્કે પાસહી બડા જેલખાના હય જો બ્હોત હી બુરા ઠીકાના હય, જો લોગ ઉસમેં કેદ હંય વોહ યેહ સમઝતે હંય કે ફાંસી હો જાય ઔર સુલી લગ જાય તો બેહતર હય, તાકે ઇસ સખ્ત તકલીફસે છુટ જાએં, મોત માંગતે હંય મગર નહીં મીલતી. નસુહને જબ ઇસ ખૌફનાક મકાનકો દેખા, તો બ્હોત ડરા, બહાર આયા તો ફીર છોટે જેલખાને કો દેખા. ઇસમેં હઝારહા આદમી તો ગયર થે લેકીન કહીં કહીં અપને દેશ ઔર મોહલ્લેં કે આદમી ભી નઝર આતે થે, લેકીન વોહી લોગ નઝર આતે થે જો મરચુકે થે, ઇન લોગોંકો દેખનેસે ઊસે બ્હોત તઅજ્જુબ હુવા, ઇસી ખ્યાલમેં ચલા જાતા થા કે અપને બાપકોભી વહીં બેઠે હુવે દેખા. પહલે તો સમઝા નઝર ગલતી કરતી હય મગર ગૌર કીયા તો માલુમ હુવા કે બાપહી હય, દૌડકર ઉનકે પાઉંપર ગીર પડા, ઔર કેહને લગા કે જનાબ વાલીદ સાહેબ, હમ સબ આપકી જુદાઇમેં તબાહ હો ગએ હંય, આપ યહાં કહાં હંય.

બાપ—મેં અપને ગુનાહોંકા જવાબ દેનેકે લીયે પકડા ગયા હું, યેહ જગા જો તુમ દેખતે હો દારૂલજઝા (બદલા દેનેકી જગા) હય. ખુદાતઆલા યહાંકા હાકીમ હય.

બેટા—અએ વાલીદ સાહેબ આપતો બડે નેક પરહેઝગાર એબાદત કરનેવાલે થે, આપપર ગુનાહોંકા ઇલઝામ કયસા ?

બાપ—ગુનાહ એક દો નહીં, સેંકડોં હઝારોં હંય, યે મેરા નામએ આમાલ કયસી ખરાબ ખરાબ બાતોંસે ભરા હય, મેં ઇસકો દેખકર બ્હોત પરેશાન હું, કે કયા જવાબ દુંગા ઔર કૌનસી બાતસે ઇલ્ઝામ દુર કરૂંગા.

બાપકે હાથમેંસે નામએ આમાલ દેખા તો નસુહ કાંપને લગા. ઉસમેં બાપકે મુતઅલ્લીક અયસે ગુનાહ લીખ્ખે થે જયસે શીર્ક (ખુદાકા શરીક બનાના) કુફ્ર, નાશુકરી, બેઇમાની, ઘમંડ, ઝુટ, ચુગલી, લાલચ, હસદ, લોગોંકો તકલીફ દેના, નીફાક, રીયાકારી, દુન્યાકી મોહોબ્બત, ગરઝ કોઈ ઇલ્ઝામ બાકી ન થા જો ઉસ્મેં નહો ઔર જીસ તરાહ દુન્યાકે જુર્મોં મેં પીનલકોડકા હવાલા હોતા હય, ઇસી તરાહ ઉસ્કે આમાલ નામે મેં કુરાન મજીદકી સુરતોં ઔર આયતોંકા હવાલા થા. બહોત તઅજજુબસે નસુહને બાપસે પુછા કે કયા આપને સચમુચ યેહ જુર્મ કીયે હંય ?

બાપ—ઇનકારકી તાકત નહીં હય, ઇતની ગવાહી મૌજુદ હય કે ઈનકાર કરૂં તો કબુલ હો નહીં સકતા.

બેટા—જનાબ વોહ કૌન લોગ હંય, જો આપકે ખીલાફ ગવાહી દેતે હંય.

બાપ—અવ્વલ તો દો ફરીશ્તે હંય જીનકો કીરામુન કાતેબીન કેહતે હંય ઔર જો હર શખ્સ કે સાથ ખુદાકે હુકમસે રેહતે હંય ઔર ઉસ્કી હર નેકી બદી કો લીખતે રેહતે હંય, કોઈ કામ ઉનસે છુપા નહીં રેહ સકતા. ગોયા હર શખ્સકા રોઝનામા ઉમર ભરકા લીખતે હંય. અબ જો મેં ઉસ્કો દેખતા હું તો સબ સચ્ચા ઔર ઠીક પાતાહું, દુસરે યેહી મેરે હાથ, પાઉં, આંખ, કાન સબકે સબ મેરે સબ કામોં કે મુતઅલ્લીક ગવાહી દેતે હંય.

બેટા—આખીર ઇસકી કયા વજેહ હય.

બાપ—ઇસકી વજેહ યેહ હય મેં તો ઇનિકો અપના સમઝતા થા મગર અસલમેં યેહ સબ ખુદાકે જાસુસ થે ઔર જો જો કામ મેંને અપને હાથ, પાઉં, આંખ, કાન વગેરાહસે લીયે, ઉનકે બારેમેં સબને ગવાહી ઠીક ઠીક દેદી.

બેટા—આપકા કયા હાલ હુવા.

બાપ—જબસે દુન્યાકો છોડા, કબ્રકી હવાલાતમેં હું, તનહાઇસે જી ગભરાતા હય. યેહ માલુમ નહીં અબ કયા હોગા, રાતદીન ઇસી ફીક્રમે રેહેતા હું, હવાલાતમેં બ્હોત તકલીફ હય. લેકીન બડા જેલખાના જીસ્કો દોઝખ કેહતે હંય ઉસ્કા હાલ ઔર ઉસ્કી તકલીફેં દેખકર ઔર સુનકર હોસ ઔર હવાસ ઉડજાતે હંય. જબમેં હવાલાતમેં આયા તો મુઝકો આમાલનામા દીયા ગયા. બસ ઉસકો દેખતા હું ઔર નતીજેસે ડરતા હું, નજાતકી કોઇ તદબીર સમઝમેં નહીં આતી.

બેટા—આપ તો નમાઝ રોઝે કે બડે પાબંદ થે ઔર કોઇ ગુનાહ ન કરતે થે, ફીર આપપર કુફ્ર ઔર શીર્કકા ઇલ્ઝામ કયસા હય ?

બાપ—મેરે જો કામ થે વોહ સબ ઉપર દીલકે થે. પેહલે મુઝસે યેહી પુછા ગયા કે તેરા રબ (પાલનેવાલા) કૌન હય. મેંને જવાબ દીયા કે એક અલ્લાહ જીસ્કા કોઈ શરીક નહીં હય. મેરે જવાબ પર યેહ કહા ગયા કે જબ તુમ નૌકરીસે અલગ કીયે ગએ થે ઔર બ્હોત દીનોં તક તુમકો નૌકરી નહીં મીલી થી, ઔર સબ રૂપીયા ખર્ચ હો ગયા થા ઔર તુ હમસે પરેશાન હોકર દુઆ માંગા કરતા થા, મગર હમ તેરા સબ્ર અકાયદ આઝમાને કી વજેહસે તેરા મતલબ પુરા હોનેમેં દેર કરતે થે, ઉસ વક્ત એક અંગ્રેઝ કલેકટરને વોહભી તેરીહી તરાહ અપના બંદા થા, હમારેહી હુકમસે કે હમને ઉસ્કે દીલમેં યેહ બાત ડાલી થી, તુઝસે પરવરીશ કા વાયદા કીયા. મગર હમને તુઝપર ઝાહીર નહીં કીયા, કે હમનેહી ઉસ કલેકટર કે દીલમેં યેહ બાત ડાલીથી, તુ યેહ સમઝાકે મેરીહી કોશીશ કે નતીજે કી વજેહસે અયસા હુવા, બતલા કે તુઝકો ઉસ અંગ્રેઝ કે ઝબાની વાઅદેકા ઝયાદા ભરોસા ઔર આસરા થા, યા હમારે વાયદેકા ઝયાદા ભરોસા થા. જો વાયદા હમને કુરાને શરીફ મેં સાફ તોરસે કીયા હય કે સબકા રીઝક અલ્લાહ કે ઝીમ્મે હય, અગર તુ હમકો

સચ્ચે દીલસે હાઝીર નાઝીર, સબકી સુન્નેવાલા, ઔર સબ ચીઝકો દેખનેવાલા ઔર સબ કુદરત રખનેવાલા જાનતા થા તો ગુનાહપર તુ કયસે ઝુર્રત (હીમત) કરતા થા, અગર તુ કહેતા હય કે ભુલકર જુર્મ કીયે હંય તો ભુલકર તુને કભી જલદી આગમેં અપને કો નહીં ડાલા, ન ગરમ પાનીમેં હાથ ડાલા, ન આગમેં કુદા તો બતલા કે ગુનાહ તુ અએસી ઝુર્રતસે કયું કરતા થા યાતો તુઝકો યકીન ન થા, કે ગુનાહ કી સઝા દોઝખકી આગ હય યા અગર યકીન કરતા થા તો દોઝખકી આગકો દુન્યાકી આગસે ભી કમ સમઝતા થા. દુન્યામેં જો કુછ અએશ ઔર આરામ હમને અપની મહેરબાનીસે તુઝકો બગેર કીસી તુમહારે હકકે દીયા થા. ઉસ્કો તુ યેહી સમઝતા થા, કે મેરી કાબીલી-યત ઔર અકલ કે ઝોરસે યેહ મીલા. જો તકલીફ દુન્યામેં તુઝકો પહોંચી, અગરચે તુ અપને હાથસે અપને પાઉં મેં કુલ્હાડી મારા કરતા થા મગર તુ ઉસ્કા ઇલઝામ હમારી ઝાતપર લગાતા થા. અય એહસાન ભુલનેવાલે હઝારોં લાખોં એહસાન ઔર કરમ હમને તુઝપર કીયે ઔર તુઝસે ઇતના ન હોસકા કે ભલા મોંહસે તો ઇકિરાર કરતા અપના શુક્ર બેશુમાર નેઅમતેં હમને તુઝકો અતા કીં મગર તુઝપર ઇતનાભી અસર ન હુવા કે ઝબાનપર શુક્રીયા લાતા. ઇસ ઝીંદગીપર જો ચંદ રોઝા હય તુઝકો ઇતના ધમંન્ડ હો ગયા થા, કે અપને કો હમારે કાનુન ઔર હમારે હુકમસે બાહર કર દીયા થા. હમને તુઝકો પયદા કીયા, ઇનસાન બનાયા, જો કુછ તુઝકો દરકાર થા સો દીયા. હર હાલમેં તેરી નીગેહબાની કી. ઇસ વાસ્તે કે તુ ભુલ કરભી હમારી તરફ તવજ્જો ન કરે, જબ તુ એક ગોસ્તકા ટુકડા થા, કમઝોર, બેઅકલ, નાદાન, ઓર જાહીલ અએસા થા, કે ચલભી નહીં સક્તા થા, ઔર અપને ઔર ગએર મેં તમીઝ નહીં કર સકતા થા. ઉસ વક્ત હમને તુઝકો દુધ પીલવા પીલવાકર મઝબુત કીયા ઓર અપને બંદે જો હર તરાહસે તેરે બુઝુર્ગ ઔર તુઝસે અચ્છે થે યાને તેરે માં બાપ ઉન્કો તેરી ખીદમત કરને કે લીયે મુકરર કીયા ઓર ઉન્કે દીલોંમેં તેરી મહોબત ડાલ દી કે ઉન્હોંને હમારે હુકમસે તુઝકો પાલા. ફીર હમને તુઝકો અકલ દી, કે ઉસ્કી મદદસે તુ અપને આરામ કે લીયે હર તરાહકા સામાન હાસીલ કરલે, દુન્યા કે ચરીંદે પરીંદે હૈવાન, દરખ્ત ઔર બ્હોતસી

ચીઝેં તેરી ખીદમત ગુઝારી કે લીયે બનાઈ; કયા ઇસ લીયે કે તુ ભુલ કરભી હમારી તરફ રૂખ ન કરે, ઔર હમેશા હમસે ભાગા ભાગા ફીરે, તેરી ઝીંદગી અએસી થી કે અગર દો મીનીટ કે લીયે તુઝકો હમારી હવા સાંસ લેનેકો ન મીલતી તો તુ મરજાતા. એક રાત દીન તુઝકો હમારા ખાનાપીના ન મીલતા, તો ઝીંન્દા રહેના મુશકીલ હોતા. કીસકદર તુ હમારી હવા સુંઘ ગયા, કીસકદર હમારા અનાજ તુને ખાયા ઔર કભી ન સમઝા કે તુને હમારા કીસ કદર પાની પીયા; તુને કભી ધીયાન ન કીયા કે પાની, હવા, અનાજ, ખાના, ઔર તમામ તેરી ઝરૂરત કી ચીઝેં કહાંસે આતી રહી ઔર ઉનકા અસલી માલીક કૌન હય. તુ ખાતા થા ઔર મોંહ મોડ લેતા થા ઔર ભુલ જાતા થા, દુન્યા કી બાતોંમેં તેરી અકલ બડી તેઝ થી. મગર હમકો તુ હમેશા ભુલ જાતા થા. તેરે મોંહપે આંખેથીં, મગર તું અંન્ધા થા; કાનથે, મગર બેહરા થા; ઝમીન, આસમાન, ચાંદ, સુરજ, સીતારે, જંગલ, દરયા, મયદાન, દરખ્ત, ફૂલ,' ફૂલ તરાહ તરાહ કે અચ્છે ખાને, રંગરંગકે કપડે, જવાહીરાત, સોના, ચાંદી, ગરઝ દુન્યા ભરકે સામાન હમને તેરે વાસ્તે પયદા કીયા, ઔર તુ હમસે મોંહ ફેરે રહા. હમ તો તેરી ઇસકદર હીફાઝત કરતે ઔર તુ હમસે બીગડા રહા. હમ ચાહતે એક છોટીસી ચીંવટી તુઝકો હલાક કરનેકો કાફી થી. હમ હીફાઝત ન કરતે તો તેરે બદનમેં અયસા ખરાબ માદ્દા ભરા થા કે થોડીસી બીમારી તુઝકો માર ડાલને કો કાફી થી. હમ તુઝસે દોસ્તી કરતે થે, તું હમસે દુશ્મની કરતા થા. કયા યેહી બદલા થા જો તુને હમકો દીયા. હમને દુન્યામેં તુઝે ભેજતે વકત તાકીદ કીથી કે ઈમાન હમકો બ્હોત પ્યારા હય, ઇસકો દુ-ન્યામેં જાકર મત બીગાડના. આજ તુ ઉસકો દુન્યાસે ખરાબ કરકે લાયા હય. હમને તુઝસે ચલતે ચલતે કેહદીયા થા કે દુન્યામેં દીલ મત લગાઇએ ઔર ઇસતરાહ રેહના જયસે સરાએ મેં મુસાફીર, તું વહાં ગયા તો વહીંકા હો રહા, ઔર અયસી લમ્બી તાન કર સોયા કે કબ્રમેં આકર જાગા, થા તો તુ મુસાફીર લેકીન દુન્યા મેં ઇસ તરાહ રહાકે ગોયા દુન્યાસે કભી નહીં જાયગા; તમામ ઉમ્ર દુન્યામેં માલ જમા કરતા રહા, ઔર બડે બડે પકકે મકાન બનાયે ઔર આખેરત કે વાસ્તે કુછ તૈયારી નહીં કી, કયા મુસાફીરકા યેહી કામ હય. જબ તુ જાનતા થા કે દુન્યા તેરા અસલી ઘર નહીં હય તો મરનેસે કયું ડરતા થા, ઔર મરનેકી ખબર સે કયું રંજ કરતા થા.

સરાએસે અપને અસલી ઘર જાને મેં કીસીકા તકલીફ ન હોની ચાહીએ. અવ્વલ તો તુ હમારી ઈબાદત નહીં કરતા થા, લેકીન અગર કભી રસમ કી વજેહસે યા લોગોંકી વજેહસે ઈબાદતમેં શરીક હુવા ભી તો કીસ તરાહ કે દીલ કહીં ઓર ખ્યાલ દુન્યામેં, હર નમાઝમેં તેરા ખ્યાલ ચારોં તરફ દોડતા થા, હમારી તરફ નહીં હોતા થા. સબ દુન્યા કી બાતેં તુઝકો નમાઝહીમેં યાદ આતી થીં, નમાઝ કયા પડતા થા, ઘાંસ કાટતા થા, રોઝે કા યેહ હાલ કે બરસભર તો અપને પેટકો ભરતા રેહતા થા, સીર્ફ એક મહીને કે રોઝે રખનેકા હમને તુઝકો ઈસ લીયે હુકમ દીયાથા કે તુઝકો હમારી નેઅમતોંકી કદર હો ઔર જો મુસીબત મેં હો ઉનકી મુસીબતપર રહમ આએ ઔર તેરી તંદુરસ્તીકો ભી નફા પહોંચે, તેરે મીઝાજ મેં સે ગુરૂર જાય ઔર આઝીઝી પયદા હો, જો હમકો પસંદ હય ઔર હમ યે જાનેં કે તુ હમારા હુકમ માનતા હય, લેકીન તુ દીન મેં સેંકડો દફા ભુખ પ્યાસ કી શીકાયત કરતા થા અગરચેં દુન્યા કે કામકાજ મેં ઔર ધંધોંમેં ફંસકર તુ દીનદીનભર બગયર રોટીકે રહા, લેકીન શીકાયત ન કરતા થા ઔર ખુશી ખુશી બેપાર મેં બગએર ખાએ દીન ગુજાર દેતા થા. રાતોંકો જાગતા થા ઔર ખુશ રહેતા થા. લેકીન જબ રોઝે હુવે ઔર હુકમ કી વજેહસે ખાના પાની છોડના પડા, તો દીન ભર કમજોરી કી શીકાયત, ભુખકી તકલીફ ઔર પાની પાની માંગતા રેહતા થા. રોઝા ખોલને કે બાદ ચાર પાઇપર અયસા ગીરતા થા કે ગોયા જાન નહીં. અગરચે દો દીનકા ખાના એકહી રાતમેં ખાપી લેતાથા, મગર ફીરભી ઈસ ખ્યાલસે કે કલ કો રોઝા રખના હય, તેરા પેટ કીસી ચીઝસે નહીં ભરતાથા. તુ ઈદ કા અયસા ઈન્તેઝાર કરતાથા જયસે કોઇ કેદી જેલસે છુટનેકા, અગર તેરા બસ ચલતા તો ઉનતીસ કયા મગર ઉન્નીસ કી ઈદ કરતા; કયા અયસે રોઝેકે સવાબ કી ઉમીદ રખતા હય, કયા અયસે રોઝેંપર હમસે અચ્છા બદલા માંગતા હય. મૈંને તુઝકો ઈન્સાન બનાકર ભેજાથા, કે જો મુસીબત મેં હો ઉસ્કો મદદ દે, મગર તુને યેહ કીયાકે દુસરોં કો મદદ દેના ઔર હમદર્દી કરના તો અલગ, બાત હય દુસરોં કો તકલીફ દેના. ખુદ આરામ હાંસીલ કરનેસે ન ડરતાથા, તેરે પડોસી હમારે બંદે, રાતકો ફાકેસે સોતેથે ઔર તુ ઇતના ખાતાથા કે હઝમ નહીં કર સકતા થા. તેરે પડોસ મેં અયસે લોગ થે કે સરદી કી

લંબ્બી રાતોંમેં આગસે તાપ તાપ કર સુબહ કરતે થે ઔર તુ ડબલ લીહાફ બીછાનેમેં આરામસે પાઉં ફયલા કર સોતા થા. જો માલ દૌલત હમને અપની મહેરબાનીસે તુઝકો દીયા થા, તુંને બેકાર ઔર ફુઝુલ ઔર દીખાવે કી બે ઝુરૂરત ચીઝોંમેં ઔર ખરાબ રસમોમેં ઔર બુરી સોહબતમેં ખર્ચ કીયા. ઔર જીન લોગોંકો રૂપેકી સખ્ત ઝુરૂરત હોતી થી વોહ તરસને રેહતે થે. જબ હમારી મહેરબાનીસે તેરા કામ ચલતા રેહતા થા, તો તું હમારી પરવા નહીં કરતા થા, ઔર હમેં યાદ નહીં કરતા થા, ન હમારા શુક્ર અદા કરતા થા; હાં જબ તુ અપને બુરે કામોંકી વજેહસે મુસીબતમેં ફંસતા થા, તબ હમકો યાદ કરતા થા. તુ હમારે હુકમ નહીં માનતા થા ઔર ઇસ તરાહસે હમારે હુકમો કી બેઈઝઝતી કરતા થા. તુને અપના બુરા નમુના દીખાકર મેરે દુસરે બંદોં યાને અપને બેટોંકોબી ખરાબ કીયા. બેટે જયસે તુઝકો દેખતે થે ખુદબી વયસે હી કરતે થે. તુ રોઝ લોગોંકો મરતે હુવે દેખતા થા ઔર સુનતા થા, કયા તુઝકો નહીં સમઝના ચાહીએ થાકે એક દીન તુ બી મરેગા, તેરી હાલતમેં કીતની બદલી હુઇ, લડકે સે જવાન હુવા. જવાનસે બુઢ્ઢા હુવા, કમઝોર હુવા, બાલ સુફેદ હુવે, દાંત ટુટે, કમર ઝુકી. તમામ તાકતોંમેં ફર્ક આયા, ગરઝ હમને તુઝકો સોતા દેખકર બહોત ઉઠાના ચાહા. ઉઠા ઉઠાકર બીઠા દીયા મગર તેરે નસીબ કુછ અયસે સોતે થે કે તુને કરવટ નલી.

તમામ ઉમ્ર તુ ગફલતમેં સોયા—
હમારા કયા ગયા કુછ અપના ખોયા.

સખ્તી કરના હમારી આદત નહીં ઔર કયા સખ્તી હમ અપને બંદે પર કરેં, જીનકા મારના ઔર જલાના હર વકત હમારે હાથમેં હય, મગર જબ બંદા બંદા હો ઔર હમકો અપના માલીક સમઝે ઔર હમારા હુકમ માને તો હમસે ઝયાદા મુઆફી દેનેવાલા કોઈ નહીં. એક તૌબા સચ્ચી તરાહ કરને પર હમ ઉમ્રભર કે ગુનાહ મુઆફ કર દેતે હંય, લેકીન તૌબા સચ્ચી હો, મુઆફી દીલસે માંગી જાય, ગુનાહોંપર દીલસે રંજ ઔર અફસોસ હો, હમારી રેહમત તો ઇસ તલાશ મેં રેહતી હય કે અગર કોઇ હમારા બંદા હમકો સચ્ચી તરાહ અપના માલીક સમઝે તો હમ ઉસકો મુઆફી દેં. લેકીન વોહ હમકો સચ્ચી તરાહસેં અપના

માલીક ઔર હાકીમ નહીં સમઝતે, વરના હમારે હુકમ કે ખીલાફ કયું કરતે, હમારે હુકમ ભી સખ્ત નહી હંય, ખાને કો નહીં રોકા, સોને કો નહીં મના કીયા, દુન્યાકે આરામ સે હમને નહીં ટોકા, ફીર તુને કયુ હમારા હુકમ નહીં માના, અબ તુ ચાહતા હય કે દોઝખસે છુટ જાએ ઔર જન્નતમેં જાએ, અગર ઝીંદગીમેં તુઝકો ઇસકા ખ્યાલ હોતા તો કયસા અચ્છા હોતા, દુન્યા કે છોટે છોટે નુકસાન તુઝકો બેચેન ઔર પરેશાન કરદીયા કરતે થે અગરચે દુન્યાકે નુકસાન આખેરત કે નુકસાન કે મુકાબલેમેં કુછભી નહીં, લેકીન મઝહબકી તબાહીકી તુઝકો કુછ પરવા નહીં હોતી થી. તુઝકો નમાઝ કે કઝા હોનેકા અગર ઇતનાહી રંજ હોતા જીતના એક મટટી કે બરતન ટુટનેકા, તભી હમ જાનતે કે તુઝકો હમારે હુકમ કી કુછ કદ્રથી ઔર અબ મરનેકે બાદ અફ્સોસ ઔર રંજ કરનેસે કુછ ફાયદા નહીં. કયું કે મરને કે બાદ કામોં કે બદલે મીલતે હંય. કામ દુન્યામેં હો સકતે હંય, હમ દેખતે હંય કે તુ એક બાતકાભી જવાબ નહીં દે સકતા, લેકીન ફીરભી કાયલ કરનેકો હમ તુઝકો મોકા દેતે હંય. જા અપને નામએ આમાલકો દેખ, જીસમેં તેરી નેકીયાં ઔર બદીયાં હમારે ફરીશ્તોંને લીખી હંય, ઉન્કો દેખ ઔર અચ્છી તરાહ સોચ સમઝકર અગર કોઈ બાત જવાબ દેને કાબીલ હો તો જવાબ દે.

બાબ દુસરા.

ખ્વાબસે બેદાર હોકર નસુહ કો અપની ઔર અપને ખાનદાનકી ઝીંદગીપર સખ્ત અફ્સોસ હુવા, ઉસને અપની બીવી સે ખ્વાબ બ્યાન કીયા ઔર ઇસ્લાહે ખાનદાનકે લીયે ઉસ્કો અપના મદદગાર બનાયા.

બાપને જો યે અપની રામ કહાની સુનાઇ, બેટેપર ઇસ કદર ખૌફ છાયા કે ચોંક પડા; જાગા તો દેખા કે વહી કમરા, વહી બીમારી કા સામાન, બીવી પાસ બેઠી આહીસ્તા આહીસ્તા પંખા ઝલ રહીથી. મીયાં કી આંખ ખુલી હુઇ દેખ કર ઉસકી જાન મેં જાન આઇ, વરના જબસે મીયાંને જી બુરા કીયા થા ડરકે મારે કાટો તો ખુન ન નીકલે, અયસી

હાલતમેં થી. નસુહ આઠ બજે ડાકટરકી દવા પીકર, જો સોયા થા તો કહીં દો બજે ઉસકી આંખ ખુલી; ચુંકે ડાકતર કેહ ગયા થા કે નીંદ આગઇ તો બીમાર બચ જાયગા. નસુહ હોશયાર હુવા તો બીવીને પુછા કયસી તબીઅત હય, અચ્છે સોએ કે ઘરમેં રોના પીટના હુવા, કયા તુમકો ખબર નહીં, બોલો બાત કરો કે ઉપર વાલોં કો તસલ્લી હો, કીસી બચ્ચે કે મોંહમેં દાના તક ગયા હો તો હરામ, રોતે રોતે બચ્ચોંકી આંખેં સુઝ ગઇ હંય. બીવીને હરતરાહ દીલ બેહલાને કી બાતેં કીં મગર નસુહ કો સારા ખ્વાબ કા માજરા આંખોં કે આગે માલુમ હોતા થા. ઉસને કુછ જવાબ નહીં દીયા. સબકો દીલસે બીમારીકા ખ્યાલ જાતા રહા, સબ ખુશ હુવે, મુબારક સલામતકી આવાઝેં આને લગીં ઔર ઘર ભરને બે રમઝાન કે ઇદ મનાઇ. બ્હોત દેર હોગઇ થી, લોગ ભુખે થે, બાઝારસે હલવા મંગાકર ખા લીયા, ખાનેકે વકત કોઇને યેહભી કહા કે બીમાર કા ગુસલ અચ્છી તરાહસે હો જાય તો એક રતજગા બડી ધુમધામસે કરેં. યહાંતો ખુશી હો રહી થી મગર નસુહ ખ્વાબ કે ખ્યાલમેં થા. વોહ કેહતા થા કુછભી હો મગર ખ્વાબ સચ હય ઔર ખુદાકી તરફસે હય. ઉસને બાપકે જુર્મોંકા ખ્યાલ કીયા તો સબ જુર્મ અપનેમેંભી પાતા થા, બલ્કે બાપકી હાલત કે મુકાબલે મેં અપની હાલત બ્હોત ખરાબ પાતા થા. બાપકી તો યેહ હાલત થી કે નમાઝ પડતે થે, રોઝે રખતે થે, ઔર પરહેઝગાર માલુમ હોતે થે ઔર નસુહ તો નમાઝભી કભી કભી પડતા થા, જુમે કોભી અગર કપડે સાફ હુવે ઔર સખ્ત ધૂપ ઔર અબ્ર ન હુવા તો નમાઝકો જુમા મસજીદમેં જાતા થા વર ન મોહલ્લેકી મસજીદમેં પડલેતા થા, સુબ્હ કી નમાઝ ઔર ઇશાકી નમાઝકે વકત સોતા થા, ઝોહર કે વકત યેહ ખ્યાલ થાકે ખાના ખાકે થોડી દેર લેટ રહેં, અસરકા વકત હવા ખોરી ઔર સેર કરના ઔર દોસ્તોંસે મીલને મેં ખર્ચ હોતા થા, મગરીબ કો સમઝતા થા કે થોડા વકત હય, ઘર જાતે જાતે કઝા હો જાયગી. નસુહકી યેહ હાલત તો ઉસ એબાદત કે મુતઅલ્લીકથી જો મુસલમાનોંપર સબસે બડા ખુદાકા ફર્ઝ હય ઔર જીસમેં ઝ્યાદા તકલીફ નહીં હય અગર નમાઝકી આદત ડાલલી જાય તો કોઇભી તકલીફ નહીં હોતી. રોઝે મુતઅલ્લીક નસુહકી યેહ હાલત થી કે રમઝાન આનેસે પહેલે ઉસકો ડર શુરૂ હો જાતા થા ઔર કીસી હકીમ કે યહાં જાના શુરૂ કરદેતા થા ઔર

રમઝાનકે આતે આતે જુલ્લાબ શુરૂ હો જાતે થે ઔર ઇસ તરાહ બીમાર બનકર રોઝોંસે બચતા થા. ઝકાતકાભી હીસાબ ઠીક નહીં રખતા થા. નસુહ જહાં તક ગૌર કરતા થા અપને કો ઇમાન ઔર મઝહબસે બ્હોત દુર પાતા થા. અપની નમાઝપર ગૌર કરતા થા તો ઉનમેં કાહેલી સુસ્તી બેદીલી પાતા થા. સરદીમેં જબ રોઝે રખતા થા તો ભુખ ઔર પ્યાસકી શીકાયત બરાબર કરતા થા ઔર ઇસતરાહ સવાબ કમ હો જાતા થા. ખેરાત કરનેકે બાદ લોગોંપર એહસાન રખતા થા ઔર ચારોં તરફ મશહુર કરતા થા, તાકે નામવરીહો, ઔર ઇસ તરાહ સવાબ કમ હો જાતા થા. ગરઝ નસુહ જો સોંચતા થા તો ઉસકો કોઇ અપના કામ અલ્લાહ કે વાસ્તે નઝર ન આતા થા. ઇન ખ્યાલાતને નસુહ કે દીલપર અયસા અસર કીયા કે વોહ રોને લગા ઔર કેહને લગા કે યા અલ્લાહ મુઝસે ઝયાદા નાલાયક ખરાબ ગુનાહગાર કોન શખ્સ હોગા, કે મેંને અપની સારી ઉમ્ર તેરી નાફરમાની મેં કાટી ઔર તેરે હુકમ કે ખીલાફ કામ કીયે, અગર મેં પયદાહી ન હોતા તો બહોત અચ્છા થા કે ગુનાહ ન કર સકતા, મુઝપર બીજલી ગીર જાતી યા મુઝકો સાંપ કાટ લેતા તો અચ્છા થા કે અયસા વક્તહી ન મીલતા કે ખુદાકે હુકમ કે ખીલાફ કર સકતા, લાનત હો મુઝપર અગર મેં અબ તમામ ઉમ્ર ગુનાહ કે પાસ ભી જાઉં, યેહ પક્કા ખ્યાલ અપને જીમેં કરકે ફીર અપની પીછલી ઝીંદગીકા ખ્યાલ કરને લગા ઔર અપને ગુનાહોંપર ઇસકદર શરમીંદા થા કે મરજાનેકો એક છોટીસી સઝા સમઝતા થા ઔર દીલમેં કેહતા થા કે અય ખુદા મેં તો ઇસ કાબીલ હું કે દોઝખ મેં ડાલ દીયા જાઉં, મગર તુને અપને ફઝલસે ચંદ રોઝકે વાસ્તે મુઝકો દુન્યામેં ફીર ઝીંદગી દી હય તો અયસી તાકત દે કે નેકી કરૂં ઔર તેરે હુકમ કે મુતાબીક સબ કામ કરૂં ઔર મેરી ઝીંદગી મઝહબી ઝીંદગીકા નમુના બન જાએ. ઇસકે બાદ નસુહકો અપને ખાનદાનકા ખ્યાલ આયા, દેખા તો બીવી બચ્ચે સબ એક રંગમેં હંય–દુન્યામેં મશગુલ, દીન સે બેખબર. તબ યેહ દુસરા રંજ નસુહ કે દીલપર હુવા કે અફસોસ મેં તો તબાહ હુવા હી થા, મેંને બીવી બચ્ચોં કો ભી તબાહ કીયા, મેંને ઇનિ સબકા વબાલ સમેટા, મુઝકો ખુદાને ઇસ ઘરકા માલીક ઔર સરદાર બનાયા થા ઔર ઇતની રૂહેં મુઝકો સુપર્દ કી થીં, અફસોસ,

મેંને ખુદાકી અમાનતકી હીફાઝત નકી ઔર મુઝસે ઈસકદર ગફલત હુઇ, યેહ સબ લોગ મેરે હુકમ કે માનનેવાલે ઔર મેરી મરઝીપર ચલનેવાલે થે, અફ્સોસ મેંને અપના બુરા નમુના દીખાકર ઈન સબકો ખરાબ કીયા, અગર મેં તાકીદ રખતા તો યેહ ક્યું બીગડતે ઔર યેહ બીગડે તો જો બચ્ચે ઇનસે પેયદા હોંગે, વોહ બી ખરાબ હોંગે, અફ્સોસ મેં દુન્યામેં બદીકા બીજ બો ચલા, જો લોગ ખુદા કે અચ્છે બંદે હોતે હંય, વોહ અચ્છી ઔર નેક યાદગાર દુન્યા મેં છોડ જાતે હંય. મેં અયસા કમ બખ્ત હું કે મેરી યાદગાર બી બાકી રહી તો ખરાબ. જબતક મેરી નસલ રહેગી, બદી બડતી ઔર ફેલતી જાયગી. જબ યેહ લોગ ખુદાકે સામને જવાબકે વાસ્તે હાઝીર હોંગે, તો કહેંગે કે હમકો કીસીને નેક રાહ નહીં બતાઈ, ઉસ વકત મેં કયા જવાબ દૂંગા. યેહ ખ્યાલ કરકે નસુહ ફીર એક દફા રોયા ઔર દુસરા ખ્યાલ દીલમેં યેહ કીયા કે જીતને લોગ મેરે ખાનદાનમેં હંય. ઉન સબકો દુરૂસ્ત કરૂંગા ઔર ફીર ઉસને ખુદાસે દુઆ કી કે અય અલ્લાહ ઇસ કામમેં મેરી મદદકર, જો મુશકીલ હો આસાન હો જાય, મેરી બાતમેં અસર દે, મેરે ઇરાદે કો પક્કા કર. ઇસકે બાદ નસુહને યેહ ખ્યાલ કીયા કે યેહ કામ મુશકીલ હય. ઔર ઇસમેં ઘરભર એક તરફ હોગા ઔર વોહ અકેલા હોગા; વોહ ખ્યાલ કરને લગા કીસકો અપના મદદગાર બનાએ. આખીર યેહી દીલમેં આયા કે ખાનદાનકો દુરૂસ્ત કરનેમેં બીવીસે બેહતર કોઈ મદદગાર નહીં હય ઔર ખુદાકે ફઝલસે શાદી હોને કે બાદ નસુહને અપની બીવીકો પડા લીખા લીયા થા. શાદી કે બાદ બીવીને માન લીયા થા કે ઔરતોં કે લીયે પડના બ્હોત મુફીદ હય ઔર ચુંકે શુરૂમેં બાલ બચ્ચેભી ન થે ઔર બીવીકો ફુરસદભી થી તો વોહ અપને ખાવીંદ નસુહ સે પડને લગી ઔર બ્હોત જલ્દ તાલીમ હાંસીલ કરલી. નસુહકી બીવીકા નામભી **ફેહમીદા** (સમજદાર) થા. નસુહને યેહ ખ્યાલ કીયા કે બીવી પડી લીખી હય, ઇસકો સમઝાના બ્હોત મુશકીલ નહીં હય. રહે બચ્ચે જીનકી ઉમર છોટી હય, વોહભી જલ્દ સમઝ જાએંગે. ઝયાદા મુશકીલ બડી ઉમ્ર વાલોંકી હય, એક બેટે ઔર એક બેટી કી શાદી હો ચુકી હય. દોનોં જવાન હંય. મેં ઉનકો માર નહીં સકતા, સીર્ફ સમઝા સકતા હું, આખીર વોહ કહેંગે કે હમ બેદીન હંય, ખરાબ હંય તો ઇસમેં

હમારા કયા કુસુર, તુમનેહી હમકો એસા ઉઠાયા ઔર જબ હમારી આદત પકકી હો ગઇ તો અબ હમકો યેહ કેહને હો કે યેહ આદત છોડ દો, હમકો કયું મુજરીમ બનાતે હો. યેહ સોચના થા કે નસુહ કી આંખોંસે આંસુ ટપક પડે ઔર સમઝા કે ઇન દોનોંકા દુરૂ-સ્ત કરના બ્હોત મુશકીલ હય. ઉસ્કો ઝયાદા રંજ ઈસ બાતકા થા કે દોનોં બેટા બેટી હંય. જીસ તરાહ મેરી બદીને મેરી ઔલાદ મેં અસર કીયા, ઉનકી બદી ઉનકી ઔલાદ મેં અસર કરેગી. મગર ફીરભી નસુહને પકકા ઇરાદા કરલીયા કે ઈનશાહ અલ્લાહ પુરી કોશીશ કરૂંગા, યાતો સબ દુરૂસ્ત હો જાએંગે ઔર સીધી રાહ પર આ જાએંગે, યા મેં ઉનકો બીલકુલ છોડ દુંગા, જો ખુદાકા નહીં, વોહ પેહલે મેરા નહીં. બીચલે બેટે ઔર બેટી કી તરફસે ભી નસુહ કો ફીક્ર થી કે ઉનકે સાથ ભી પૂરી કોશીશ કરના હય. લેકીન ઉસ્કા ઇરાદા અયસા પક્કા થા કે કોઈ મુશકીલ ઉસ્કો રોક નહીં સકતી થી. અભી અચ્છી તરાહ ઉઠને બેઠનેકી તાકત ભી નહીં આઈ થી કે ઉસને બીવીસે કહા કે થોડાસા પાની ગરમ કરા દો તો મેં નહાલું. બીવીને કહા કયા ગઝબ કરતે હો, હાથ પાઉંમેં જરા તાકત તો આને દો, નહાનેમેં અયસી કૌનસી જલદી હય. જબ ચલને ફીરને લગોગે તો ગુસ્લ કરના.

મીયાં–મેં નમાઝ પડને જાતા હું, બીમારીમેં સફાઈકા ખ્યાલ નહીં રહા, જી નહીં ચાહતા કે ઇસ હાલત મેં નમાઝ પડું.

બીવી–નમાઝ કી અયસી કયા જલદી હય.

બીવીને જો નમાઝકા સુનકર અયસા તઅજ્જુબ કયા તો નસુહ બ્હોત શરમીંદા હુવા ઔર દીલમેં કેહને લગા, હાય મુઝમેં ઔર નમાઝમેં ઇતના ફર્ક હય કે ઘરકી બીવી સુનકર તઅજ્જુબ કરતી હય. ઔર એક આહ ખીંચકર બોલા કે અગર મેં પહેલેસે નમાઝી હોતા તો તુમ યેહ કયું કેહતી.

બીવી–કયા જલદી હય, નમાઝ કહીં ભાગી નહીં જાતી. જબ તંદુરૂસ્ત હો જાઓગે તો બ્હોત નમાઝ પડ લેના.

નસુહ કો ઈસ બાતસે બ્હોત ગુસ્સા આયા કે ઉસકી બીવીને નમાઝકા ઝીક્ર અયસી બે ઇઝઝતીસે કીયા, મગર ફીર અપને દીલમેં સમઝા કે જીસ ઔરતકા મર્દ બેદીન હો, ઉસ્કે ખ્યાલ અયસે હી હોને ચાહીએ.

બીવીકા કુછ કુસુર નહીં હય, તમામ મેરી ખતા હય, મેરી બેદીનીસે સારા ઘર તબાહ હય, અફસોસ મેરે સાથ રેહનેસે ઔર મેરે ખરાબ નમુનેસે સબ બીગડ ગએ. બીવીસે કહાકે ખુદાકે ફર્ઝકો તુમને એક મામુલી કામ સમઝા, બડા અફસોસ હય. ગરઝ નસુહ ને નહા કર કપડે બદલ કર, નમાઝ પડી. આજ નસુહ કી પહેલી નમાઝ થી, જીસકો અસ્લી એબાદત કેહ સકતે હંય. વોહ ઇસ તરાહ હાથ બાંધે હુવે અદબસે ખડા થા જયસે કોઇ બડે બાદશાહ કે સામને ખૂની મુજરીમ ખડા હોતા હય, આંખે ઝમીન પર ઝુકી હુંઈ થીં, ઔફ ઉસપર છા રહા થા, એક બુતકી તરાહ બગયર હરકતકે ખડા થા, ઉસકે ચહેરેસે આજીઝી ઝાહીર થી, ઝુક ઝુક જાતા થા, ગીર ગીર પડતા થા, અયસી હાલત માલુમ હોતી થી કે દેખનેવાલેકો રહમ આય. આઠ દસ દીન તક બીમારી કી કમઝોરી રહી, ઉસકે બાદ ખુદાકે ફઝલસે નસુહ તંદુરૂસ્ત હોગયા, મગર બીમારી કે બાદ ઉસકી આદતેં બદલ ગઇં થીં. હરવકત કુછ સોચતા રેહતા થા, બે ઝુરૂરત નહીં બોલતા થા, બે તમીઝી કે સાથ નહીં હંસતા થા, ફુઝુલ બાતોંમેં ઉસને શરીક હોના છોડ દીયા થા, તબીઅત નર્મ હોગઇ થી, અખલાક અચ્છે હોગએ થે, બીમારી સે પેહલે વોહ બહોત બદમીઝાજ થા, ઔર સબ ઉસસે ડરતે થે, અબ ઉસકી હાલત બીલકુલ બદલ ગઇ થી, શુરૂમેં નમાઝકા ઇન્તેઝામ કરતે દેખકર સબ ઘરવાલોંકો તઅજ-જુબ હુવા થા, લેકીન આહીસ્તા આહીસ્તા અપને આપ ઇસકા અસર સબપર હોને લગા. એક દીન ઉસકી બીવીને યેહ કહા કે લોગ યેહ સમઝતે હંય કે ચુંકે હૈઝે મેં બહોત સે લોગોંકો મરતે દેખા હય ઔર અપને ઘરમેંભી તીન મોતેં દેખીં ઔર ખુદ બીમાર પડે તો ઇસસે તુમ્હારે દીલમેં ડર બેઠ ગયા હય.

નસુહ—અગરચે બીમારી બહોત સખ્ત થી, લેકીન ઉસકી વજેહસે મુઝે ડર નહીં હુવા. અસલ બાત યેહ હય કે દવા પીકર જબ મેરી આંખ લગ ગઈ થી તો મેંને ખ્વાબમેં અપને કો દુસરી દુન્યામેં દેખા.

ઇસકે બાદ નસુહને સારા ખ્વાબકા હાલ બીવી કો સુના દીયા. મરદોં કે મુકાબલેમેં ઔરતોં કે દીલમેં નરમી હોતી હય ઔર યેહી વજેહ હય કે મઝહબી તાલીમ ઔરતોંપર જલદી અસર કરતી હય. ફેહમીદાને જો ખાવીંદ કા ખ્વાબ સુના તો ઉસકો ઈસકદર ડર

હુવા કે કરીબ થા કે બેહોશ હો જાય. નસુહને જબ બીવીકી હમદર્દી પાઈ તો ફીર રોને લગા. બીવીનેભી અપને ગુનાહ યાદ કરકે રોના શરૂ કીયા ઔર અયસા માલુમ હુવા કે જયસે સાવન, ભાદોં મેં બારીશ હોતી હય. આખીર મેં નસુહને અપનેકો સંભાલા ઔર બીવીસે કહા કે દુન્યામેં અગર કોઈ ચીઝ રોને કે કાબીલ હય તો મેરે નઝદીક ગુનાહ ઔર ખુદાકી નાફરમાની હય, કયું કે કોઈ મુસીબત ગુનાહસે બડહકર નહીં, દુન્યાકિ નુકસાનોંપર રોના બેફાયદા હય; કયું કે દુન્યા તો એક સરાએ કે મુવાફીક હય, જીસ્કો છોડના ઝરૂરી હય, તો જો ચીઝ છોડના હય, વોહ અગર કુછ પહેલે છુટ જાય તો ઝયાદા રંજકી બાત નહીં હય, મગર ગુનાહોંપર રોનેસે ખુદા મુઆફી દે દેતા હય, ઔર ગુનેહગાર કે લીયે ખુદાકી રેહમત કરીબ હો જાતી હય, ઔર અલ્લાહ તઆલા ગુનાહકો મુઆફ કર દેતા હય. નસુહને અપની બીવીસે કહા કે અસ્લી તૌબા વહી હય ઔર ઉસીસે ગુનાહ મુઆફ હોતે હંય કે આદમી અપને ગુના-હોંપર પુરી તરાહ રંજ કરે ઔર શરમીંદા હો ઔર તૌબા કે બાદ ઉસ્કી હાલત બદલ જાય; તૌબા વહી પકી હય કે આદમી જો દીલમેં સોચે યા મોંહસે કહે વયસાહી કર દીખાય.

ફેહમીદા—લેકીન ઇતની ઉમ્ર ઇસ ખરાબી મેં ગુઝારી અબ મુઆફી કી કયા ઉમ્મીદ હય, મેં તો જાનતી હું કે મુઆફી બ્હોત મુશકીલ હય.

નસુહ—ખુદાકી રેહમતસે માયુસ હોના ભી કુફ્ર હય, વોહ બડા રેહમત કરનેવાલા, ઔર મુઆફી દેનેવાલા હય. જો હુકમ ઉસને હમકો દીયે હંય વોહ હમારે ફાયદે કે લીયે હંય. વોહ સબ ગુનાહ મુઆફ કર દેતા હય મગર શર્ત યેહ હય કે સચ્ચે દીલસે તૌબા હો. અલબત્તા યેહ બાત ઉસ્કો નેહાયત નાપસંદ હય કે કીસીકો ઉસ્કી ખુદાઇમેં શરીક બનાયા જાય. બાવજુદ ગુનાહોં કે ભી કીસ કદર વોહ અપને બંદોંકો ખાના, પીના, સાંસ લેને કો હવા, આરામ કરનેકો રાત, કામ કરને કો દીન, રહેને કો મકાન, ચાંદ, સૂરજ, આસમાન, બરસાત, ફુલ, પેડ ઔર ખીદમત કે લીયે હાથ પાઉં કાન ઔર આંખ દેતા હય, પસ જબ કે ખુદા અયસી મેહરબાનીએં કરતા હય તો યેહ બાત ઉસ્કી રેહમતસે દુર

નહીં, માલુમ હોતા હય કે અગર ઉસ્કી દરગાહમેં મુઆફી માંગી જાય ઔર વોહ મુઆફ કરદે, તૌબા કી જાય ઔર વોહ કબુલ કરે.

ઉસી વકત ખાવીંદ ઔર બીવી દોનોંને દુવાકે વાસ્તે હાથ ફેલાય ઔર બ્હોત આજીઝીસે રોરો કર અપને ઔર એક દુસરે કે ગુનાહોંકી મુઆફી ચાહી. ઇસ્કે બાદ ફેહમીદાકો તો ઇતમીનાન સા હો ગયા, લેકીન નસુહકો ફીક્ર બાકી રહી ઔર ઉસને અપની ફીક્રકી વજેહ બીવીકો યેહ બતાઈ કે મેં તો બીગડાહીથા, મેંને ઇન બચ્ચોંકો કયસા તબાહ કીયા. મેરી દેખા દેખી યેહભી ખરાબ હુવે, તુમ દેખતી હો છોટે બડે સબ એક રંગમેં હંય, કીસીકોભી મઝહબસે તઅલ્લુક નહીં, કોઇભી અલાહકે લીયે ઇબાદતસે મોહોબ્બત નહીં રખતા, ઔર મોહોબ્બત હોતો કહાંસે. નતો ઘરમેં મઝહબકા ચર્ચા કે દૂસરોંકો દેખકે આદમી નસીહત પકડે, ન કોઈ કેહને ઔર સમઝાનેવાલા કે નેકી ઔર બદીકા ફર્ક બતલાય. સચતો યેહ હય કે મેં ઇનકી તબાહી ઔર ખરાબીમેં હરતરાહકી મદદ કરતા રહા, અફસોસ મેંને ઇનકે હકમેં કાંટે બોય, ઇનકે સાથ દુશમની કરતા રહા, ઔર જાનતા રહાકે ઇનકી બેહતરી કરતા હું, મેં જો ગોર કરતા હું તો ઇનમેં ખેલ કુદકી ઔર જીતની ખરાબ આદતેં હંય મેરી વજેહસે હંય, મેંનેહી ઇનકો પતંગ લેલે કર દીયે, બાઝારી સોહોંકી ચાટ લગાઇ, થેટરોંમેં લેલે કરગયા, નાચ દીખાય, મેલોં ઔર તમાશોં મેં શરીક કીયા, રેસોંમેં લે ગયા, ગરઝ મેંને ખુદ ઈનકો એક બુરા નમુના દીખાયા. જો કુછ યેહ કરતે હંય માં કે પેટસે નહીં લેકર આય, મુઝસે સીખે યા બુરી સોહબતોંસે, કહીં જાનેકો મેંને નહીં રોકા, મેં ઇસ લાયક નહીંથા કે મુઝકો બચ્ચોંકા બાપ બનાયા જાય, ઔર એક ખાનદાનકી સરદારી મીલે. અફસોસ બચપનમેં યેહ યતીમ કયું ન હોગએં ઔર મેરા સાયા ઇનપરસે કયું નહીં ઉઠાલીયા ગયા, કે કોઈ દુસરા ઇનકો દુરૂસ્ત કરતા; જો ઇનકી ખીદમત મુઝસે બેહતર કરતા. ગઝબ હય યેહ શરીફ કે બચ્ચે કહલાએં ઔર પાજીઓં જયસી આદત રખેં. મુઝકો ઇનકી શકલ બુરી માલુમ હોતી હય, સૂરત સીરત ઝાહેર બાતીન એકસે એક ખરાબ, બડે બેટે કી અયસી હાલત હય કે ટેડાહી રેહતા હય, કપડે અયસે ચુસ્ત (તંગ) પહેનતા હય કે બદનસે સીયે હુવે માલુમ હોતે

હંય, પાયજામે મેં ચુડીયાં પડી રહતી હંય; દુસરા સુબેહ ઉઠતેહી કબુતર ઉડાતા હય, મુશકીલસે મદ્રેસે જાતા હય, શામ હુઈ તો શતરંજ ખેલતા હય; તીસરેકા યેહ હાલ હય કે મહોલ્લે કે બચ્ચોંકો મારતા હય ઔર સબ ઉસસે પરેશાન હંય. ગરઝ સબ બચ્ચે બેઅદબ, બેતમીઝ, બે હયા, બદમીઝાજ, બદઝબાન, બેહુનર હંય. ઈનકા ઉઠના, બેઠના, ભલે માનસોં જયસા નહીં. ગાલી દેનેસે ઇનકો ડર નહીં માલુમ હોતા હય. લડકીયાં હરવકત ગુડીયોંસે ખેલતી હંય, ગાલીયાં દેતી હંય. અગર કોઈ શાદી બ્યાહ હોતા હય તો હર વખત અપને કપડાંકા ઔર ઝેવર કા ચર્ચા કરતી હંય; નમાઝ રોઝેકા કભી ઝીક્ર નહીં કરતીં, અગરચે લડકીયોં ઔર ઔરતોંપરભી નમાઝ ઉસી તરાહ ફર્ઝ હય, જયસે મરદોંપર, યે હાલ દેખકર મુઝે બડા સદમા ઔર રંજ હોતા હય, લેકીન દેખતા હું તો ઇનકા કુસુર કુછ નહીં, ખતા અગર હય તો મેરી ઔર તુમ્હારી હય. ઈનકી ખરાબીપર ડાંટના ઔર બુરા કહેના કયસા, હમને તો કભી રોકા તક નહીં.

ફેહમીદા—અફસોસ, મેંને ઇનકે બદનકો પાલા ઔર ઇનકી રૂહકો તબાહ કીયા, મેરી ખરાબ મોહોબ્બતને ઈનકી આદત બીગાડી. મેરે નામાકુલ લાડ પ્યારને ઇનકે મીઝાજ ખરાબ કીયે.

નસુહ—અબ ઇનકો દુરૂસ્ત કરના ચાહીએ અગરચે યેહ કામ બ્હોત મુશકીલ હય.

ફેહમીદા—મુઝે તો ઉમ્મીદ નહીં માલુમ હોતી, કયા અપને બડે લડકે કલીમકો નહીં દેખતે કે એક એક બાતકે સો સો જવાબ દેતા હય.

નસુહ—તો કયા ઇનકો ખરાબી ઔર બુરી લેનપર રેહનેદેં કે ઔર ખરાબ હોં.

ફેહમીદા—બુઢે તોતોં કો પડાના ઔર પક્કી લકડીકા ઝુકાના તુમસે હો સકે તો તુમ કરો, મેંતો નહીં કર સકતી; બેટા બેટી મેરા અદબ નહીં કરતે.

નસુહ—તુમ ખુદ કેહેતીથી કે બચ્ચોંકી દુરૂસ્તી મુઝપર ફર્ઝ હય, જબતક તુમ્હારા તઅલ્લુક માં હોનેકા રહેગા, તબતક ઉનકી દુરૂસ્તીકા ફર્ઝ તુમ્હારી ગરદનપર હય, એક દીન સુબ્હો કે વકત એક બચ્ચેકો દેખને હકીમ સાહેબ આએ થે, તુમને કહા કે મેં ઇસકા મોંહ ધોદું, વરના હકીમ સાહેબ યેહ કહેંગે કે ઘરવાલી ઔરત કયસી સુસ્ત હય કે બચ્ચોંકો સાફ નહીં રખતી. લેકીન તુમકો યેહ ખ્યાલ ન આયા કે જબ યેહ બચ્ચે ગંદી રૂહ ઔર નાપાક દીલ લેકર ખુદાકે સામને જાએંગે, ઉસ વકત તુમપર કયસા ઇલઝામ લગેગા. વહાં કોઈ મજબુરી નહીં સુની જાએગી, દુસરે તુમ્હારી મોહોબ્બતસે તુમકો યેહ ખ્યાલ આના ચાહીયે કે અપને બચ્ચોંકો મુસીબતસે નીકાલનેકી તદબીર કરો, યેહ ખરાબી મેરી ઔર તુમ્હારી વજેહસે હુઇ, કયા પુરાને બીમારકો દવા નહીં દેતે, પુરાને ઝખમકા ઇલાજ નહીં કરતે, ઔલાદકો દુરૂસ્ત કરના માંબાપકા ફર્ઝ હય. અગર બેવકુફીસે હમને યેહ નહીં કીયા તો આગે ઇસકે એવઝ ઝયાદા કોશીશ કરની ચાહીએ.

ફેહમીદા—મુઝે કુછ ઇનકાર નહીં હય.

નસુહ—કોશીશ કરના હમારા કામ હય ઔર નતીજા ખુદાકે અખ્તીયાર મેં હય. કોશીશ કરને કે બાદ હમ ગુનાહગાર નહીં રહેંગે.

ફેહમીદા—અગર બચ્ચોંકે સાથ તુમ સખ્તી કરોગે, તો તમામ દુન્યા તુમ્હેં બુરા કહેગી ઔર બચ્ચોંકો તકલીફ હોગી.

નસુહ—જબ અપને ઝીમ્મેકા ફર્ઝ અદા કરૂંગા તો દુન્યાકે કેહનેકી ઇનશાહઅલ્લાહ મુઝે પરવાહ ન હોગી. અપને ફર્ઝ કે બારેમેં લોગોંકી પરવા ન કરની ચાહીયે ઔર મેં યેહભી ખુબ સમઝતા હું કે બડા લડકા ઔર લડકી સખ્તી નહીં બરદાસ્ત કર સકેંગે ઔર જીતની મેં સખ્તી કરૂંગા ઉસકા ઉલટા અસર હોગા.

ફેહમીદા—તો ફીર કયા કરોગે?

નસુહ—નરમીકી જગેહ નરમી ઔર સખ્તીકી જગેહ સખ્તી, જયસે ડાકટર ઓપરેશનભી કરતા હય ઔર મરહમભી લગાતા હય.

આખાર બચ્ચે સમઝદાર હંય જબ ઉનકે ફાયદેકી બાત કહુંગા તો કબ-તક ન સમઝેંગે ઔર સખ્તી તો બસ ઇસી કદર કરૂંગા કે પુરી તરાહ ઉનકો યેહ સમઝા દુંગા, કે જો મેરા કેહના નહીં માનેગા, વોહ મેરા નહીં, ઔર ન મેં ઉસ્કા, એક દુસરેસે કોઇ તઅલ્લુક ન રહેગા. ઇનશાઅલ્લાહ મેં યેહ કરકેભી દીખાઉંગા, મગર તુમ્હારી મદદકે બગેર યેહ નહીં હો સકતા.

ફેહમીદા—મેં દીલોજાનસે તુમ્હારી મદદ કરૂંગી, તુમ્હારા જો ઇરાદા હય ઉન્કી બેહતરીકે વાસ્તે હય, અગર અપને બચ્ચોંકા ફાયદા હોતે હુવે દેખું ઔર ઉસમેં કમી કરૂં તો મેં માં નહીં હોગી બલ્કે દુશમન.

નસુહ—છોટે બચ્ચોંકો તો તુમ સંભાલના શુરૂ કરો, બડોં કે લીયે મેં કોશીશ શુરૂ કરતા હું.

ફેહમીદા—છોટે બચ્ચોંકો દુરૂસ્ત કરના ઝયાદા મુશકીલ નહીં, યેહ તો મોંમકી તરાહ નર્મ હોતે હંય, જીધર ચાહો ફેરદો બલ્કે ઉનકો તો અકસર મોંહસે કેહનેકી ઝુરૂરતભી નહીં હોતી હય, બચ્ચોંકા કાયદા હય કે જયસા બડોંકો કરતે દેખતે હંય, ઉસીકી નકલ કરને લગતે હંય. અપની લડકી **હમીદાકી** ફકત છે બરસકી ઉમર હય, લેકીન અભી ઉસને જો મુઝસે બાતેંકીં તો અયસા માલુમ હોતા થા કે કોઇ બડી બુઢી ઔરત બાત કરતી હય. ઉસ્કી બાતોંસે મેં રો પડી.

બાબ તીસરા.

ફેહમીદા ઔર બીચલી બેટી હમીદાકી ગુફતગુ.

નસુહ—કયા હુવાથા !

ફેહમીદા—તુમકો જો ચંદરોઝસે નમાઝ પડતે દેખતી હય, તો પરસું મુઝસે પુછને લગી કે અમાંજાન· દીનમેં કઇ દફા અબ્બાજાન હાથ મોંહ

ઘો કર કયા કરતે હંય, પહેલે દેર તક અદબસે હાથ બાંધ કર ખડે રેહતે હંય, ચુપકે ચુપકે કુછ બાતેં કરતે હંય, ફીર ઝુક જાતે હંય, ફીર ઝમીનપર ઉલ્ટે ગીર જાતે હંય.

કેહમીદા—બેટી નમાઝ પડતે હંય.

હમીદા—અમાંજાન નમાઝ કયા હોતી હય ?

જબ બેટીને નમાઝકો ઈસ તઅજ્જુબકે સાથ પુછા તો મેરે દીલકો બડા રંજ હુવા. અફસોસ આજ તક મેંને ઈસકો યેહભી નહીં બતાયા થા કે નમાઝ કયા હોતી હય.

મેં—બેટી નમાઝ ખુદાકી એબાદત હય.

હમીદા—અમ્માંજાન ખુદા કયા ચીઝ હય ઔર ઉસકી એબાદત કયા હોતી હય ?

મેંને કહા કયા તું ખુદાકો નહીં જાનતી ?

હમીદા—મેં ઈતના જાનતી હું કે જબ તુમ ગુસ્સે હોતીહો તો કેહતીહો કે ખુદાકીમાર, તુઝે ખુદા સમઝે ઔર કુછ નહીં જાનતી.

મેં—ખુદા વોહ હય જીસને સબકો પયદા કીયા હય, વોહી સબકો રોઝી દેતા હય, વોહી ઝીન્દા રખતા હય, વોહી મારતા હય, વોહી પાલતા હય.

હમીદા—અમ્માંજાન તુમકોભી ખુદાને પયદા કીયા હય ?

મેં—હાં મુઝકોભી.

હમીદા—ઔર અબ્બા જાનકોભી ?

મેં—હાં, તુમ્હારે અબ્બા જાનકોભી.

હમીદા—તુમ કેહતે હોકે ખુદા સબકો ખાનેકો દેતા હય.

મેં—અલ્લાહ મીયાં પાની બરસાતા હય, ગલ્લા, તરકારી ઔર મેવે હમ લોગોંકે વાસ્તે ઝમીન મેં ઉગાતા હય. વોહી હમ સબ લોગ ખાતે હંય.

હમીદા—નન્હી બચ્ચીકો તો અમ્માંજાન તુમ દુધ પીલાતી હો.

મેં—દુધભી અલ્લાહ તઆલા ઉતારતા હય, તુમ્હારી દફે છટ્ટી કે દીન તકતો દુધ થા; છટ્ટીકે બાદસે કુછ બુખાર આયા ઔર દુધ સૂખ ગયા,

ફીર બ્હોત હી દવા ખાઇ, હકીમકા ઇલાજ કીયા મગર દુધ ન ઉતરા, ઔર તુમ્હારી ભૂખકી વજેહસે દુધ પીલાનેવાલી નોકર રખી, તુમ્હેં બ્હોત તકલીફ હુઇ, લેકીન ખુદાને ઝીંદા રખા.

હમીદા—તો અલ્લાહતઆલા બ્હોત અચ્છા હય, હમકો ખાનેકો દેતા હય હમારે નન્હી બચ્ચીકે વાસ્તે દુધ ઉતારતા હય, લેકીન અમ્માંજાન અલ્લાહસે કયા હમારા કોઇ રીશતા નાતા હય, કે ઇતને સલુક હમસે કરતા હય.

મેં—રીશતાનાતા યેહ હય, કે હમ સબ અલ્લાહકે બંદે હંય, મર્દ કે ગુલામ હંય ઔરતેં ઉસ્કી લોંડીયાં હંય.

હમીદા—લોંડીયોં ગુલામોં કે સાથ ઇતના સલુક કે કોઇ અપને બચ્ચેકે સાથભી નહીં કરતા, લેકીન ગુલામ તો અપને માલીકકી ખીદમત કરતે હંય. હમ અલ્લાહકા કોનસા કામ કરતે હંય ?

મેં—યેહી નમાઝ જો તુમને અપને બાપકો પડતે દેખી ઔર ઉસ્કો એબાદત કેહતે હંય.

હમીદા—તો સબકો પડના ચાહીએ, કયું કે ખુદાકે સબ ગુલામ હંય, ઔર ઉસ્કી રોટી ખાતે હંય.

મેં—બેશક ખુદાકી એબાદત સબપર ફર્ઝ હય.

હમીદા—અમ્માંજાન તે. તુમ તો નમાઝ નહીં પડતી, કયા તુમ અલ્લાહ મીયાંકી લોંડી નહીં હો, કયા તુમ ઉસ્કી દી હુઇ રોટી નહીં ખાતી હો ?

હમીદાને જો, સાદે દીલસે ઔર ભોલેપનસે યેહ ઇલઝામ મુઝપર લગાયા, મુઝે ઇસકદર શર્મ આઇ કે ઝમીન ફટ જાય ઔર મેં ઉસમેં સમાજાઉં.

મેં—મેં ગુલામ હું, ઔર ખુદાકી દી હુઇ રોટી ખાતી હું, લેકીન કયા બાઅઝ ગુલામ, લોંડીયાં કામ ચોર, નમક હરામ ઔર બેશર્મ, નીકમ્મે નહીં હોતે, મેંભી વયસીહી એક લોંડી હું.

હમીદા—અબ્બાજાનભી તો અબ બીમારીસે ઉઠકર નમાઝ પડને લગે હંય, કયા ઇસસે પહેલે વોહ ખુદાકી દી હુઇ રોટી નહીં ખાતે થે? યેહ સુન નસુહકી આંખસે આંસુ ટપક પડે.

મેં—વોહભી બુરા કરતે થે.

હમીદા—અમ્માંજાન અલ્લાહ તઆલા ગુસ્સે હુવા હોગા.

મેં—ગુસ્સે હોનેકી તો બાતહી હય.

હમીદા—અયસા ન હોકે અલ્લાહ રોટી બંધ કરદે, તો ફીર હમ કહાંસે ખાએંગે ઔર અગર નન્હી બચ્ચીકા દુધ સૂખ જાયગા તો વોહભી રોએગી.

યેહ કેહકર હમીદા રોને લગી, મે ને ઉઠાકર ગલેસે લગાયા ઔર પ્યાર કીયા, લેકીન જીસ કદર મેં ઉસ્કો તસલ્લી દેતીથી, વોહ ઔર રોતીથી. ઇસ વજેહસે મેંભી રોને લગી. આખીર બડી મુશકીલસે મેંને ઉસ્કો સંભાલા ઔર કહાકે, હમીદા તુમ ડરો મત, અલ્લાહકા યેહ દસ્તુર નહીં હય કે જો ગુલામ કામ ન કરે, ઉનકા ખાના બંધકરદે.

હમીદા—સચ.

મેં—હાં તુમ મત ગભરાઓ.

હમીદા—અમ્માંજાન નન્હી બચ્ચીકો દુધ પીલાકર દેખો, દુધ પીયા નહીં.

મેં—બચ્ચીકો સોને દો ઔર દુધસે ઇતમીનાન રખો, દુધ ખુદાકા દીયા હુવા બ્હોત હય.

હમીદા—હમારે ઘરમેં જો નોકર ગુલામ કામ નહીં કરતે, તો હમ ઉનકી તનખા કાટ લેતે હંય. અબ્બાજાન જુરમાના કરતે હંય, ઘરસે નીકાલ દેતે હંય, અલ્લાહ અપને ગુલામોંપર ગુસ્સા નહીં હોતે તો અયસે માલીકકા કામ, તો ઔરભી ઝયાદા દીલ લગાકર કરના ચાહીએ, કયા કામ ન કરના ઔર બગૈર કામકે ખાના, બેગૈરતી (બેશરમી) નહીં હય?

મેં—બડી બેશરમીકી બાત હય.

હમીદા—અમ્માંજાન મેંને તો આજતક નમાઝ નહીં પડી ઔર ન મુઝકો નમાઝ પડની આતી હય. ઔર મેં દીનમેં કઇ દફા ખાના ખાતી હું, નહીં માલુમ મુઝપર અલ્લાહ કીતના ગુસ્સા હોગા. યે કેહકર હમીદા ફીર રોઇ ઔર ડરકે મારે દોડકર મુઝસે લપટ ગઇ. ફીર મેંને સમઝાયા કે હમીદા ડરો મત, અલ્લાહ મીયાં તુમસે નાખુશ નહીં હય, અભી તુમ બચ્ચીહો, તુમકો નમાઝ મુઆફ હય.

હમીદા—ખાના તો મુઝકો સબકે મુવાફીક બલ્કે બ્હોત અચ્છા મીલતા હય.

મેં—હાં, મીલતા હય, ઔર યેહ ભી ખુદાકી મહેરબાની હય, કે તુમકો મુઆફ રખા હય.

હમીદા—અલ્લાહ મીયાં મુઝકો ખાના કયું દેતા હય ?

મેં—ઇસ વાસ્તે કે જબ બડી હો જાઓ તો ઇસકે બદલે બ્હોતસા કામ કરો.

હમીદા—લેકીન કયા મેં અબ કામ નહીં કર સકતી, દેખો તુમકો પાન બના દેતી હું, અબ્બાજાનકો પાની પીલા દેતી હું, નન્હી બચ્ચીકો ગોદમેં લેતી હું, કયું અમ્માજાન, કામ કરતી હું યા નહીં.

મેં—હાં બચ્ચી તુમ મેરે બ્હોત કામ કરતી હો, પંખા ઝલ દેતી હો, ધાગાભી દેતી હો, સુઇમેં ધાગા પીરો દેતીહો, જીસ ચીઝકી મુઝે ઝુરૂરત હોતી હય, લે આતી હો.

હમીદા—તો કયા અલ્લાહ કા કોઇ છોટાસા કામભી નહીં કર સકતી ? કયા નમાઝ પડના મુશકીલ કામ હય ? મેં તો દેખતી હું અબ્બાજાન હાથ મોંહ ધોકર, હાથ બાંધકર, ખડે હોજાતે હંય. મુઝસે ઇતના નહીં હો સકતા ?

મેં—કુછ પડના ભી હોતા હય જીસકો તુમ કેહતી થી કે ચુપકે ચુપકે બાતે કરતે હંય.

હમીદા—વોહ કયા બાતેં હંય ?

મેં—ખુદાકી તારીફ, ઔર ઉસ્કે **એહસાનોંકા** શુકરીયા, **અપને** ગુનાહોંકા ઇકિરાર ઔર ઉનકી **મુઆફીકી** દરખાસ્ત. ખુદાકે **રહમકી ખ્વાહીશ,** ઉસ્કે **ફઝલકી આરઝુ,** બસ **યેહી** નમાઝમેં **અરબી** ઝબાનમેં પડા **જાતા** હય.

હમીદા—કયા ખુદા **અરબી** કે **અલાવા** ઔર ઝબાનમેં શુક્રગુઝારી કબુલ કરતા **હય?**

મેં—નમાઝ મે તો **અરબી** પડના ઝુરૂરી હય, લેકીન **અલ્લાહ તઆલા હર** ઝબાનકી **દુવા** કો **કબુલ** કરતા હય. વોહ સબકી બોલી સમઝતા **હય,** બલ્કે **દીલકે ઇરાદેસે** ભી વાકિફ હય, ઔર નમાઝમેં **અરબી** પડના ઇસ લીયે ઝુરૂરી **હય** કે કુરાને શરીફ **અરબી ઝબાનમેં** ઉતરા **હય,** ઔર હમારે રસુલે કરીમ **મોહંમદ મુસ્તફા** (સ. અ. વ. સ.) જો હમારે પયગંમ્બર હંય, **વોહ** અરબ કે **શહેર મક્કે શરીફ** મેં પયદા **હુવે થે,** ઔર અરબકે **શહેર મદીને શરીફ** મેંહી ઉનકા રોઝએ પાક (**મઝાર** **શરીફ**) **હય.**

હમીદા—પયગમ્બર કયા હોતા હય ?

મેં—પયગંમ્બર ઔર રસુલ ઉસ્કો કહેતે હંય, **જીસ્કો** ખુદા અપને બંદોંકી હીદાયત ઔર દુરૂસ્તીકે વાસ્તે ભેજતા **હય,** હમારે પયગંમ્બર સાહેબ (સ. અ. વ. સ.) પર ખુદાને અપની કીતાબ કુરાને શરીફ નાઝીલ ફરમાયા. હમારા સબકા ફર્ઝ હય કે ઉસમેં ખુદાને જો હુકમ દીયે ઉસ્કે મુતાબીક કામ કરેં ઔર જીન બાતોંસે રોકા હય, ઉનકો ન કરે.

હમીદા—ખુદા દીલકી બાતોંસે ભી વાકીફ હય.

મેં—ઇસ વાસ્તે કે વોહ હરવકત, હરજગેહ મોજુદ હય, કોઇ ચીઝ ઉસસે છીપી નહીં. સબકો દેખતા હય, સબકી સુનતા હય, **અગલે** પીછલે સબ હાલ ઉસ્કો **માલુમ** હંય.

હમીદા—ખુદાકી કીતાબ કુરઆને **મજીદ અરબી ઝબાનમેં** હય, ઉસ્કો હમ કયું કર સમઝેં ?

મેં—આખીર હમારે ઘર તાર આતે હંય, **અંગ્રેજી** મેં **ચીઠીયા** આતી હંય, ગવર્નમેંટ કે હુકમ દુસરી ઝબાનમેં **હોતે** હંય, તો જબ **હમ**

ચીડીયોં ઔર હુકમોંકો દૂસરી ઝબાન સે સમઝનેકી કોશીશ કરતે હંય તો હમારા યેહ ઝુરૂરી ફર્ઝ હય કે ખુદાકે હુકમોંકો, જો સબસે બડા બાદશાહ હય ઔર સબકા હાકીમ હય, ઉસ્કે હુકમોંકો સમઝનેકી કોશીશ કરેં. નેક લોગોંને ઔર આલીમોંને કુરાને શરીફ કે તરજુમે કઇ ઝબાનું મેં કર દીયે હંય. ઉનકે ઝરીએસે કુરઆને શરીફ સમઝના હમ સબપર ફર્ઝ હય, અગર હમ અરબી નહીં જાનતે હોં, તબભી ઝરૂરી હય કે ખુદાકે હુકમોંકો સમઝેં ઔર ઉસ્કે મુતાબીક અમલ કરેં.

નસુહ—બચ્ચી હમીદાને બ્હોત અચ્છી બાતેં કીં. મઝહબમેં બડી ખુબી તો યેહ હય કે વોહ અયસી બાતેં સીખાતા હય. જીનકો હરશખ્સ સમઝ સકતા હય. આદમીકી અકલપર કયા પથ્થર પડગએ કે ઇતની મોટી બાત ઉસ્કા સમઝમેં નહીં આતી, કે ઝમીંન, આસમાન, ચાંદ, સૂરજ, સીતારે તરહ તરહ કે જાનવર, રંગ બ રંગકે દરખ્ત, તમામ દુન્યામેં હર તરહ કી ઝુરૂરી ચીઝેં ઇતના બડા કારખાના જીસ્કા એક પતા ઉઠાકર દેખો તો બ્હોતસી ખુબીઓં સે ભરા હય, આખીર ઇતના બડા કારખાના કીસીને તો બનાયા હોગા અપને આપ કયસે બન સકતા હય, ફીર ખુદાને ઇનસાનકો અકલ દી, ઇલ્મકા રાસ્તા ઉસ્કે વાસ્તે ખોલા, તમામ કીસ્મકે આરામ કે સામાન પયદા કીયે, આખીર કુછ તો ઇસ્કા મતલબ હય. ફુઝુલ ઔર બેકાર તો કોઇભી ચીઝ નહીં હોતી; હમીદાને કોઇ બાત નઈ નહીં કી. અફસોસ હમ પર હય કે છોટે બચ્ચોંકે બરાબર ભી અકલ નહીં હય; ડૂબ મરને કી જગા હય, ઝમીંન મેં ગડજાનેકા મુકામ હય. હમીદાકી બાતોંકો અપની કામયાબી નેક ફાલ સમઝતા હું. અફસોસ તુમ ઉસ્કો મેરે પાસ ન લે આઈ, ઉસ્કી હર બાત દીલમેં જમા લેને કે કાબીલ હય. બેટી કયા હય, હમારે લીયે હીદાયત કા ફરીશતા હય. અલહમ્દો લીલ્લાહ કે એકસે તો ઇતમીનાન હુવા, અબ બતાઓ, દુસરોંકે લીયે કયા ઇન્તેઝામ હો.

ફેહમીદા—તુમહી કુછ તજવીઝ સોચો.

નસુહ—મેંને તો યેહ સોચા હય કે લડકીયોંકો તુમ સંભાલો, ઔર લડકોંકો મેં સમઝ લુંગા.

ફેહમીદા—તુમ કયસે યેહ કામ કરોગે?

નસુહ—મેં પહલે છોટોંસે શુરૂ કરૂંગા. ઉમ્મીદ હય કે જલ્દ દુરૂસ્ત હોજાએંગે. બડોંકા મુઝકો ખટકા હય. નયા રંગ દેખકર ઉનકે કાન ખડે હોંગે. તુમ ઇતના કરો તુમભી કામ શુરૂ કરદો. જબ અંદર બાહર એકહી બાત કા ચર્ચા હોગા, તો ઇસકા અસર ખુદાકે ફઝલસે હોગા.

ફેહમીદા—ઇનશા અલ્લાહ અયસાહી કરૂંગી.

બાબ ચોથા.

નસુહ ઔર છોટે બેટે સલીમકી ગુફતગુ.

આજતો મીયાં બીબીમેં યેહ કોલ ઔર કરાર હુવા, અગલે દીન છોટા બેટા અભી સોકર નહીં ઉઠાથાં કે નોકરને આ જગાયા ઔર કહા તુમ્હારે વાલીદ બુલાતે હંય. સલીમકી ઉમર ઉસ વક્ત ૧૦ બરસકી થી. સલીમકો જો વાલીદકે બુલાનેકી ખબર હુઈ તો જલદી ઉઠકર હાથ મોંહ ધોકર અમ્માંસે જાકે પુછને લગા, અમ્માંજાન તુમકો માલુમ હય કે અબ્બાજાનને કયું બુલાયા હય?

માં—ભાઇ, મુઝકો તો ખબર નહીં હય.

બેટા–કુછ ગુસ્સે મેં તો નહીં હંય?

માં—અભી તો કોઠે પરસેભી નહીં ઉતરે.

સલીમ—બેદારા (નોકર યાની) તુઝકો કુછ માલુમ હય?

બેદારા—મીયાં, મેં ઉપર લોટા લેકર ગઇ તો મીયાં બયઠે કીતાબ પડ રહેંથે.

સલીમ—સુરતસે કુછ ગુસ્સાતો નહીં માલુમ હોતા થા?

બેદારા—નહીં.

ગરઝ સલીમ ડરતા ડરતા ઉપર ગયા ઔર સલામ કરકે કોને મેં જા ખડા હુવા. બાપને પ્યારસે બુલાયા ઔર પૂછા કયું સાહેબ અભી મદ્રસે નહીં ગએ હો?

બેટા—જી બસ અબ જાતા હું, અભી કુછ ઘંટેભર કી દેર હય.

બાપ—તુમ અપને ભાઈકે સાથ જાતે હો યા અલગ ?

બેટા—કભી ભાઇ જાનકે સાથ, કભી અકેલા ચલા જાતા હું.

બાપ—કયું ?

બેટા—અગલે મહીનેમેં ઇમતેહાન હોનેવાલા હય તો ભાઇજાન ઉસી કે વાસ્તે તૈયારી કર રહે હંય. સુબહ ઉઠકર કીસી હમ જમાઅત લડકે કે પાસ ચલે જાતે હંય, જબ મેં જાતા હું ઉન્હે મદરસે મેં પાતા હું.

બાપ—કયા અપને ઘરમેં જગા નહીં હય, જો દુસરેકે ઘર જાતે હંય.

બેટા—હાં હય. મગર યહાં હરવકત બડે ભાઇ જાનકે પાસ બેહુદા ગુફતગુ ઔર શતરંજ હુવા કરતા હય, ઉસે ઉનકો ઠીક નહીં માલુમ હોતા.

બાપ—તુમભી શતરંજ ખેલતે હો યા નહીં, દેખતે દેખતે તુમભી ખેલને લગોગે.

બેટા—જી, નહીં, આજકલ મેરા જી ખેલ કુદમેં નહીં લગતા.

બાપ—તો મુઝકો ઉસકી અસ્લી વજેહ બતલાઓ કે કયું તુમારા જી નહીં લગતા.

બેટા—આપને વોહ ચાર લડકાં કો દેખા હોગા જો એક સાથ કીતાબે બગલમેં ડાલકર મદરસે જાતે હંય.

બાપ—હાં, મેંને ઉનકો બ્હોત મરતબા દેખા હય.

જી, હાં, વહી લડકે વોહ કભી આપસમેં શરારત નહીં કરતે. મદરસે મેં ભી કોઈ ઉનકી શીકાયત નહીં કરતે, એક ઘંટે કી છુટી હોતી હય, તો સબ લડકે ખેલ કુદમેં લગ જાતે હંય ઔર વોહ ચાર લડકે નઝદીકકી મસજીદમેં નમાઝ પડતે હંય. જબ છુટી મીલતી હય તો સીધે ઘરકી તરફ જાતે હંય, કીસીસે તકરાર નહીં કરતે. એક રોઝ ઇતિફાકસે મુઝકો ઉનકે ઘર જાના હુવા. મેંને ઘરમેં જાકે દેખા તો એક બ્હોત બુઢી ઔરત કીબલેકી તરફ રૂખ કરકે બેઠે બેઠે કુછ પડ રહીથી. ઉનકો સબ હઝરતબી કેહતે હંય. વોહ ઇન લડકોંકી નાની હય. જબ હઝરતબી પડનેસે ફારીગ હુઇ, તો મેરે તરફ હોકર કહા કે તુમને મુઝકો સલામ નહીં કીયા, ફીરભી મેં તુમકો

દુઆ દેતી હું, જીતે રહો, ઉમર દરાઝ હો, ખુદા નેક હીદાયત દે. યેહ સુનકર મેં બ્હોત શરમીંદા હુવા ઔર બ્હોત અદબસે ઉઠકર સલામ કી. ઇસકે બાદ હઝરતબીને મુઝકો મીઠાઇ દી, ફીર મેં હરવકત ઉનકે ઘર જાતા રહા. ઇત્તેફાકસે એક રોઝ ગલીમેં એક બુરે લડકેસે તકરાર હો ગઇ. ઉસકો મેને ગાલીયાંભી દીં. ઇતને મેં અંદરસે વોહી ચાર લડકોંમેંસે એકને પુછા કયું જી કીસસે લડ રહેથે. યેહ કેહકર મુઝકો અંદર લે ગયા, થોડી દેર ચુપ રહે, ઇતને મેં હઝરતબી બોલીં સલીમ, બડી અફસોસકી બાત હય, અયસે બુરે લડકોંકી સોહબત રખતા હય, ગાલી સુનતા હય, બડે ખાનદાનકા લડકા હોકર અયસે બુરે લડકોંકી સોહબત રખતા હય, ઉસ વકત બ્હોત કુછ મુઝપર હઝરતબી ગુસ્સા હુઇં ઔર કહા તેરી સોહબતમેં મેરે ચારોં નવાસેભી ખરાબ હો જાએંગે. મેંને મુઆફી ચાહી ઉન્હોંને મુઝકો મુઆફ કીયા ઔર આયંદા અયસા ન કરનેકો કહા. ઔર ઉસરોઝસે મુઝકો પડાને લગીં. રોઝ કુછ નસીહતભી કરને લગીં મગર અફસોસ મેંને આજ બ્હોત રોઝસે વહાં જાના છોડદીયા.

બાપ—કયું તુમકો કીસીને મના કીયા ?

બેટા—નહીં.

બાપ—તો ફીર કયા સબબ હુવા ?

બેટા—આપ સબબ પુછનેસે મુઆફ રખેં તો બેહતર હય.

બાપ—નહીં, સાફ સાફ બ્યાન કરો.

બેટા—જનાબ, એક રોઝ હઝરતબીને મુઝસે કહા, તુમ અપને સરકે બાલ મુંડવા ડાલો અગરચે બાલ મુઝકો બ્હોત અઝીઝ થે. લેકીન મેંને સોચાકે જો કુછ હઝરતબી કેહતી થીં, મેરે ભલેકે વાસ્તે કેહતી થીં. મેંને કહા બ્હોત અચ્છા, દુસરે રોઝ હજામ આયા હુવા થા મેંને કહા ખલીફા, મેરે બાલભી મુંડ દેના. બાલ કે મુંડવાનેકા સુનકર બડે ભાઇ જાન ઇસ કદર ગુસ્સે હુવે કે મેં નહીં કેહ સકતા. હઝરતબી ઔર ઉનકે નવાસોંકો બ્હોત કુછ ભલા બુરા કહા, જબતક મેં વહાંસે ચલા નહીં ગયા, તબતક ઉન્હોંને ઝબાન બંદ ન કી. ખેર, ફીરભી મેં હઝરત બી કે ઘર જાતા રહા, ઉન્હોંને ફીર કુછ બાલોંકા જીક્ર ન કીયા. શાયદ વોહ ભુલ ગઇ થીં. ફીર ઉન્હોંને મુઝકો નમાઝ પડના સીખાયા. મેંને એક

રોઝ ચાહા કે ઘરમેં નમાઝ પઢું, મગર બડે ભાઇ જાન ઔર ઉનકે યાર દોસ્ત હંસને લગે, જાનમાઝ ઉલટ દેને લગે, સજ્દે મેં જાતાથા તો કમર પર ચડ જાતે થે. ઇસ હાલતમેં મુમકીન ન થા કે મેં નમાઝ પઢું, ફીર હઝરતબીકે ઘર ન ગયા. કયું કે મેંને હઝરતબીકો સચ બોલનેકા વાઅદા કીયા થા ઔર ઝૂટ ન બોલ સકતા થા, આજ સાડેતીન મહીનેસે મેં ઉનકે ઘર નહીં ગયા. વોહ ચારોં લડકે બીમાર હંય. મેં ઉનકો દેખને-કોભી નહીં ગયા.

બાપ—અગર ફીર તુમકો જાના મીલે તો.

બેટા—તો સુબ્હાનઅલ્લાહ, ઇસસે બડકર ઔર કયા ખુશી હો સકતી હય, મગર જબતક મેં બાલ ન મુંડવાલું ઔર નમાઝ ન પઢું, નહીં જા સકતા.

બાપ—અગર દોનોં કામ પુરે હો જાએં તો જાનેમેં કુછ હર્જ હય?

બેટા—ફીર કુછ હર્જ નહીં.

બાપ—તો જાઓ અપના સર મુંડવાઓ ઔર નમાઝ પડો, હઝરતબી કી ખીદમત મેં જાઓ. આજસે હઝરતબી મેરી દીની માં હય ઔર ઉનકે નવાસે મેરે દીની ફરઝંદ હંય. ઉન્હોંને તુમ્હારે ઔર મેરે સાથ નેક સુલુક કીયા. તુમ્હારે સાથ યેહ કે તુમકો નેક સલાહ દી, મેરે સાથ યેહ કે જો કામ મેં કરને કો થા, વોહ ઉન્હોંને કીયા. આજસે ઇસ ઘરકો તુમ હઝરતબીકા ઘર સમઝો ઔર ઉનકે નવાસોં મેં ઔર તુમમેં કોઇ ફર્ક ન રખો. સલીમ, તુમ્હારી ગુફતુગુ સુનકર મુઝકો બહોત ખુશી હુઇ ઔર તુમ મુઝકો સારી ઔલાદોંમેં અઝીઝ હોંગે, તુમકો મેં દૂસરોં કે લીયે નમુના ઔર મીસાલ બનાઉંગા ઔર ઉનકો જો તુમસે બડે હંય, તુમ્હારી નેક આદતોંસે નેક બનાઉંગા ઔર મઝબુત કરૂંગા.

બાબ પાંચમાં.

નસુહ ઔર બીચલે બેટે અલીમકી ગુફતગુ.

નસુહને નમાઝ અસર સે ફારીગ હોકર પુછા કે **અલીમ** મદરસે સે આયા હય? યા નહીં, માલુમ હુવા કે અભી આય હંય ઔર કપડે ઉતાર રહે હંય. નસુહને કહા ઝુરૂરતું સે ફારીગ હોકર ઝરા મેરે પાસ આઇએ. થોડી દેર મેં અલીમ ઝુરૂરતું સે ફારીગ હોકર બાપકી ખીદમતમેં હાઝીર હુવા. નસુહને પ્યારસે બુલાયા ઔર કહા કયું સાહેબ મેંને સુના હય કે આજકલ તુમકો બ્હોત મહેનત કરની પડતી હય.

બેટા—જી હાં, ઇમતેહાન કરીબ હય, કુછ કીતાબેં દેખની બાકી હંય, હરચંદ જી ચાહતા હય રાતકો ઘરમેં પડું, મગર નહીં હો સકતા. વોહ લોગ જો ભાઇ જાનકે પાસ આતે હંય, અયસી ધમચકરી મચાતે હંય, કે જી ઉજલ જાતા હય.

બાપ—ખૈર, બડે ઇમતેહાન કે વાસ્તેભી તુમને કુછ તૈયારી કર રખી હય?

બેટા—અભી ઉસ્કો બ્હોત દીન પડે હંય, ઇસસે ફારીગ હોકર દેખા જાયગા.

બાપ—કયા ઉસ્કા કોઈ વકત મુકરર હય?

બેટા—જી હાં, બડે દીનોકી તાતીલેં (રજા) કે બાદ હુવા કરતા હય.

બાપ—નહીં, નહીં, તુમને મેરી બાતકા મતલબ નહીં સમઝા. હીસાબે આખરતકો બડા ઇમતેહાન કેહતે હંય. કયા વોહ બડા ઇમતેહાન નહીં હય?

બેટા—જી હાં, સચ પુછીએ તો વોહી સબસે બડા ઇમતેહાન હય.

બાપ—તુમ યે દુન્યવી છોટે છોટે ઇમતેહાનકી ખબર રખતે હો, મેંને જો ઉસ બડે ઇમતેહાન કે લીયે પુછા તો કયા કુછ બેજા કીયા?

બેટા—મેં યેહ કબ કેહતા હું કે આપ બેજા ફરમાતે હંય, યે કેહના મેરી બડી ગલતી ઔર ગુનાહ દોનોં હંય.

બાપ—અચ્છા તો મેં યેહ પુછના ચાહતા હું કે ઉસ સખ્ત ઈમતેહાન કે વાસ્તે કયા તૈયારી કર રહે હો ?

બેટા—જનાબ, સચ તો યેહ હય કે મેંને ઉસ ઇમતેહાન કે વાસ્તે કુછ તૈયારી નહીં કી હય.

બાપ—કયા યેહ ગફલત નહીં હય ?

બેટા—જનાબ, ગફલતભી પેહલે દરજ્જેકી ગફલત હય.

બાપ—જબ તુમ અયસે અકલમંદ હોકર દુન્યવી છોટે છોટે ઇમતેહાનું કે વાસ્તે બરસોં સે તૈયારી કર રહે હો તો ઉસ સખ્ત ઇમતેહાનસે ગાફીલ રેહના બડી તઅજ્જુબકી બાત હય, લેકીન તુમ્હારી ગફલતકા કુછ ઔરહી સબબ હોગા.

બેટા—ઘરમેં દીનદારીકા ચર્ચા ન હોનેસે શાયદ મેરી ગફલતકો તરકી હુઇ હો.

બાપ—બેશક, યેહી સબબ તુમ્હારી ગફલતકા હય ઔર મેંને તુમસે ખોદ ખોદ કર ઇસલીયે પુછા કે જહાંતક તુમ્હારી મઝહબસે ગફલત મેરી બે પરવાઇકી વજેહસે હય, ઉસકા ઇલઝામ મેરે ઉપર હય.

બેટા—નહીં, જનાબ, સારા કુસુર મેરાહી હય. ખુદાને મુઝે ઈતની અકલ દીથી, કે ઇસ મોટી બાતકો સમઝ લું કે મુઝકો એક ન એક દીન મરના હય ઔર મેરે પયદા કરનેસે, યેહી ગરઝ નહીં હોની ચાહીયે, કે મેં જાનવરોંકી તરાહ ખા પીલું ઔર પેટ ભરકર સો રહું. ખુદાને જો ઇસ કદર નેઅમતેં મુઝકો દી હંય વોહ ફુઝુલ નહીં હોની ચાહીએ, બલ્કે ઉનકી કોઇ ખાસ ગરઝ હોની ચાહીયે. આજકલ મેરે વકતકા હીસાબ યેહ હય, કે ખાના, પીના, ખેલના, પડના, ઔર સોના, અફસોસ આઠ પહરમેં ખુદાકા એકભી કામ નહીં. ખુદાને હમકો આદમી બનાયા હય, અગર વોહ મહેરબાની ઔર ફઝલ ન કરતા તો હમકો બીલ્લીએં ઔર કુત્તે બના દેતા, ફીર આદમીભી બનાયા તો અયસે ખાનદાનકા જો ઇઝ્ઝતદાર ઔર

માલદાર હય. અગર કીસી મઝદુર યા લકડીવાલે કે ઘર પયદા કરતા તો છોટીસી ઉમરમેં પેટકે વાસ્તે મહેનત કરની પડતી ઔર ફીરભી પેટભર કર રોટી નહીં મીલતી. પહેનને કે વાસ્તે એક લંગોટી હોતી, ન જુતા ન ટોપી, ફીર ખુદાને ઔર મહેરબાની યેહકી કે સારા બદન ખૂબસૂરત બનાયા અગર કાના, લંગડા, અંધા, બના દેતા તો કયા મુશકીલથા. જીસ ખુદાકે હમપર ઈતને સુલુક ઔર એહસાન હંય, અફસોસ હય દીન રાતમેં સબ આરામ ઔર મઝે ઉડાતે હંય, લેકીન ખુદાકે સામને સર નહીં ઝુકાતે ઔર ઉસકી મહેરબાનીકા શુકરીયા અદા નહીં કરતે. યેહ કેહકર અલીમકી આંખમેં આંસુ ભરઆય.

બાપ—તુમ્હારી બાતોંસે માલુમ હોતા હય કે તુમ્હેં મઝહબકી બાતોંકી ખબર હય. લેકીન મઝહબી બાતેં, ન તો મેંને તુમકો સીખાઇ, ન તાકીદ કી કે સીખો ઔર સ્કુલમેં તો ઇંગલીશ હીસ્ટરી, જયોગરોફી, એરથમેટીક, કે સીવા ઔર કોઇ ચીઝ નહીં પડાઇ જાતી. ફીર તુમને યેહ મઝહબકી બાતેં કહાંસે સીખી?

બેટા—ઇસમેં શક નહીં કે મેંને છોટી ઉમરમેં કુરાન શરીફ પડાથા, લેકીન ઉસકા મતલબ તરજુમે કે ઝરીએસે મુઝે કીસીને નહીં સીખાયા. શુરૂસે આખીરતક કુરાન શરીફ અરબીમેં પડા, લેકીન કુછ નહીં સમેઝમેં આયા, ફીર મકતબમેં ગયા, વહાંભી કોઇ મઝહબકી કીતાબ પડનેકા મૌકા નહીં હુવા. કીસ્સે કહાનીકી કીતાબેં પડાઈ જાતીથીં. ઉનમેં બુરી બુરી બાતેં હોતીંથીં. લેકીન ખુદાકા મેરે હાલપર બડા ફઝલ હુવા ઔર મેરી બડી ખુશ નસીબી હુઈ કે એક લાયક ઔર અચ્છે મૌલવી સાહેબ તશરીફ લાએ. વોહ વાએઝ ફરમાયા કરતેથે, મેં ઉનસે વાએઝ બ્હોત શોક સે સુના કરતા થા. એકદીન મૌલવી સાહેબને એક મઝહબી કીતાબ મુઝકો દી. ઉસકો જબ મેંને દેખના શુરૂ કીયા, તો મેરા દીલ ઉસમેં લગ ગયા ઔર ઉસકી બાતેં મુઝકો બ્હોત અચ્છી માલુમ હુઇ. ઉસકે પડનેસે મુઝે માલુમ હુવા કે મેરી ઝીંદગી જાનવરોંસે ભી ખરાબ હાલતમેં ગુઝર રહી હય. ઔર અકસર મુઝકો અપની હાલત પર રોના આતા થા. મેં અકસર ઉસ કીતાબ કો પડકર નસીહત હાંસીલ કરતા થા. એક રોઝમેં બાહીર ચલા ગયા થા ઔર શબેબરાત કો ચાર પાંચ રોઝ બાકી થે ઔર બડે ભાઇ જાન કો પટાકે (ગુલબા) બનાનેકે

વાસ્તે કાગઝકી ઝુરૂરત થી, વોહ કીતાબ ઇતેફાકન ભાઇ જાનકે નઝર પડ ગઇ. ઉસ્કો ફાડકર, પટાકે બના લીયે.

બાપ—મુઝકો બ્હોત ખુશી હુઇ કે તુમકો અયસી અચ્છી મઝહબી તાલીમ વાએઝ ઔર કીતાબ સે મીલ ગઇ. આયંદા યેહ તાલીમ તુમ્હે બ્હોત કામ આયગી. મેંને ઇરાદા કરલીયા હય કે અપને ઘરમેં કીસીકો ખરાબ ઝીંદગી નહીં બસર કરને દુંગા. અગરચે બડોંકી દુરૂસ્તી કા અબ વખત બાકી નહીં રહા, લેકીન અગર તુમ મેરી મદદ કરો તો મુઝે બ્હોત કામયાબીકી ઉમ્મીદ હય.

બેટા—ઇનશાઅલ્લાહ આપ મુઝકો હુકમ માનનેવાલા બેટા પાએંગે. લેકીન મુઝે તઅજ્જુબ હય કે મેં આપકી કયા મદદ કર સકુંગા.

બાપ—તુમ્હારી યેહી મદદ કાફી હય કે તુમ દીનદારીકા અચ્છા નમુના બન જાઓ ઔર તાસ, શતરંજ, કબુતર, પતંગ, બટેર, ઔર મુર્ગબાઝી ઔર સબ ફુઝુલ કામ છોડદો ઔર નમાઝ શુરૂ કરદો.

બેટા—યેહ તો મેરે ફાયદેકી બાત હય અગર મેં ઇનકાર કરૂં તો એક તરફ આપકે હુકમ ન માનનેકી ખરાબી ઔર દુસરે ખુદાકા ગુનાહ, દુન્યાકી બદનામી ઔર આખેરતકી રૂસવાઈ અગર આપ ફર્ઝ કરો અયસા હુકમભી દેં જીસમેં મેરા નુકસાન હો તબભી મુઝપર વાજીબ હય કે આપકા હુકમ માનું. બંદા ઔર ખુદા, નોકર ઔર માલીક, ગુરૂ ઔર ચેલે, ઉસ્તાદ ઔર શાગીર્દ બાપ ઔર બેટા, યેહ સબ અયસે રીશ્તે હંય કે ઇનમેં છોટેકો બડેકા હુકમ માનના ઝુરૂરી ઔર લાઝમી હય, ઔર મેં વાઅદા કરતા હું કે મેં આયંદા ઉસી તરાહસે સબ કામ કરૂંગા જો આપકો મંઝુર હય.

બાપ—સુબ્હાન અલ્લાહ, ખુદા તુમકો નેક બદલા દે, તુમને આજ મુઝકો ખુશ કરદીયા, ખુદા તુમકો દુન્યા ઔર દીન દોનોં દે, ખુશ રહો જાઓ અબ અપના કામ કરો.

બાબ છઠા.

ફેહમીદા ઔર બડી બેટી નઇમા.

ઇધર તો અલીમ ઔર નસુહ મેં ગુફ્તગુ હો રહી થી, ઉધર ઇસિ વક્ત ફેહમીદા ઔર ઉસ્કી બડી બેટી નઇમા મેં રંજ હો ગયા. નઇમા ઉસ વક્ત ર બરસકી બ્યાહી હુઈ થી. પાંચ મહીનેકા લડકા ગોદ મેં થા, નાઝસે પલીથી, નાનીકા પ્યાર, માંકે લાડ ને મીઝાજ ખરાબ કર દીયા થા. ઇસ વજેહસે સાસ ઔર નનદોં સે શાદીકે બાદહી લડાઈ હો ગઇ, ઔર સુસરાલકા આના જાના બંધ હો ગયા થા. છે મહીને સે માંકે ઘર બેઠી થી, મગર મીઝાજમેં વહી તેઝી થી, સવા ગઝકી લમ્બી ઝબાન, મરદોં તકકા લેહાઝ ન કરતી થી. અગરચે ઉસ્કી માં બ્હોત ડરતી થી, મગર ઇરાદા કર ચુકી થી કે અચ્છા મૌકા મીલે તો અપની લડકીકો દુરસ્ત કરનેકી કોશીશ કરૂં. એકદીન નઈમાને અપને બચ્ચેકો હમીદાકી ગોદમેં દે દીયા ઔર ખુદ હાથ મોંહ ધોને લગી. જબ હમીદાને દેખા કે નમાઝકા વકત નીકલા જાતા હય, બચ્ચેકો બીઠાકર નમાઝ પડને લગી, બચ્ચા રોને લગા, ઉસ્કા આવાઝ સુનકર નઇમા દૌડકર આઈ ઔર દેખા બચ્ચા રો રહા હય, ઔર હમીદા નમાઝ પડ રહી હય. યેહ દેખકર બ્હોત જોરસે હમીદાકી કમરમેં ધબ્બા મારા. હમીદા ગીરપડી, ઉસ વકત ફેહમીદા મકાનકે દૂસરે હીસ્સે મેં થી. વાપસ આઈ તો દેખા કે હમીદા પાનીકા લોટા લીએ સર ઝુકાએ બેઠી હય ઔર નાકસે ખૂન નીકલતા હય. ગભરાકર પુછા, યેહ કયા હુવા? હમીદાને જવાબ ભી નહીં દીયા થા કે નઈમા બોલ ઉઠી કે મેંને થોડીસી દેરકો લડકા ઇસકી ગોદમેં દીયા થા. ઇસ નીકમ્મીસે ઇતના ન હુવા, કે થોડી દેરકે લીયે ભી લડકી કો ગોદમેં રખતી, લડકેકો રોતા છોડકર નમાઝ પડને ખડી હો ગઈ, મેં જો આઈ તો આહીસ્તાસે કમરપે હાથ રખા કે અપને આપ ગીર ગઈ, કોઈ તખતકી ચુંક લગ ગઈ હોગી.

માં—અચ્છા તુમને હાથ રખા કે ઇસ કદર ખુન નીકલા. દુન્યામેં મોહોબ્બત કીતની કમ હો ગઈ.

નઇમા—મોહોબ્બત કમ ન હોતી તો યું ભાનજે કો રોતે હુવે કયસે છોડતી ?

માં—લેકીન ઉસને બચ્ચેકો બીલા સબબ નહીં છોડા, ઉસ્કી નમાઝ જા રહી થી.

નઇમા—નમાઝકો છોડ દીયા હોતા, નમાઝ પ્યારા હય યા ભાનજા ?

માં—લડકી ખુદાકે ગઝબસે ડર, કયા કુફ્ર બકતી હય.

નઇમા—ઈસ મેં કયા કુફ્ર હય ?

માં—નમાઝ ખુદાકા હુકમ હય, ઉસ્કી બેઅદબી નહીં કરની ચાહીએ.

નઇમા—કયસા ખુદા ?

માં—યેહ દુસરી દફા તુને ખુદાકી બેઅદબી કી, અબકી દફે અયસા કીયા તો તમાચા મારૂંગી.

નઇમા—કયસે મારોગી ?

માં—કુરબાન કરેં અયસી ઔલાદ કો, જો ખુદા કો ન માને.

નઇમા—યેહ કબસે ?

માં—જબસે ખુદાને હીદાયત દી.

નઇમા—જબ હમ તુમ્હારી ઉમર કો પોંહચેંગે, તો ખુદાકા અદબ કરલેંગે.

માં—તુમ્હે કયસે માલુમ કે મેરી ઉમરતક પહોંચોગી.

નઇમા—તુમ મેરે મરનેકી ફાલ નીકાલતી હો ?

માં—કોઈ અપને વકતસે પહેલે નહીં મર સકતા.

નઇમા—વર ન તુમ મુઝકો કયું જીને દેતી?

માં—ઈતના અખ્તીયાર હોતા, તો તુઝકો આદમીહી ન બના લેતી.

નઇમા—કયા મેં હેવાન હું ?

માં—જો ખુદાકો નહીં જાનતા, વોહ હયવાનોંસે બત્તર હય.

નઇમા—અબ તો એક હમીદા તુમ્હારે નઝદીક ઇનસાન હય, બાકી સબ ગધે હંય.

માં—હમીદાસે તુ કયું જલતી હય, તુ ઉસ્કી જૂતીકી બરાબર નહીં.

નઇમા—ખુદા કી શાન યેહ ઉઠક બેઠક કરનેસે હમીદા અયસી બડ ગઈ.

ફેહમીદા દો મરતબા બેટીકો મનાકર ચુકી થી ઔર સમઝા દીયા થા કે ફીર મઝહબકી બાતોંમેં બેઅદબી કરેગી, તો મેં મોંહ પર તમાચા મારૂંગી. ઇસ દફા જો ઉસને નમાઝ કો ઉઠક બેઠક કહા, તો ફેહમીદા કો અયસા ગુસ્સા આયા કે નઇમા કે મોંહપર ઝોરસે તમાચા માર દીયા. તમાચે કા લગના થા કે નઇમા ને આફત ઉઠા દી ઔર શોર મચા દીયા. પહેલે તો ઉસને ઝોરસે અપને બચ્ચે કો પીટા, અગર લોગ ઉસ્કી ગોદસે બચ્ચેકો ન છીન લેતે તો વોહ લડકેકા ખુનકર ચુકી થી, ઔર ફીર અપના સર પીટા ઘંટો તક ઝમીન પર પછાડતી રહી, સારે કપડે ફાડ ડાલે, બાલ નોચ ડાલે, દીવારોંપર ટકરેં મારતી થી, ઉસ્કી યેહ હરકતેં દેખકર સબ લોગ ડરને લગે, મુશકીલસે પકડકર કોઠડીકે અંદર લેગએ ઔર ફીર બાહેરસે બંદ કર દીયા. ફેહમીદા નસુહકે પાસ ગઈ તો ઉસને પુછા, યેહ કયા હુવા? ફેહમીદાને સબ હાલ સુનાયા. નસુહકો જો હાલ માલુમ હુવા તો બ્હોત રંજોગમ હુવા ઔર આધે ઘંટે તક મીયાં બીવી દોનોં ચુપ બેઠે રહે, આખીર ફેહમીદાને કહા, અબ કયા સલાહ હય?

નસુહ—સલાહ યેહ હયકે જો હો સો હો, અબ નર્મી કા વક્ત નહીં, માલુમ હોતા હય કે ખુદા કો નહીં માનતી. કયા યેહ કોઈ મુસલમાન લડકી માલુમ હોતી હય? મુઝકો ઇસકે સાથ ખાના, પીના, હરામ. બ્હોત અચ્છા હુવા કે મેં ઉસ વક્ત હાઝીર ન થા, વરના નઇમાકો તલવારસે માર ડાલતા, અયસી ઔલાદ હોનેસે ન હોના અચ્છા હય. જો કમબખ્ત ઔરત ખુદાકી ઇઝ્ઝત ન રખે, ઉસ્કી દુન્યામેં હર કીસ્મકી બેઇઝ્ઝતી હોની ઝરૂરી હય. જબ ઇસકો ખુદાકા અદબ નહીં હય તો મુઝે ભી ઉસ્કી મોહોબ્બત નહીં હય.

ફેહમીદા—શાયદ દુરૂસ્ત હો જાય.

નસુહ—તૌબા તૌબા, ઉસ્કે દીલમે ઈમાન કી રોશની નહીં માલુમ હોતી, ઈસ્કો સુસરાલ ભેજદો.

ફેહમીદા—સુસરાલ ભેજના તો ઠીક નહીં.

નસુહ—ફીર મુઝસે કયા સલાહ પુછતી હો? જો તુમારે જીમે આય સો કરો. યેહ મુમકીન નહીં કે ઇસ્કે અયસે ખીયાલાત હોં ઔર મેં અપને ઘરમેં રખું. ઔર વોહ રીઝક જો ખુદાતઆલાને અપની મહેરબાનીસે હમકો દીયા હય, ઉસમેં વોહ શખ્શ કયું શરીક હો, જો ખુદાકો નહીં માનતા.

ફેહમીદા—લેકીન ખુદાતઆલા અપના રીઝક કીસીકો દીયે બગૈર નહીં રહેતા. બુરે ભલે સબ ઉસ્કે યહાંસે રોઝી પાતે હંય.

નસુહ—મેં ઉસ્કે રીઝક કા ઈનકાર નહીં કરતા, લેકીન મેં અપને રીઝક મેં જો ખુદાકો નહીં માનતા, શરીક નહીં કરના ચાહતા.

ફેહમીદા—અયસી સખ્તીસે કોઈ કયું ઘરમેં રહેગા?

નસુહ—મેં ઉસ ઘરકી ફીકરમેં હું, જહાં મુઝકો હમેશા રહેના હય; દુન્યાકા ઘર ચંદરોઝા હય, આજ ઉજડા યા કલ ઉજડા, એક ન એક દીન ઝુરૂર ઉજડેગા. કયા મેરે આબાદ કરનેસે આબાદ હો સકતા હય?

ફેહમીદા—હાં, લેકીન એક મેરે પીછે ઉજડના, એક મેરે જીતેજી ઉજડના, ઉસમેં ફર્ક હય.

નસુહ—અગર તુમ દીલકી અયસી કચ્ચીથી તો હામી કયું ભરી, અગર અયસાહી હાલ હય તો વાકઈ મેં ખાનદાન દુરસ્ત નહીં હો સકતા.

ફેહમીદા—તો કયા ઔલાદ કે વાસ્તે જી નહીં જલતા, કયા મેંને ઇસી વાસ્તે પાલા થા કે બડે હોકર મુઝસે છુટ જાઓં, બેશક મુઝસે ઇતના સબ્ર નહીં હો સકતા, યેહ કેહકર ફેહમીદાકા દીલ ભર આયા, ઔર વોહ રોને લગી.

નસુહ—મેં નહીં કેહતા કે તુમ્હારા જી નહીં જલતા, મેં યેહ કેહતા હું, મુઝકો તુમ્હારી બરાબર ઉનકી મોહોબ્બત હય, મેં યેહ કહાં કેહતા હું કે તુમ ઇનકો છોડ દો.

ફેહમીદા—તો કયા તુમને નઈમાકો સુસરાલ ભેજ દેનેકો નહીં કહા ?

નસુહ—તો કયા નઈમા કભી સુસરાલ નહીં ગઇ ? કયા સુસરાલ ભેજ દેના ઔર છોડદેના એકહી બાત હય ?

ફેહમીદા—લેકીન એક હંસી ખુશીસે જાના ઔર એક લડકર જાના ઔર લડાઇભી અયસી કે ઉમર ભરમેં નહીં હુઈ, મુઝે ખ્યાલ નહીં હય કે મેંને આજ રોઝ તક નઇમા કો તમાચા મારા. વોહ સખ્ત જવાબ દેતીથી, મેં હંસકર ઉડા દેતીથી. ખુદા જાને યેહ મરતબા મેંને કયું મારા. મુઝે ઇતનાભી ખ્યાલ ન હુવા કે વોહ બ્યાહી હુઇ હય, ઔર સાહેબે ઔલાદ હય.

નસુહ—અગર તુમને તમાચા ન મારા હોતા તો મેં તુમસે પૂછતા કે તુમ કયસી દીનદાર થીં કે એક શખ્સને તુમ્હારે મોંહ પર ખુદાકી શાન મેં બેઅદબી કી ઔર મુતલક તુમકો બુરા ન લગા ?

ફેહમીદા—લેકીન લડકી જો હાથસે જાતી હય.

નસુહ—યેહ તુમ્હારે ઇમતેહાન કા વક્ત હય, ઇમાન ઔર ઔલાદ મેં ઇમતેહાન હય, હમારી ઔલાદ, ઇમાનકી દુશમન હય, અગર ઔલાદકો મોહોબ્બત કરેં તો દીનો ઇમાન જાતા હય અગર ઇમાનકો લેતે હંય તો ઔલાદ જાતી હય, પસ તુમકો અખ્તીયાર હય જો ચાહો સો લો.

ફેહમીદા—મેં ઇમાન લુંગી, મેં ઇમાન લુંગી, જો આકિબતમેં મેરે કામ આયગા.

નસુહ—સાબાસ, તુમ્હારી અકલ ઔર સમઝપર, ખુદા તુમ્હેં અચ્છા બદલા દે, દીલકો મઝબુત રખ્ખો ઔર અલ્લાહકો યાદ કરો, જબ તુમ્હારી નય્યત અચ્છી હય તો ઇનશા અલ્લાહ અચ્છાહી નતીજા નીકલેગા. અલ્લાહકો બડી કુદરત હય, વોહ બ્હોત થોડી દેરમેં હમારી ઔલાદકો અચ્છા કર સકતા હય. નઈમા કોઠડી કે અંદર કયા કર રહી હય ?

ફેહમીદા—રો રહી હય. મેંકેહ આઈથી કે ઇરકો પાની પીલા દેના.

નસુહ—ઔર ખાના ?

ફેહમીદા—અભીસે, ન દો દીન ન ચાર દીન અભીસે કયસે ખા લેગી.

નસુહ—યેહ તો બ્હોત ખરાબી કી બાત હય.

ફેહમીદા—ઝ્યાદા ફીક્ર તો ખાનેકી હય, ક્યું કે ઉસ્કી તકલીફ કે અલાવા બચ્ચેકો દુધ નહીં મીલેગા.

નસુહ—ખાના ખીલાને કી તજ્વીઝ ઝુરૂર કરના ચાહીએ. એક બાત મેરે સમઝમેં આઈ હય કે ઉસ્કી સહેલીયોં મેં કોઈ સમઝદાર હો, ઉસ્કો બુલા ભેજો, વોહ સમઝા કર રાઝી કર લેગી.

ફેહમીદા—હાં, યેહ અચ્છી બાત હય. મૈં અપની ભાનજી **સાલેહા** કો બુલાતી હું, દોનોંકી એક ઉમર હય ઔર આપસમેં મોહોબ્બત હય.

નસુહ—બ્હોત અચ્છા, ક્યું કે તુમ્હારી બ્હેન કે ઘર નમાઝ રોઝે-કાભી બ્હોત ચર્ચા હય. હર જુમે કો વાએઝ હોતા હય, સાલેહા કે ખ્યાલાત ઝુરૂર અચ્છે ઔર મઝહબી હોંગે.

ફેહમીદા—બેશક, હમારી બ્હેન બડી નમાઝી હય. આજ તક ઉન્હોંને કીસી વકત કી નમાઝ અપને હોશ મેં કઝા નહીં કી. ઇતના બાલબચ્ચોંકા બખેડા ઉનકે સાથ હય, ઘરમેં કોઈ નોકર ભી નહીં હંય, સબ કામ અપને હાથોં હીસે કરતી હય, લેકીન પાંચો વકત કી નમાઝ બરાબર પડતી હય.

નસુહ—સુબહાન અલ્લાહ, યેહ લોગ બડે ખુશ કીસમત હંય. અગરચે દુન્યામેં માલદાર નહીં, લેકીન દીન ઔર મઝહબ કે અમીર હંય.

ફેહમીદા—ઔર અજબ બાત યેહ હય કે હર વકત ખુશ રેહતે હંય, કભી તંગીકી શીકાયત નહીં કરતે. હમકો ખુદાને બ્હોત દે રખ્ખા હય, લેકીન કહીં શાદી બ્યાહ મેં કીસી ઔરતકો અપને સે ઝયાદા ઝેવર યા અચ્છા કપડા પહેને દેખતી હું, તો મેરા જી જલતા હય ઔર બચ્ચોંકાભી યેહી હાલ હય. લેકીન હમારી બ્હેન કે દીલમેં અયસા ખ્યાલ કભી નહીં આતા, મુઝે ઔર મેરે બચ્ચોં કે ઝેવર ઔર કપડે દેખકર બ્હોત ખુશ હોતી હય ઔર કેહતી હય, અલ્લાહ ઝયાદા દે ઔર ઝયાદા નસીબ કરે. ઉનકે બચ્ચે ભી કુછ પરવા નહીં કરતે.

નસુહ—દુન્યાકે માલકી ઉનકી નઝર મેં ઇઝ્ઝત નહીં હય, તો ફીર હસદ કયું કરે.

ફેહમીદા—બચ્ચોંકો અયસા સીધા કર રખ્ખા હય કે કભી આપસ મેં નહીં લડતે. હમારે બચ્ચે હય કે એક મીનીટ ભી એકસે એકકી નહીં બનતી, હરવકત લડતે રેહને હંય, એકસે એકકી થોડી દેરકોભી નહીં બનતી.

નસુહ—યેહ ઉનકી તાલીમ કા નતીજા ઔર ઉનકે અચ્છે નમુને કા અસર હય. તુમ ઉનકો અકસર મેહમાન બુલાકર અપને યહાં રખ્ખો કે હમારે ઘરપરભી ઉનકા અસર પડે.

ફેહમીદા—મેં તો કોશીશ કરતી હું, લેકીન વોહ યેહ જવાબ દેતીં હંય કે મુઝે અપને ઘરકા કામ બ્હોત હય. દૂસરે તુમ્હારે સુસરાલ વાલે નહીં માલુમ દીલમેં કયા સમઝે, ઇસિ લીયે મેરા આના નહીં હો સકતા.

નસુહ—કોઇ સામાન અયસા નહીં હોસકતા કે ઉનકો રૂપેકી તરફસે ફીકર ન હો.

ફેહમીદા—ઉનકો કુછ ફીકર નહીં હય. વોહ કેહતે હંય કે જીતના હમકો અબ મીલતા હય દુન્યામેં ઝીન્દગી ગુઝારને કે લીયે કાફી હય, હમેશા ખુદાકા શુક્ર કરતે રહેતે હંય, ઔર ખુદાને બરકત અયસી દી હય કે કીસી કે કરઝદાર નહીં હંય.

નસુહ—બડી અચ્છી ઝીન્દગી હય.

ફેહમીદા—મુસીબતમેં મેંને ઉનકો બેકરાર નહીં દેખા. હર બાતમેં અલ્લાહપર ભરોસા ઔર તવક્કલ રખતે હંય.

નસુહ—મુઝકો તઅજ્જુબ હય કે તુમ દોનોં સગી બ્હેનેં હો ઔર આદતોં મે ઇતના ફર્ક.

ફેહમીદા—માં કે ઘરતક તો મેરાભી યેહી હાલ થા. ઉન્હોંને હમ દોનોંકો એક તરાહ સીખાયા પડહાયા. મગર બુરા મત માનના મેં તુમ્હારે પલ્લે બંધી, તુમ્હારે ઘરમેં આકર દેખા તો મઝહબકા ઝીક્ર ન પાયા. આહીસ્તા આહીસ્તા નમાઝ વગેરા કી સબ આદતેં છુટ ગઇં. હમારી માં અલ્લાહ જન્નત નસીબ કરે બડી દીનદાર થીં. શાદીકે બાદ

રૂખ્સત કરતે વક્ત ઉન્હોંને તુમ્હારી માંસે યેહ કહા થા કે મેરી લડકીને આજતક નમાઝ કઝા નહીં કી હય, અબ મેં ઇસકો તુમ્હારે સુપુર્દ કરતી હું; બસ ઇતના ખ્યાલ રખના કે ઇસકી નમાઝ કઝા નહો, વરના ઇસકા ગુનાહ તુમ્હારે ઉપર હોગા. જબ મેં નઈ નઈ બ્યાહ કર આઈ તો, શર્મ કે મારે ન ઉઠતી થી, ન ચલતી ફીરતી થી, ઔર રીશ્તેદાર ઔરતેં મુઝે એક મીનીટકોભી ન છોડતી થીં, કે મેં અકેલે મેં નમાઝ પડલું. બસ ઇસ તરાહ મેરી નમાઝ કઝા હોની શુરૂ હો ગઈ, દો ચાર દીન દીલકો અફસોસ રહા. આહીસ્તા આહીસ્તા આદત છુટ ગઈ ઔર ઐસી શામત આઈ કે ફીર મુઝકો નમાઝ પડનેકા રંજભી નહીં હોતા થા. અફસોસ દુન્યાકી શર્મને મુઝકો પકકા બેદીન બનાયા ઔર મેરી વહી કહાવત હુઈ કે-જીસને અચ્છે કામ મેં કી શરમ, ઉસકે ફુટે કરમ. લેકીન ચું કે નમાઝ કી ખુબી બચપન મેં દીલમેં બેઠ ચુકી થી, અભી ઇતના થા કે જીસ દીન સર ધોયા, દો ચાર વક્તકી નમાઝ ઝુરૂર પડ લીયા કરતી થી. યા કોઈ બચ્ચા બીમાર હુવા તો નમાઝ પડને લગી. ખુદાને ઉસ ફીક્રકો દુર કર દીયા, ફીર છોડ દી. અબ મેંને પકકા અહદ કર લીયા હય કે બરાબર નમાઝ પડહુંગી, કયું કે યે ખુદાકા હુકમ હય ઔર મર્દ ઔરત દોનોંપર ફર્ઝ હય. ખુદા મેરે ઇરાદેકો પુરા કરે.

નસુહ—આમીન, અલ્લાહતઆલા કુબુલ કરે.

ઉસકે બાદ **ફેહમીદાને** નીચે ઉતર કર સાલેહા કે વાસ્તે ડોલી ભેજી ઔર નોકરસે કેહ દાયા કે જબ સવારી આય તો મુઝે ખબર દેના.

બાબ સાતવાં.

નસુહકા અપને બડે બેટે કલીમકો બુલાના.

નસુહને બડે બેટે **કલીમ**કો બુલાયા ઔર વોહ ન આયા. નસુહને ઇસકે બાદ **અલીમ** કે ઝરીએસે અપને બડે બેટે કલીમકો બુલાયા. કલીમને કહા ખેરીયત તો હય. અજ કલ વાલીદ સાહેબકી હમપર બડી

મહેરબાની હય. માલુમ હોતા હય કે આજ કલ ઉનકે દીમાગ મેં ડાકટરકી દવાકી વજેહસે કુછ ખરાબી આગઈ હય. અભી અલીમ કે બાલ મુંડવા દીયે, ઉસકી અચ્છી સુરતકો બીગાડ દીયા ઔર બરસોંકી કમાઈ ખાકમે મીલાદી, ઔર સબબ યેહ બતલાયા કે બાલોંકી માંગ નીકાલને ઔર તેલ ડાલને મેં જીતના વકત ખર્ચ હોતા હય ઉતના અપની તાલીમમેં ખર્ચ કરના ચાહીએ.

અલીમ—મેં નહીં સમઝતા કે વાલીદ સાહેબ કે દીમાગ મેં ખરાબી આગઈ હય. મેં અભી ઉનકે પાસસે આતા હું, દો ઘંન્ટે તક બરાબર મુઝસે ગુફતગુ કરતે રહે, મેરે નઝદીક ઉનકે ખ્યાલાત પહેલેસે ઉમદા ઔર અચ્છે હો ગએ હંય.

કલીમ—સુનતા હું કે આજ કલ નમાઝ બ્હોત પડા કરતે હંય.

અલીમ—તો કયા આપને ઇસી બાતકો ખલલે દીમાગ સમઝા હય ?

કલીમ—બેશક, બીમારીસે ઉઠે થે, કોઈ બડા ભારી જલસા કરતે કે શહેર મેં નામવરી હોતી. ઉલ્ટે બજાએ મસજીદમેં જાને લગે, જહાં જુલાયે, ભીસતી, તરકારી બેચનેવાલે, ઔર મસજીદકે મુસાફીર હોતે હંય. ઇન્હી લોગોંમેં હમારે વાલીદ ભી શરીકે નમાઝ હો જાતે હંય. મેં તો સચ કહેતા હું યેહ દેખકર ઇસ કદર શર્મ આતી હય કે મેંને ઉધર કા રાસ્તા ચલના છોડ દીયા. ભાઈ અલીમ, તુમકો સર મુંડવાને કા હુકમ હુવા થા યા નમાઝ કીભી હીદાયત હુઈ હય ?

અલીમ—જનાબ, નમાઝકે લીયે તો સખ્ત તાકીદ કી હય, કે ખબરદાર કીસી વકત કી કઝા ન હોને પાએ. અલબત્તા પતંગ ઉડાના, શતરંજ ખેલના, તાસ ખેલના, ઝુટ બોલના, બેહુદા બાત બકના, બુરે લડકોં મેં બેઠના, ઇન સબ બાતોંસે મના કીયા હય.

કલીમ—યેહ કયું ન કહા કે મર જાઓ.

અલીમ યેહ સુનકર હંસ પડા ઔર કેહને લગા કે આપકે ખ્યાલ મેં ઇન ચીઝોંસે બચના ઔર મરના દોનોં બરાબર હય.

કલીમ—જબ તમામ ખેલ કુદ ઔર મીલને ઝુલનેકી બંદી હોગઇ તો અબસે જીને ઔર મરને મેં કયા ફર્ક.

અલીમ—મેં તો સમઝતા હું કે હમારી મૌજુદા ઝીંદગી કી નીસ-બત ઉસ તરાહકી ઝીંદગી જો અબ્બાજાન બતલાતે હંય, બ્હોત અચ્છી ઔર ખુશી કી હય.

કલીમ—લેકીન મેં ઇસ ઝીંદગીકો બેહતર સમઝતા હું ઉસ ઝીંદગીસે કે મસજીદમેં જુલાયોં, ભીસતીઓં ઔર નીચ જાત કે લોગોંમેં ઉઠા બેઠા જાય. યેહ લોગ નમાઝ પઢકર શરીફ બનના ચાહતે હંય.

અલીમ—અગર શરીફ અયસેહી હોતે હંય, જયસે હમારે યાર દોસ્તોં મેં તો મેરે ખ્યાલ મેં કોઇ સમઝદાર આદમી અયસી શરાફતકો પસંદ નહીં કર સકતા. કૌનસી ખરાબી ઔર બેહુદગી હય, જો હમ લોગ નહીં કરતે. જબ ઇકટ્ઠે હોતે હંય તો કમીનો જયસે કામ કરતે હંય. ધોલ, ધપ્પા, ગાલી ગુફતાર, છેડછાડ, મારપીટ, ધીંગામસ્તી, ગરઝ કીસ ચીઝકા નામ લું. હમ લોગ નામકે શરીફ ઔર પાજીઓંસી આદત રખતે હંય. કેહનેકે અચ્છે ઔર કામ ખરાબ.

કલીમ—માલુમ હોતા હય કે તુમ ભી વાલીદ સાહેબકે મુરીદ હો ચુકે હો. સલીમ તો પહેલેહી સર મુંડા ચુકા અબ મેં અકેલા રેહ ગયા.

અલીમ—આપ ઉસી વકતતક અકેલે હંય કે અબ્બાજાન તક નહીં પહોંચે. જબ ઉનકે પાસ જાઓગે તો આપ ભી મુરીદ હો જાઓંગે.

કલીમ—ઇસકો દીલસે દૂર રખ્ખો. મેં ન સમઝું તો ભલા કયા કોઇ સમઝાય મુઝે.

અલીમ—વાલીદ સાહેબ બાત અયસી કરતે હંય કે લોહા પીગલ જાય ઔર પથર મોમ હો જાય.

કલીમ—મેં વાલીદકે પાસ હરગીઝ ન જાઉંગા.

અલીમ—બાપ બુલાએ ઔર બેટા ઉનકી ખીદમતમેં ન જાય, ઇસસે ઝયાદા બુરી કયા બાત હો સકતી હય?

કલીમ—ઉનકો મેરે કામોંસે કયા બહસ, ઔર મેરે હાલતસે કયા તઅલ્લુક?

અલીમ—કયા ઉનકો નસીહતકા ઇખ્તીઆર નહીં હય?

કલીમ—મેં અબ બડા હો ગયા હું ઔર ઉનકી હુકમતસે આઝાદ હું.

અલીમ—શરીફાં મેં યેહ દસ્તુર નહીં કે ઔલાદ બડી હો જાએ તો માં બાપકા અદબ ઔર લેહાઝ ન કરે.

કલીમ—જબ મુઝકો અપને નફા નુકસાન ઔર અચ્છે બુરે સમઝનેકી અકલ હય તો મુઝસે યેહ કેહના કે યેહ કરો યેહ મત કરો, અયસા હય કે ગોયા મેં યેતમીઝ લડકા હું.

અલીમ—કયા ઈનસાનકી રાય ગલત નહીં હો સકતી ?

દોનોં ભાઈ યેહી બાતેં કર રહે થે કે નૌકર દૌડી હુઈ આઈ ઔર કહા મીયાં કલીમકો બુલાતે હંય. નોકરકો દેખકર કલીમને કહા કે મેં નહીં જાઉંગા. અલીમને કહા કે જબ વાલીદ સાહેબ આપકો બુલાતે હંય તો આપકો જાના ઝુરૂરી હય અગર આપ ન જાએંગે તો ઇરકા નતીજા અચ્છા ન હોગા.

કલીમ—મેં ઉનકે પાસ ગયા ઔર આફત નાઝલ હુઈ.

થોડી દેર તક ઇસી કીસ્મકી બાતેં હોતી રહી કે નૌકર અંદરસે ખત લેકર આઈ ઔર વોહ ખત કલીમકે હાથમેં દીયા. ઉસ વકત ફેહમીદા ભી અપને બેટોં કે પાસ આગઈ થી. જબ તક કલીમ ખત પડતા રહા, ફેહમીદા ચુપ બેઠી રહી. લેકીન યેહ સમઝ ગઈ થી કે નસીહકા ખત હય ખત પડનેકે બાદ ફેહમીદાને પુછા કે ઇસમેં તુમ્હારે બાપને કયા લીખ્ખા હય?

કલીમ—તુમ જાનતી હો કે જીસ બાતકે પીછે વાલીદ સાહેબ પડતે હંય, ઉસકો નહીં છોડતે, ફીર બુલાયા હય.

માં—સીર્ફ બુલાનેકો ઇતના બડા ખત, ઝરા મેં ભી દેખું.

ફેહમીદાને ખત લેકર પડા તો ઉસમેં યેહ લીખા થા:—

"ઐ જાને પીદર, ખુદા તુમ્હે નેક હીદાયત દે. મેંને તુમકો દો દફા બુલાયા ઔર તુમ ન આએ ઔર ન કોઈ વજેહ બતાઈ કે ઝુરૂરી કામકી વજેહસે નહીં આયા, ઇસસે માલુમ હોતા હય કે તુમને મેરે હુકમકી કોઈ ઇઝઝત નહીં કી. અગરચે દુન્યામેં કોઈ ઝુરૂરી કામ અયસા નહીં હો સકતા કે બાપ બુલાએ ઔર બેટા ઉસ કામકી વજેહસે ન

આએ. લેકીન અગર કોઈ ઝુરૂરત અયસી થી યા તુમ મજબુર થે તો ઉસસે મુઝકો ઇત્તેલા (ખબર) દેની ચાહીએ થી, ન સીર્ફ ઇસ ખ્યાલસે કે મેં તુમ્હારા બાપ હું ઔર તુમ મેરે બેટે હો. બલ્કે દુન્યાકે તરીકે ઇસ તરાહકે બરતાવ કો લાઝમી કરતે હંય. દુન્યાકા ઇન્તેઝામ ઇસિ તરાહ ચલતા હય કે હર ઘરમેં એક માલીક, હર મોહલ્લેમેં એક રઈસ, હર બાઝારમેં એક ચૌધરી, હર શહેરમેં એક હાકીમ, હર મુલ્કમેં એક બાદશાહ, હર ફોજમેં એક અફસર હોતા હય. ગરઝ હર ઘર એક છોટીસી સલતનત હય ઔર જો શખ્સ ઉસ ઘરકા માલીક હય વોહ ઉસમેં બાદશાહકી તરેહ હય ઔર ઘરકે દૂસરે લોગ ઉસકી રીઆયા (રૈયત) કી તરેહ હંય. અગર મુલ્કમેં બદ ઇન્તેઝામી મુલ્કકે હાકીમકી ગફલત ઔર બેપરવાહીસે હોતી હય તો ઝુરૂર ઇસ ઘરમેં જો ખરાબી હય ઉસકા ઇલઝામ મુઝપર હય ઔર નેહાયત અફસોસ ઔર શર્મ કે સાથ માનતા હું કે અબતક મેં બ્હોતહી ગાફીલ ઔર બેખબર હાકીમ ઔર અફસર રહા હું. મેરી ગફલતને મેરે મુલ્ક કો ગારત (તબાહ) ઔર મેરી સલતનતકો બરબાદ કર દીયા. મેરી બેખબરીને મુઝકે કમઝોર બના દીયા કે રીઆયા (રૈયત) પર મેરા અસર ન રહા. બલ્કે રીઆયા ભી અયસી ખરાબ હો ગઈ કે અબ ઉસકે દુરૂસ્ત હોનેકી ઉમીદ નહીં. મેં અલ્લાહ તઆલા કે સામને જો તમામ જહાંનકા બાદશાહ હય ઔર સબ હાકીમોંકા હાકીમ હય અપને ઘરકી ખરાબીકા ઝીમેદાર (જવાબદાર) હું ઔર મેંને પક્કા ઇરાદા કર લીયા હય કે આયંદા મેરે ઘરમેં કોઈ ખરાબી ન રહે. બડી ખરાબી તો યેહ હય કે મેં ઔર મેરી રૈયત યાને તુમ લોગ, અલ્લાહ તઆલાસે જો તમામ જહાંનકા બાદશાહ હય, બગાવત (લડાઈ) ઔર સરકસી (કેહના ન માનના) પર તૈયાર હંય યાને ખુદાકે હુકમ નહીં માનતે, ઇબાદત જો હમકો વકત પર અદા કરની ચાહીએ, વોહ હમ નહીં અદા કરતે, ઔર ન કોઇ ઇસકી વજેહ બતા સકતે હંય. અગર દુન્યવી બાદશાહકા કોઈ હુકમ નહીં માનતે હંય, તો હમકો સઝા મીલતી હય, ઇસી તરાહ અગર હમ સબસે બડે બાદશાહકા હુકમ ન માનેં, તો હમકો સઝા મીલની ચાહીએ. અપની રૈયત મેં તુમકો સબસે બડી સમઝકર, મેંને ઇસ લીયે બુલાયા થા કે તુમસે મશવરા (સલાહ) કરૂં ઔર હમ સબ મીલકર

ખુદાસે અપના કુસુર મુઆફ કરાએ. ઔર આયંદા કે વાસ્તે અહદ (પક્કા ખીયાલ) કરે કે કભી ખુદાકે હુકમ કે ખીલાફ ન કરેંગે. તુમ્હારે ન આનેસે યેહ માલુમ હુવા કે તુમકો મેરા કુછ ડર નહીં હય, ન મેરી ઇઝ્ઝત હય. તુમ ઝરા મેરી ઔર અપની ઝીમેદારી (જવાબદારી) કો ઇનસાફ કે સાથ દેખો, તો તુમ્હેં માલુમ હો કે જીન બાતોંકા મેં તુમકો હુકમ કરના ચાહતા હું, વોહ સબ તુમ્હારે લીયે મુફીદ (ફાયદેમદ) હંય. મેં જાનતા હું કે બહોત ઝમાનેસે ગુનાહ કરતે કરતે હમારે દીલમેં સીયાહી આગઈ હય, ઔર ઇમાનકી રોશની કમ હો ગઈ હય. લેકીન ઇસ વકત મેરા મતલબ ઇસી કદર થા કે હમ સબ તોબાહ કરેં ઔર અપની હાલતકો દુરૂસ્ત કરનેકી કોશીશ કરેં. જબ મેં અપની આર તુમ્હારી પીછલી ઝીંદગીપર નઝર કરતા હું, તો બ્હોત રંજ ઔર અફસોસ કરતા હું, કે ઇસ ખરાબીકા જીમેદાર (જવાબદાર) મેં હું. અગર મેં શુરૂસે તુમ્હેં અચ્છી તાલીમ દેતા ઔર અપના અચ્છા નમુના દીખાતા તો આજ તુમ્હારી યેહ ખરાબ હાલત ન હોતી. અબ તુમ સબકે ગુનાહોં મેં મેરા સાજા (જીમેદારી) હય ઔર તુમ સબકી ખતાઓંમેં મેરી શરકત (જીમેદારી) હય. અબ તુમ મુઝપર રહમ કરો ઔર અપની હાલત દુરૂસ્ત કરો, તાકે તુમ્હારે સબબસે કયામતમેં મેરી બેઇઝ્ઝતી નહો. ખુદા મુઝસે સવાલ કરેગા કે તુમને અપની ઔલાદકો કયું ખરાબ હોને દીયા. કયા તુમ પસંદ કરતે હો કે તુમ્હારી વજેહસે કયામત કે દીન મેં ખુદાકે ગઝબ મેં પકડા જાઉં, ચુંકે તુમ મેરે બંડ બેટે હો, મુઝકો સબસે ઝયાદા તુમ્હારા ભરોસા થા કે ઇસ મુશકીલ મેં મેરા સાથ દોગે ઔર મેરી મદદ કરોગે. અફસોસ તુમ મુઝસે મીલનેસે ભી ડરતે હો, મેરી આસ ટૂટ ગઈ ઔર મેરે સબ મનસુબે (ઇરાદે) બીગડ ગએ. ઇતના બડા કામ ઔર મેં અકેલા. તુમ જાનતે હો કે તુમ્હારા બીગડના મેરે ઇન્તેઝામ મેં કીતની ખરાબી ડાલેગા. છોટે બડે સબ કહેંગે કે કલીમ જબ આપકા હુકમ નહીં માનતે તો હમપર આપ કયું સખ્તી કરતે હંય, બાત બાતમેં તુમ્હારા હવાલા દેંગે. આખીર હમ સબકો એક દીન મરના હય ઔર જીસ તરાહ મરના યકીની હય, ઇસી તરાહ યેહ ભી યકીની હય કે અપને સબ કામોંકી જવાબ દેહી ખુદાકે સામને કરની હોગી. ઇસ લીયે મેંને પક્કા ઇરાદા કર લીયા

હય કે અપની ઔર તુમ સબકી ઝીંદગી કા હાલ બદલ દું, તાકે ખુદાકે યહાં શરમીંદા ન હું ઔર ઉસ્કે ગઝબ મેં હમ સબ ગીરફ્તાર નહોં. ઝયાદા લીખના ઝુરૂરી નહીં, કયું કે મેં સીર્ફ એકહી જવાબ તુમસે સુન સકતા હું ઔર વોહ યેહ હય કે તુમ મેરી શરતોંકો મનઝુર કરો ઔર ખુદાકે સબ હુકમ માનો, નહીં તો મેં તુમસે કોઈ તઆલ્લુક ન રખુંગા, ચંદ રોઝા ઝીંદગી હય, થોડે દીનકે રીશતે નાતે ઔર તઆલ્લુક કા મેં કયામતકી મુસીબત કે મુકાબલેમેં પરવાહ નહીં કર સકતા. ખુદાકે ગઝબસે બચને કે લીએ મેં ચંદરોઝ ઝીંદગીકી મોહોબ્બતકો દૂર કર સકતા હું, ઔર મેં ખુદાસે દુઆ માંગતા હું કે મુઝકો અયસા કરનેકી ઝુરૂરત ન હો. ઝયાદા દુઆ."

ખત પડકર, ફેહમીદા બેટેસે કેહને લગી, તુમ્હારી કયા રાય હય?

કલીમ—ડાક્ટરને જો ઉનકો ગર્મ દવા દી, ઉસસે ઉનકે દીમાગ મેં ખરાબી આગઈ હય, અપને આપકો બાદશાહ ઔર હાકીમ સમઝના ઝુનુન (દીવાનગી) નહીં તો કયા હય?

માં—અફસોસ, અફસોસ.

કલીમ—અફસોસ કીસ બાત પર!

માં—તુમ્હારી ઉલટી સમઝ ઔર બદકીસમતી પર.

કલીમ—મેં હરગીઝ વાલીદ સાહેબ પાસ નહીં જાઉંગા.

માં—તો ફીર કયા ઈરાદા હય?

કલીમ—અબ તો ખુદ વાલીદ સાહેબ લીખ ચુકે કે રીશતે નાતે ઔર મોહોબ્બત કા ખીયાલ નહીં કરેંગે, ઈસ લીયે મેં ખુદ ઘરસે ચલા જાઉંગા. મુઝે ઘરકી પરવાહ નહીં હય. મેં ખુદ કમા સકતા હું, ઔર મઝેહસે ઝીંદગી ગુઝાર સકતા હું.

માં—દેખો ફીર મેં કેહતી હું કે તુમ્હારે બાપને સબ બાતેં ઠીક લીખીં હંય; ઈસ ખતપર ફીર ખ્યાલ કરો.

બાબ આઠવા.

નઈમાકી ખાલાજાદ બ્હેન સાલેહાને આકર ઉસ્કો મનાયા ઔર ખાના ખીલાયા ઔર ઉસ્કે સાથ નઈમા ખાલાકે ઘર ચલી ગઈ.

અભી ફેહમીદા કલીમસે બાત પુરી નહીં કરને પાઈ થી કે સાલેહાકી ડોલી પહોંચ ગઈ. સાલેહાને ઉતરનેકે સાથ ખાલાસે પેહલે યેહ પુછા કે નઇમાને ખાયા પીયા યા નહીં.

ખાલા—કુછ નહીં.

સાલેહા—આખીર કયા બાત હુઈ?

ઈસપર ખાલાને શુરૂસે આખીર તક સબ હાલ સુના દીયા. સાલેહા બડી અકલમંદ લડકી થી. ઉસને કહાકે મેં અપની બ્હેન નઈમાકો રાઝી કરલુંગી. ઇસ્કે બાદ સાલેહા કમરે કે અંદર ગઈ, જહાં નઇમા થી ઔર દૌડકર નઇમાકો લપટ ગઈ. નઈમાને અપનેકો અયસા બના લીયા કે દેરસે પડી સોતી હય; ફીર બોલી હમકો મત સતાઓ, સોને દો.

સાલેહા—મેં સાલેહા હું, ઉઠો મોંહ ખોલો, અભીસે કયું સો રહી હો, જી કયસા હય?

ઇસપર નઈમા રોને લગી. ઔર કુછ જવાબ ન દેતી થી. જબ સાલેહાને બ્હોત પુછા તો નઈમાને રોકર કહા મે ઈસ ઘરસે નીકલ જાઉંગી.

સાલેહા—બ્હેન, તૌબા કરો, અયસી બુરી બાત મોંહસે ન નીકાલો. ખુદા ન કરે કે કીસી શરીફકી બહુ બેટી ઘરસે નીકલે.

નઈમા—મુઝકો અમ્માંને થપડ મારા.

સાલેહા—કબ ઔર કયું?

નઈમા—આજ સુબેહ હમીદાકો લડકા દેકર મેં હાથ મોંહ ધોને ચલી ગઈ થી, લડકે કો હમીદાને રોતા હુવા છોડ દીયા. ઇસપર

મેંને હમીદાકો આહીસ્તાસે હાથ લગા દીયા તો વોહ અપને આપ ઝમીંનપર ગીર પડી ઔર ઝરાસી ચોટ લગ ગઈ.

સાલેહા—હમીદાને બેસબબ રોતા હુવા લડકે કો કયસે બીઠા દીયા ?

નઈમા—હમીદા કી નમાઝ કઝા હોતી થી. અમ્માં ઇસ બાતપર બીગડીં કે મેંને નમાઝકો કયું બુરા કહા.

સાલેહા—કયા તુમને નમાઝકો બુરા કહા થા ?

નઈમા—હાં, મેંને નમાઝ કો બુરા કહા થા, અમ્માંકો તો બુરા નહીં કહા. વોહ કયું ગુસ્સા હુઈં ?

સાલેહા—ભલા કોઈ આદમી તુમ્હારે માં બાપકો બુરા કહે તો કયા તુમકો બુરા લગે યા નહીં.

નઈમા— તો કયા નમાઝ ઉનકી અમ્માં હય ?

સાલેહા—જીનકો ઇમાન હય ઉનકો નમાઝ માં બાપસે ઝયાદા પ્યારી હય ઔર ખુદાકે સબ હુકમોંસે વોહ મોહોબ્બત કરતે હુંય.

નઈમા—તો કયા મેં બેઇમાન હું ?

સાલેહા—કયા સચ કેહ દું ?

નઈમા—તુમ્હે ખુદાકી કસમ, સચ બાત કહો.

સાલેહા—ફીર બુરા તો નહીં માનોગી ?

નઈમા—સચ્ચી બાતમેં બુરા માનનેકી કયા વજેહ હય.

સાલેહા—બ્હેન, સચી બાત તો યેહ હય કે તુમ્હારે કામોં મેં ઔર બાતોંમેં ઇમાનકી નીશાની નહીં હય. મુઝસે પુછનેકી કયા ઝુરૂરત હય. તુમ ખુદહી બતાઓ કે કોનસા કામ ઇમાન વાલોંસા કરતી હો. ખાના, પીના, સોના, ઘરકાકામ, ધંધા બચ્ચોં કો પાલના યેહ કામ તો દુન્યામેં બુરે ભલે મુસલમાન યા કાફીર સબ કરતે હુંય. ભલા એક કામ અયસા બતાઓકે જીસમેં તુમ્હારા ઇમાનદાર હોના પેહચાના જાવે.

નઈમા—મેં જાનતી હું કે ઔરતોં કે વાસ્તે બ્હોત રોઝે નમાઝકી ઝુરૂરત નહીં, ઉનકો ઘરકે કામોંસે ઈતની ફુરસત કહાં હય કે નમાઝેં પડા કરેં. ઔરતોંસે મેહનત કહાં હો સકતી હય?

સાલેહા—નમાઝ મેં ઔર ઔર ઈબાદતોં મેં ન તો છપરા ઉઠાના પડતા હય ન લકડીયાં ઉઠાની પડતી હંય કે ઔરતેં કમઝોરીકા બહાના કરેં બલ્કે ઔરતોંકો નમાઝ પડનેકી ફુરસત મરદોંસે ઝ્યાદા મીલતી હય, ઔરતેં મરદોંસે ઝયાદા કીમતી કપડે ઔર ઉમદા ઝેવર પહેનતી હંય, બલ્કે બાઅઝે મર્દ તો ચાંદીકી અગુંઠી તક નહીં પહનતે. ઈસિપર ભી ઔરતેં નમાઝ ન પડહેં તો બડી નાશુકરીકી બાત હય કે રૂપીયા કમાનેકી મહેનત ભી નહીં કરની પડતી. જો કે મરદોં કે ઝીમ્મે હય, ફીર ભી એબાદત નકરે.

નઈમા—તુમ તો મૌલવી સાહેબ બનકર આગઈં.

સાલેહા—મૌલવીઓં કે દરજ્જે મૌલવીઓં કે સાથ હંય. મેં બેચારી કીસ લાયક હું. મૌલવીઓંકી જુતીકી બરાબરી ભી નહીં કર સકતી.

નઈમા—અફ્સોસ, તુમ હમારી અમ્માં કે યહાં પયદા ન હુઈ.

સાલેહા—અફ્સોસ કયા હય મેં શુક્રકી બાત સમઝતી હું.

નઈમા—કયું?

સાલેહા—તુમ બતાઓ તુમને અફ્સોસ કયું કીયા.

નઈમા—મેંને યેહ ખીયાલ કીયાકે તુમ હમારી અમ્માં કે યહાં પૈદા હોતીં તો દોનોંકો અચ્છા થા. હમારી અમ્માં તુમ જયસી બેટી નમાઝ પડનેવાલી પસંદ કરતીં ઔર તુમ ભી અમીર ઘર પાતી તો ખાના, કપડા, નૌકર, ઝેવર સબહી તરાહકી ખુશી થી.

સાલેહા—અગર ઈસ ખુશીકા યેહી નતીજા હય કે આદમી ખુદાકો ભુલ જાય તો મેરે નઝદીક યેહ અમીરી દુન્યાકા જંજાલ ઔર આખીરતકા વબાલ હય. કૌન ચાર દીનકી ખુશીકે વાસ્તે હમેશા હમેશાકી મુસીબત મોલલે (ખરીદ કરલે). મુઝકો ખુદાકે ફઝલસે પેટ ભરકર રોટી ઔર તન બદન ઢાંકનેકો કપડા, રેહનેકો મકાન, લેટનેકો ચાર પાઈ, પીનેકો પાની, સાંસ લેનેકો હવા, સબ કુછ મીલતા હય.

મેં નહીં જાનતી કે મુઝકો દુન્યામેં કીસી ઔર ચીઝકી ઝુરૂરત હય. તુમમેં ઔર મુઝમેં યેહ ફર્ક હય કે તુમને પત્થર યાને સોના, ચાંદી મુઝસે ઝયાદા અપને ઉપર લાદ દીયા હય; ઔર બોઝસે કાન તુમ્હારે કટે જાતે હંય, નાકભી બોઝસે તકલીફ ઉઠાતી હય, મેં નહીં કેહતી કે તુમકો ખાનેકી તકલીફ હય, મગર સુરત તુમ્હારી યેહ હય કે બદનપર બોટી નહીં, હાથ પાઉંમેં જાન નહીં, હરસાલ જુલ્લાબ, હર મહીને કોઈ નકોઈ બીમારી, રોઝકી દવા દારૂ. મુઝકો દેખો કે ખુદાકે ફઝલસે તુમસે ડબલ (દુગની) હું, અગર એક હાથસે તુમ્હારે દોનોં હાથ પકડલું તો તુમસે હીલાભી ન જાએ.

નઈમા—બીમારી અમીરીકી નીશાની હય?

સાલેહા—નીશાનીકા ઝીક્ર નહીં હય. તકલીફ ઔર આરામકી ગુફ્તગુ હય, ખાને પીનેકી જો એશીકરી તુમકો હય, ઉસ્કા યેહ નતીજા હય કે તુમ સદાકી દુખયા હો, હમેશાકી રોગન હો, કપડા તુમ્હારા અયસા બારીક હય કે અપનેહી રીસ્તેદારોંસે પરદા કરના પડે. રહા ઝેવર, જીસકી ઝકાત ન ખેરાત ઈસસે બેડીયાં ઔર હથ કડીયાં પહેનના અચ્છા, બડી ખુશી મોહોબ્બતકી હોતી હય, ઉસ્કા યેહ હાલ હય કે સબસે લડતી હો, ઔર ઈસી લીએ રો રહી થી. તુમને ગુસ્સેમેં અપને બચ્ચેકો મારા, તો ફીર ખાલા જાનને તુમકો એક થપડ માર દીયા તો કયા હુવા. જયસે તુમ અપને બચેકી માં, વોહ તુમારી માં.

નઈમા—અગર વોહ મેરે ખીલાફ હો ગઈ હય, તો મુઝે પરવા નહીં, અલ્લાહ માલીક હય.

સાલેહા—કયા તુમ અલ્લાહકો માલીક સમઝતી હો ?

નઈમા—કોઈ અયસા ભી હોગા, જો અલ્લાહકો માલીક ન સમઝતા હો.

સાલેહા—અગર અયસા સમઝતીં તો અલ્લાહકે હુકમ નમાઝ કે લીયે અયસી બાત મોંહસે ન નીકાલતીં, જીસપર ખાલા જાનકો ગુસ્સા હુવા.

નઈમા—મેંને જાન બુજકર થોડાહી કહા થા, મોંહસે નીકલ ગયા થા.

સાલેહા—કભી ખાલુ જાન કી શાન મેં અયસી બાત તુમ્હારે મોંહસે નહીં નીકલતી. બડે ભાઈ કે લીયે ભી અયસા સખ્ત કલેમા કહો તો કીતના બુરા લગે.

વોહ સુનકર નઈમા કુછ ડરી ઔર આહીસ્તાસે અપને મોંહપર થપડ મારી ઔર તૌબાહ, તૌબાહ, કેહને લગી.

સાલેહા—બસ સમઝલો કે અયસાહી ખાલા જાનને થપડ માર દીયા.

નઈમા—તો કયા કુછ મેં કેહતી હું?

સાલેહા—તુમ સબ કેહ લેતી લેકીન ઝુલ્મ ન કરતીં.

નઈમા—કયા?

સાલેહા—તુમ્હારે ભૂખે રેહનેસે તમામ ઘર દીનભર ભૂખા રહા. બચ્ચા દૂધકો તરસા, નૌકર તુમ્હારે પાસ રોટી લેકર આઈ, ઉસ્કો તુમને લાત મારી.

નઈમા—મેં નહીં સમઝતી થી કે મેરી બાત, અમ્માંકો ઇતની બુરી લગેગી, અગર મેરી બાત બુરીથી તો ઉસ વક્ત મુઝે ખુદાને સઝા નહીં દી.

સાલેહા—તુમ્હારી બાત બ્હોત ખરાબ થી, અયસી બાતોંકા નામ કુફ્ર ઔર શીર્ક (શરીક કરના ખુદાકે સાથ) હય. તુમકો જલદી સઝા નહીં મીલી ઇસસે ખુશ નહો. ખુદાકી લાઠીમેં આવાઝ નહીં, વોહ અવ્વલ ઢીલ (છુટ) દેતા હય, લેકીન ફીર ઉસ્કી પકડ બ્હોત સખ્ત હય. મુમકીન હય અયસીહી બાતોંકા વબાલ હો કે તુમ ખાવીંન્દ કે ઘર નહીં રેહ સકતી. તુમ્હારી માં તુમસે ઇતની મોહોબ્બત કરતી હય ઔર તુમ્હારા દીલ અયસા હય કે ઝરાસી બાત મેં ફીર ગયા, સારી નેકી ઉનકી બરબાદ, તમામ સુલુક બેકાર, તમામ એહસાન ગારત, કયા ઇનસાફ હય કે ઇતનીસી બાતમેં ઉનકી ઉમર ભરકી મહેર બાની, મોહોબ્બત, હમદર્દી, ખેરખ્વાહી, ઔર પરવરીશ, સબકો ભુલા દીયા જાવે?

નઈમા—તો ફીર અબ મેં કયા કરૂં?

સાલેહા—અમ્માંકે પાસ જાકર અપની ખતા મુઆફ કરાઓ· સબકે સાથ ખાના ખાઓ.

નઈમા—જી તો ચાહતા હય મગર શર્મ આતી હય.

સાલેહા—તુમકો તરસ નહીં આતા કે સારા ઘર ભૂખા હય, રાતભર મેં સબકા કયા હાલ હોગા.

નઈમા—અચ્છા ખાના મંગવા લો મેં ખાલુંગી ઔર નન્હેકો દુધભી પીલા દુંગી.

ઇસકે બાદ સાલેહા કમરેસે નીકલી ઔર ખાલા જાનકે પાસ ગઈ ઔર કહા મુબારીક હો, મેરા ઔર નઈમાકા ખાના દીજીએ.

ફેહમીદા—સચ કહો તુમને તો કમાલ કીયા. કયુંકર મનાયા, કીસ તરાહ સમઝાયા, મુઝકો તો ઉમીદ નથી કે વોહ કીસી ઢબસે સીધી હોગી. ઉસકા ગુસ્સા ખુદાકી પનાહ, જયસે કીસીકો જીન ચડતા હય, તુમને કયા જાદુ કીયા કે, અયસે ભૂતકો ઉતારા.

ગરઝ કોઇઆધી રાતકે વકત સબને ખાના ખાયા. સાલેહા ઔર નઇમાને કમરેમેં ખાયા ઔર બાકી સબને મીલકર દુસરે કમરેમેં ખાયા. ઇસકે બાદ સાલેહા ઔર નઇમા મેં ગુફતગુ હોને લગી. નઇમાને કહા અબ મેરા દીલ ઘરમેં લગ નહીં સકતા, મેં એક તો પરદેકી બેઠનેવાલી, દુસરે કોઈ હુનર નહીં આતા કે ચાર પેસેકા સહારા હો, દેખતે દેખતે સાથવાલી લડકીયાં કયસે કયસે કામ સીખગઇ કે હુનરકી બદોલત ઘર બેઠે બાદશાહી કરતી હંય. અમ્માંકે નારાઝ હોનેસે મેરા દીલ ટુટ ગયા. અબ્બાજાન ભી હરવકત નમાઝ રોઝેકા ઝીક્ર કરતે હય, મેરા કઈ દીનસે દીલ ગભરાતા હય, દીલમેં આતા હય કે તુમ્હારે ઘર ચલું, ચંદરોઝ મેં અમ્માં ભી ઇસ લડાઈ ઝગડેકો ભૂલ જાએંગી ઔર મેરી તબીઅત ઠીક હો જાયગી, ફીર જબ અમ્માં બુલાંયગી તો મેં ચલી આઉંગી.

સાલેહા—મેં ભી ઇસિ બાતકો પસંદ કરતી હું, મગર અપની અમ્માંજાનસે ઇજાઝત લેલો.

નઈમા—મેરી તરફસે તુમ પુછો, મુઝે શર્મ માલુમ હોતી હય.

સાલેહા—ખેર મેં પુછ દુંગી. ઇસ વકત રાત ઝયાદા હો ગઈ હય નમાઝ સુબ્હેકે વકત પુછલુંગી.

નઈમા—ડોલીવાલોંકો ઇસી વકત ખબર કરાદો શાયદ વકતપર ન મીલે. ઇસકે બાદ નઇમા ઔર સાલેહા દોનોં સો રહીં. અભી તારે

કુછ કુછ નીકલે હુવે થે કે સાલેહા નમાઝ સુબ્હે કે વાસ્તે ઉઠી ઔર નમાઝ પડકર ખાલા કે પાસ જા ખડી હુઈ ઔર કહા ખાલા જાન, અબ મેં જાઉંગી.

ખાલા— ઈસકદર જલદી !

સાલેહા—ફીર જલ્દ આ જાઉંગી.

ખાલા—ઝરા નઈમાકે મીઝાજકો દુરૂસ્ત હોને દીયા હોતા.

સાલેહા—વોહભી મેરે સાથ જાના ચાહતી હય. મુઝસે કેહ દીયા હય કે તુમ મેરી તરફસે ઈજાઝત લેલો.

ખાલા—મેં તુમસે કેહ દેતી હું કે ઝયાદા મત રોકના, જલદી વાપસ કરના ઔર ઉસ્કો નેક હીદાયત કરના.

સાલેહા—જહાંતક મુઝસે હો સકેગા સમઝાઉંગી ઔર ઉનકો મોલવીઓંકે વાએઝ સુનાઉંગી. ખુદાસે ઉમીદ હય કે ઝુરૂર અસર હોગા. ઉસ્કે બાદ સાલેહા વાપસ ગઈ તો માલુમ હુવા કે નઈમા ચુપકેસે ઉઠ બચ્ચેકો લે માંસે બગૈર મીલે ડોલીમેં બેઠકર રવાના હો ગઈ; ફીર સાલેહા ભી દૂસરી ડોલીમેં ચલી ગઇ. સાલેહાસે ઉસ્કી ખાલાને જાનેસે પેહલે યેહ કહા કે દેખા નઈમા કા ગુસ્સા કે બગૈર મીલે ચલી ગઈ, અગર મેં ઉસ્કી બાતોંપર ખીયાલ કરૂં તો જીતેજી સુરત ન દેખું; કયા કરૂં કમબખ્ત દીલ નહીં માનતા, ઇસ કે ગમને મુઝકો ખા લીયા.

સાલેહા—આપ રંજ ન કીજીએ. ઈન બાતોંકી તરફ તવજ્જોહ કી હય તો ઈનશાઅલ્લાહ આહીસ્તા આહીસ્તા સબ ઠીક હો જાયગી. અબ કલીમકા કુછ ઝીક્ર કીયા જાયગા.

બાબ નવમા.

કલીમકા બાપસે નાખુશ હોકર ઘરસે ચલેજાના. નસુહને કલીમકી ખરાબ ચીઝેં ઔર બેહુદા કીતાબેં જલાદી.

નઈમા તો સુબ્હે કે વક્ત રવાના હુઈ મગર કલીમ રાતહી કો ઘરસે નીકલ ગયા. જબ સાલેહા ડોલીસે ઉતરી, ઘર કે લોગ ઉસ્કો મીલને મેં

મશગુલ હુએ, તો કલીમ ચુપકે સે દરવાઝા ખોલ નીકલ ગયા. ઇતના ભી તો નકીયા કે રાતકા વકત હય, કીસીકો દરવાજા બંધ કરને કે વાસ્તે કેહ જાતા. જબ નઇમા આર સબ ઘરવાલે ખાના ખા ચુકે ઔર ફેહમીદા ને સોનેકા ઇરાદા કીયા, તો દેખા બાહર કા દરવાઝા ચોપટ ખુલા પડા હય. કલીમ કો ઇધર ઉધર દેખા કહીં પતા નલગા; સમઝી કે બાહેર ચલ દીયા હય. રાત ઝયાદા હોગઇથી ઔર ફેહમીદા યેહ સમઝીથી કે સુબ્હેકો જલ્દ આ જાયગા, ઇસલીયે ઇસ બાતકા ઝયાદા ચર્ચા ન કીયા. સબ લોગ સો રહે. નસુહ સુબ્હેકી નમાઝ પડકર વાપસ આયા. કલીમકી નાફરમાનીપર ઉસ્કો બ્હોત ગુસ્સા આ રહાથા, ઉસને યેહ સમઝા કે મેરે બુલાને ઔર ખત લીખનેકા તો અસર નહીં હુવા. એક દફા ઝબાની કેહકરભી દેખ લું, અગર રૂબરૂ સુનનેસે ભી ન સમઝા તો મજબુરી હય. ઇસલીયે વોહ પેહલે મરદાને મકાન મેં આયા ઔર જબ ઉસ્કો કલીમ નઝર ન આયા, તો ઉસને નોકરોં સે પુછા, મગર કીસીને સાફ જવાબ ન દીયા, તો વોહ નોકરોંપર બ્હોત ખફા હુવા કે તુમ લોગ કયસે નાલાયક હો મુઝે ઇસકા ઠીક પતા કયું નહીં દેતે, તુમ અપને ખ્યાલમે ઉસ્કી ખૈરખ્વાહી કરતે હો; મગર મેં તુમસે સચ કેહતા હું કે કલીમકી ખરાબ બાતોંકા છીપાના ઉસ્કે હકમેં બ્હોત ખરાબ હય; મુઝે માલુમ હય કે વોહ ઇસ કદર સવેરે નહીં ઉઠતા, શાયદ કીસીને ઉસે જગાકર યહાંસે બાહર ભેજ દીયા હય. નોકરોંને જવાબ દીયા કે રાતકો મકાનમેં દૂસરી સવારી આઇથી. ઇસલીયે હમકો અપને મકાનોંમે જાનેકી ઇજાઝત હો ગઇથી. હમ લોક સુબ્હેકો અપને ઘરોંસે આય હંય, યહાં આકર સાહેબઝાદે સાહેબકો નહીં દેખા, યેહ ખ્યાલ કીયા કે ઘરમેં તશરીફ રખતે હોંગે. હુઝુર, બેગમ સાહેબસે હાલ દરયાફ્ત કરેં. યેહ સુનકર નસુહ અંદર ગયા ઔર સબ દસ્તુરકે મુવાફીક ઉસ્કો સુબ્હોકા સલામ કરનેકે લીએ જમા હો ગએ. ફેહમીદા ઉસ વકત કુરઆન શરીફ પડ રહીથી. થોડી દેરકે બાદ ફારીગ હુઈ તો નસુહને કહા, કયા સાલેહાભી ચલીં ગઇ ?

ફેહમીદા—અબતક તો વોહ ઘર ભી પહોંચ ગઇ હોંગીં. નઇમાભી ઉનકે સાથ ગઈ.

નસુહ—મનકર યા બીગડકર.

ફેહમીદા—કુછ મનકર, કુછ બીગડકર.

નસુહ—યેહ કયા ?

ફેહમીદા—સાલેહાને બ્હોત કુછ સમઝાયા ઔર આધીરાતતક અપના સર ખા લીયા, ઉસ્કે કેહનેસે ઉસને ખાના ખાયા ઔર લડકેકો દુધબી પીલા દીયા. યેહ તો ઉસ્કા મનના થા. બીગડના યેહ કે સુબ્હોકો બેમીલે રૂખ્સત હો ગઈ.

નસુહ—કલીમ કહાં હંય?

ફેહમીદા—મગરીબકે બાદ મેરે પાસ બેઠાથા, મેં ઉસ્કો સમઝાતી રહી. તુમ્હારા ખત આયા, ઉસ્કો પડહા, ઇતનેમેં સાલેહાકી ડોલી પહોંચી મેં બાતેં કરને લગી, લોગોંકો ખાના દીયા, સોનેકો ગઇ તો દેખા મકાન ખાલી પડા હય.

નસુહ—બ્હોત અફ્સોસ હય, અબ મેં ઉસ્કે કમરે મેં જાકર દેખતા હું શાયદ કોઇ ખત લીખકર છોડ ગયા હો. કલીમ કે કમરે મેં પહોંચા તો કયા દેખતા હય કે એક મેઝપર તાશ, શતરંજ, ચોસર વગૈરા રખ્ખા હુવા હય ઔર મુખતલીફ બાજે બી રખે હંય, દુસરી મેઝપર જીતની કીતાબેં હંય સબ ઝૂટે કીસ્સે હંય, ખરાબ નાવલે ગંદે ઔર બેહયા મઝમુનવાલી કીતાબેં હંય, યેહ દેખકર નસુહકો બહોત ગુસ્સા આયા ઔર ઉસને સબ કીતાબોંકો આગ લગાદી. ઘરમેં વાપસ આયા તો કેહને લગા કે કોઇ ખત નહીં મીલા. ફેહમીદાને કહા કે કોઇ કેહતાથા કે તુમને ગુસ્સેમેં આકર કલીમકે કમરેકો આગ લગાદી.

નસુહ—મેંને ઉસ્કી કીતાબોંકો જો સબ ખરાબ ઔર બેહુદા થીં આગ લગાદી.

ફેહમીદા—અયસા ગુસ્સા બી ન ચાહીએ, કીતાબેં બીક સકતી થી.

નસુહ—જીન કીતાબોંકો મેંને જલાયા હય, ઉનમેં શીર્ક, કુફ્ર, બેદીની, બે હયાઇ, ઝુટ, આશીકી માશુકી ઔર ગુનાહકી બાતેં થીં. ઇનહી કીતાબોંસે કલીમ ખરાબ હુવા.

ફેહમીદા—જલાનેકી કયા ઝરૂરત થી? પડી રેહને દીં હોતીં યા બીક જાતી.

નસુહ—પીછલી ગરમીયોંકા ઝીક્ર હય કે મોરીમેંસે સાંપ નીકલાથા. ઉસ્કો દેખકર સબ ડર ગએ થે ઔર બાહર નીકલના બેઠના છોડ દીયાથા.

ઔર સબ યેહી કેહતેથે કે સાંપકો પકડકર મરવાદો. સાંપકે લીયે તુમને યેહ નહીં કહા, પડા રેહને દો, શાયદ કોઇ સપેરા મોલ લે જાય. મેં તુમસે સચ કેહતા હું કે યેહ કીતાબેં ઉસ સાંપસે ઝયાદા ઝહેરવાલી ઔર ડસનેવાલી થીં; ઉનકી કીમત ચોરી ઔર ઠગી કે માલસે ઝયાદા હરામ. કલીમકો ઔર ધીટકાર કયા હય ઇસી સાંપકા ઝહર ઉસકો ચડહા હુવા હય ઔર શયતાનને યેહી મંતર ઉસપર પડકર ફૂંક દીયા હય.

ફેહમીદા—આખીર ઇસ ઝહરકા તીરયાક (ઉતાર) ઔર ઇસ મંતરકા તોડ ભી કુછ હય યા નહીં?

નસુહ—બેશક હય, દીન મઝહબ ઔર અખલાકકી કીતાબેં ઇસકા તોડ હય, મગર કોઇ ઉનકો પડનેવાલા ભી હો. હાલત યેહ હય કે રોઝ અપનેકો સાંપસે કુટવાતે હંય ઔર તીરયાક (ઉતાર)સે ભાગતે હંય, ઇસકા અંજામ કયા હોગા? હલાકત ઔર બરબાદી ઔર ખરાબી. અબ હમ યેહ બયાન કરતે હંય કે ઘરસે નીકલકર કલીમપર કયા ગુઝરી.

બાબ દસવાં.

કલીમકા ઘરસે નીકલકર અપને દોસ્ત મીરઝા ઝાહીરદારબેગ ઔર ફીતરતકે યહાં જાના.

ઘરસે નીકલકર કલીમ અપને દોસ્ત મીરઝા ઝાહીરબેગકે યહાં ગયા. મીરઝાકી ખુશામતને કલીમકો અયસા ધોકેમેં રખ્ખાથા કે વોહ મીરઝાકો અપને માં બાપ, ભાઇ, બ્હેનસે બડકર અપના દોસ્ત ઔર ખૈરખ્વાહ સમઝતા થા. બગૈર આઝમાયશ ઔર ઇમતેહાન કે કલીમકો મીરઝાપર નાતજરૂબેકારીકી વજેહસે ભરોસા હોગયા થા. મીરઝાને કલીમકો યેહ યકીન દીલા રખ્ખાથા કે મેં બ્હોત દૌલતવાલા હું ઔર મેરી બ્હોત જાયદાત હય. અસલમેં વોહ ગરીબ આદમી થા લેકીન કપડે અમીરોં જયસે પહેનતા થા. કલીમને ઉસકે મકાનપર જાકર આવાઝ દી તો મીરઝા બાહર નીકલા ઔર નીકલતેહી યેહ બોલા આપ હંય? ઝરા ઠેરીયે, મેં કપડે પહેન આઉં તો આપકે સાથ ચલું.

કલીમ—મુઝે કહીં ઔર જાના નહીં હય. મેં આપહી કે યહાં આયા હું.

મીરઝા—અગર કુછ દેર તશરીફ રખના હય તો મેં અંદર પરદા કરાદું.

કલીમ—મેં આજ રાતકો આપકે યહાં રેહનેકે ખ્યાલસે આયા હું.

મીરઝા—બેહતર યેહ હોગા કે સામનેકી મસજીદમેં આપ તશરીફ રખ્ખેં, બડી હવાકી જગા હય. મેં અભી આતા હું.

કલીમ—જો મસજીદમેં ગયા તો દેખા તો બ્હોત પુરાની ઉજાડ મસજીદ હય, ન કોઇ હાફીઝ હય, ન મૌલવી ન સફાઇકા ઇન્તેઝામ હય. બ્હોત દેરકે બાદ મીરઝા આયા ઔર કલીમકે બોલનેસે પેહલે કેહને લગા કે મેરી બીવી બ્હોત બીમાર હય. આપકે પાસસે ગયા તો ઉસ બેહોશ પાયા; ઇસ વજેહસે દેર હુઇ. યેહ ફરમાઇએ કે ઇસ વક્ત તશરીફ લાનેકી કયા વજેહ હય. કલીમને સબ હાલ સુનાયા.

મીરઝા—ફીર અબ કયા ઇરાદા હય?

કલીમ—ઘર જાનેકા તો ઇરાદા નહીં ઔર જો આપકી સલાહ હો.

મીરઝા—સુબ્હકો દેખા જાયગા, અબ આપ આરામ કીજીએ. મેં બીછોના ભેજ દેતા હું ઔર મુઝકો બીવીકી ખીદમતકે લીયે ઇજાઝત દીજીએ.

કલીમ—તુમ તો કેહતે થે કે હમારે બડે બડે મકાન હંય, બાગ હય, દુકાનેં હંય, ઔર હાલત અબ યેહ હય કે એક આદમીકે વાસ્તે રાતકો ઠયરાનેકી જગા નહીં હય.

મીરઝા—અફસોસ, આપને મેરી આદતકો ન પેહછાના. અસલ બાત યેહ હય કે વાલીદ સાહેબકે મરનેકે બાદ રીશ્તેદારોંને જાયદાતકે મુતઅલ્લીક ઝગડે ઔર મુકદ્દમે શુરૂ કીયે. અયસી બાતોંસે મેં ભાગતા હું, ઝગડોંકી વજેહસે અલગ હો ગયા. અબ સબ લોગ મુઝકો મનાના ચાહતે હંય, તાકે ઇન્તેઝામ દુરૂસ્ત હો, લેકીન મેં ઇન ઝગડોંમેં નહીં પડના ચાહતા.

કલીમ—લેકીન આપને મુઝસે ઇસકા ઝીક (બયાન) પેહલે નહીં કીયા

મીરઝા—ઘરકે ઝગડોંકા બાહર બયાન કરના ઠીક નહીં.

કલીમ—ચીરાગ તો ભેજ દીજીએ, અંધેરેમેં જી ગભરાતા હય.

મીરઝા—મેંને તો લેમ્પ રોશન કરનેકા ઇરાદા કીયા થા, લેકીન ગરમીકે દીન હંય, પરવાને (કીડે) બ્હોત જમા હો જાએંગે ઔર આપ પરેશાન હો જાએંગે.

કલીમ ગુસ્સેકી વજેહસે બગૈર ખાએ ઘરસે નીકલા થા. ઉસ્કો ખ્યાલ થા કે મીરઝા ખાનેકે લીયે પુછેંગે, તો કેહ દુંગા, લેકીન જબ મીરઝાને ન પુછા ઔર જાને લગા તો કલીમને બેશર્મ હોકર ખુદ કહા કે ભાઇ મેંને ખાના નહીં ખાયા હય.

મીરઝા—તુંમને આતેહી કયું નહીં કહા, અબ ઇતની રાત ગુઝર ગઇ, કયા હો સકતા હય. સબ દુકાને બંદ હો ગઇં ઔર જો ખુલી હંય ઉનમેં બાસી ચીઝેં હોંગી. એક બાત સમઝમેં આતી હય કે ચને ભુનવા લાઉં.

યેહ કેહકર જલદીસે બાહેર ગયા ઔર ચને ભુનવા લાયા. કલીમ બ્હોત ભૂખા થા. ઉસને ચને ખા લીયે. ઉસ્કે બાદ મીરઝાને બીછોના ભીજવા દીયા ઔર ખુદ ચલા ગયા. કલીમ મસજીદમેં અકેલા થા અગર કોઇ ઔર હોતા ઔર તૌબાહ કરતા ઔર નસીહત પકડતા ઔર નમાઝે સુબ્હમેં બાપકે શરીક હો જાતા. લેકીન કલીમકે સરપર માંબાપકી નાફરમાનીકી મુસીબત સવાર થી, રાતકો બ્હોત દેરસે નીંદ આઇ, સુબ્હ હોતે હોતે આંખ લગ ગઇ તો મોહલ્લેકા કોઇ ચોર ઉસ્કી ટોપી, જુતી, રૂમાલ, તકયા, ચાદર લેકર ચલદીયા, દીન ચડહે જાગા ફીર કયા દેખા કે મસજીદકે ફર્શપર પડા હય, તમામ ચીઝેં ગાયબ હંય, મીરઝા કા પતા નહીં. ઇસ ખયાલમેં રહા કે કોઇ આદમી ઇધર આ નીકલે તો ઉસ્કે હાથ મીરઝાકો બુલાઉં, કયું કે જુતા, ટોપી, ઔર કપડે ન હોનેસે ખુદ નહીં જા સકતા થા. દીનભર ઉસ ઉજાડ મસજીદમેં કોઇ નહીં આયા, શામ હુઇ તો કલીમ મીરઝાકે મકાનપર ગયા, આવાઝ દી તો જવાબ મીલા કે વોહ સુબ્હેસે કુતુબસાબ ગએ હંય. ફીર કલીમને કહા કે મેં મીરઝા સાહેબકા દોસ્ત હું. ઘરસે આવાઝ આઇ, વોહ બીછોના કહાં હય

જો રાત તુમકો ભેજા થા. કલીમ ચુપ હુવા તો, અંદરસે આવાઝ આઇ, મોરઝા ઝબરદસ્ત બેગ દેખના યેહ આદમી કહીં ચલ ન દે, દોડકર બીછોના તો ઇસસે લેલો. કલીમ યેહ સુનકર ભાગા, કયું કે બીછોના તો ચોર લે ગએથે. ઉસકો ભાગતે દેખકર ઝબરદસ્તને ચોર ચોર કેહકર જા પકડા ઔર કોટવાલી લે ગયા. કોટવાલને ઉસકા નામ ઔર હાલાત પૂછે. કલીમ બ્હોત શરમીંદા હુવા, લેકીન હાલાત બતાને પડે. કોટવાલને કહા, મીયાં નસુહ જીનકો તુમ અપના બાપ બતાતે હો વોહ તો બડે મશહુર ઔર શરીફ આદમી હંય, તુમ્હારી યેહ હાલત હય કે નંગે સર નંગે પાઉં બુરી હાલતમેં હો, મુઝે યકીન નહીં આતા, અચ્છા અબ રાતકે કયા હો સકતા હય, સુબ્હકો દરયાફત કીયા જાયગા, રાતકો તુમ્હે હવાલાતમેં રેહના હોગા. યેહ સુનકર કલીમ રોને લગા, ઇસપર કોટવાલને ઇતની મહેરબાની કી કે દો સીપાહી સાથ કરદીયે ઔર ઉનસે કેહ દીયા કે ઇનકો મીયાં નસુહકે પાસ લે જાઓ અગર વોહ અપના બેટા બતાએ તો છોડ દેના, નહીં તો કેદ કર દેના.

કલીમકો સીપાહી ઉસકે મકાનકી તરફ લેગએ. મકાનકે પાસહી એક મસજીદ થી, જીસકે સામને ઉસ વકત નસુહ નમાઝ ઇશા પડકર નમાઝીયોંકે સાથ બેઠા થા કે કલીમ બુરી હાલતમેં સીપાહીયોંકે સાથ વહાં પહોંચા. દો વકતકે ફાકેસે મોંહ છોટા નીકલ આયાથા. ઇસ હાલતમેં બેટે કો દેખકર નસુહકે સીનેમેં એક તીરસા લગ ગયા, લેકીન સબ્ર કીયા ઔર ઠંડી આહ ભરી. સીપાઇઓંને ઉનસે કલીમકે મુતઅલ્લીક પૂછા. નસુહને કહા મેં ઇસકે બાપ હોનેકા ઇનકાર નહીં કર સકતા. યેહ સુનકર સીપાહી ચલે ગએ ઔર નસુહને કલીમસે કહા કે મેંને કૌનસા કુસુર કીયાથા કે તુમ મેરે બુલાનેપર મેરે પાસ નહીં આય, જો મોહોબ્બત મુઝે તુમસે હય વોહ ઇસ બાતપર મુઝે મજબુર કરતી હય કે તુમકો અયસા રાસ્તા ચલને દું, જો તુમ્હારી બરબાદી ઔર ખરાબીકા સબબ હો, મેંને સુના હય કે તુમ મુઝકો દીવાના સમઝતે હો, મેં પાગલ સહી, લેકીન અગર કોઈ પાગલ તુમ્હારે રાસ્તે મેં કાંટે પડે દેખકર તુમકો હોશીયાર કરદે તો કયા ઉસકી બાત ન સુનના અકલમંદી હય, કયા ઇસિ બાતકા ઇકરાર કરના પાગલ પન હય, કે હમ અલ્લાહકે ગુલામ ઔર બંદે હંય ઔર ખુદાકા હમપર હક્ક હય, જીસને હમકો પયદા કીયા, જો રોઝી દેતા હય, પાની બરસાતા

હય, જીસને હવા પયદા કી, જીસકે હુકમસે ચાંદ, સુરજ નીકલતે હંય જીસને જાનવરોંકો હમારે કબ્જે મેં દીયા કે હમ ઉનસે ફાયદા ઉઠાએં, હમ અલ્લાહકી તારીફ ઔર ઉસ્કે એહસાનાતકા શુકરીયા પૂરી તરાહસે અદા નહીં કર સકતે, મરના ઝુરૂરી હય, અકલમંદ વહી હંય ઔર પાગલ પનસે ખાલી વોહી હંય, જો યેહ સોચે ઔર સમઝેકે મરનેકે બાદ કયા હોગા. ખુદાને જો ઇનસાનકો અકલ દીયા હય ઉસસે કામ લેંના ચાહીએ, અગર ઇનસાનકા યેહી કામ હો કે પેટ ભરલે ઔર સો રહે તો ઉસમેં ઔર જાનવરોંમેં કયા ફર્ક, અપની ઝીમેદારીકો દરયાફ્ત કરના ઝુરૂરી હય. કલીમપર નસુહકી બાતકા કોઈ અસર ન હુવા ઔર વોહ યેહ બોલા કે ઘરસે મુઝે અપની ઝુરૂરતકી ચીઝે મંગાદીજીએ.

નસુહ—સખ્ત અફસોસ હય, કે તુમકો દુન્યાકી ચંદરોઝા ઝુરૂરતોંકા ઇસ કદ્ર ખીયાલ હય ઔર મઝહબકી ઝુરૂરી ચીઝોંસે ગાફીલ હો, તુમ ઘરસે ખુદ અપની ચીઝેં લે આવ.

કલીમ—મેરા ઇરાદા અબ ઘર જાનેકા નહીં હય, મેં અપને હાલાતકો બદલ નહીં સકતા, ઇસિ લીયે મેરા ઇસ ઘરમેં રેહના મુશકીલ હય, જહાં નએ નએ કાએદે આપ જારી કરતે હંય, મેં ઇસ નએ ઇન્તેઝામસે ખીલાફ હું, ઇસ લીયે ઘરસે નીકલ ગયા હું, મેં ખૂબ રૂપયા કમા સકતા હું ઔર અપના ગુઝારા કર સકતા હું.

યેહ કેહ કર કલીમ ભાગ ગયા. નસુહકો બડા રંજ હુવા. જબ ઘરકે લોગોંને યેહહાલ સુના કે કલીમકી અયસી ખરાબ હાલતથી ઔર વોહ બગૈર મીલે ભાગ ગયા તો સબ બ્હોત રોએ. નસુહને ફેહમીદાકો બ્હોત સમઝાયાકે રોને ઔર રંજ કરનેસે કુછ ફાયદા નહીં, ખુદાસે ઉસ્કે વાસ્તે દોઆ કરની ચાહીએ. કલીમકો ભાગને બાદ થોડી દૂર મીયાં **ફીતરત**. મીલ ગએ. યેહ નસુહકે ચચેરે ભાઈ થે, ઔર નસુહ કે દુશમન થે. ઉસ્કો સબ હાલ માલુમ થા. કલીમકો દેખકર કહા કહાં જાતે હો, મુઝે માલુમ થા કે તુમ જયસે આઝાદ આદમી અયસી પાબંદી ઔર સખ્તીકો બરદાસ્ત નહીં કર સકતે, ભાઈ નસુહ ઔલાદ કે સાથ બ્હોત બુરી તરાહસે પેશ આતે થે, ઉનકી બદમીજાઝીસે હમ લોગ અલગ હો ગએ હંય,, શાબાસ હય, તુમ્હારી માંકો કે અયસે ગુસ્સેવાલે

આદમીકે સાથ ઉમર ગુઝારી; મુઝસે યેહ નહીં હો સકતા, તાકે તુમ્હેં ઇસ હાલતમેં કહીં જાને દું, રાતકો હમારે યહાં ઠએરો; સુબ્હેકો દેખા જાયગા, ચુંકે નસુહ ઔર કલીમ મેં રંજ થા ઔર ફીતરત નસુહકા દુશમન થા. ઇસ લીયે ફીતરતને કલીમકી બ્હોત ખાતીરકી આર નસુહ કો બુરા કહા. ફીતરતને કલીમકી હાં મેં હાં મીલાઈ ઔર ઝાહીર મેં બ્હોત મોહોબ્બત દીખાઈ તો કલીમ સમઝાકે યેહ મેરા બ્હોત દોસ્ત ઔર ખૈર ખ્વાહ હય. બાતોં બાતોં મેં ફીતરતને કલીમસે કહા કે તુમકો અયસી તરકીબ બતાઉં, જીસસે તુમ્હે રૂપયા મીલસકે. કલીમને કહા મુઝે ઇસ વક્ત રૂપેકી સખ્ત ઝુરૂરત હય, લેકીન કોઈ રાસ્તા સમઝમેં નહીં આતા. ફીતરતને કહા કે એક ગાઉં તુમ્હારે બાપને તુમ્હારે નામસે ખરીદા હય, તુમ ઉસપર કબ્ઝા કર લો, રૂપેકી રસીદભી તુમ્હારેહી નામસે દી ગઈ હય.

કલીમ—જબ રૂપયા વાલીદ સાહેબકા હય તો ફક્ત મેરા નામ હોનેસે કયા હો સકતા હય ?

ફીતરત—તુમ્હેં દુન્યાકા તજરૂબા નહીં હય, તુમ મેરે નામ ગાઉં લીખદો ઔર યેહ ભી લીખદોકે મેંને બેચદીયા ઔર દામ વસુલ પાયા તો મેં તુમકો ઇસ વકત હઝાર રૂપે દે દું.

કલીમ—યેહ લીખના તો બ્હોત આસાન હય, રૂપેકી મુઝે બડી ઝુરૂરત હય.

યેહ કેહકર લીખ દીયા ઔર રૂપે વસુલ કર લીયે. રૂપે લેકર કલીમ બ્હોત ખુશ હુવા ઔર વહાંસે ચલદીયા, સીધા ચાંદની ચૌક પહોંચા એક કમરા કીરાયેપર લે લીયા, ખુબ સામાન ખરીદકર કમરા સજાયા, ફીર નાચ કરાયા, સબ દોસ્તોંકો બુલાયા. મીરઝા ઝાહીરદાર બેગ ભી આગએ ઔર કલીમ બેવકુફીસે ફીર ઉનકો દોસ્ત સમઝને લગા. થોડે દીન મેં નાચ, ગાના, બજાના ઇન સબમેં રૂપયા ખર્ચ હો ગયા. દરઝી, હલવાઈ, કબાબી, રોટીવાલે, મેવેવાલે, ગરઝ સબકે દામ ચડ ગએ, નોકરોં કીભી તનખ્વાહ ચડ ગઈ, અબ ખાનેકી ચીઝેં કર્ઝ આને લગીં, થોડે દીનમેં તકાઝે (માંગ) શુરૂ હુએ, તો ઘરકે અસબાબ બીકને લગે. અબ કલીમ ખ્વાબે ગફલતસે જાગા, લેકીન અબ જાગનેસે ફાયદા નથા, યાર દોસ્ત ઘર બેઠ ગએ, નૌકર ભાગ ગએ. એક રાતકો

કલીમને ચાહાકે ચુપકેસે ભાગ જાએ લેકીન ઉસ્કે કર્ઝવાલે ઔર નોકર ઉસપર નઝર રખતે થે. એક રોઝ રાતકો વોહ દૂસરે કપડે પહેનકર, બાહેર નીકલાકે લોગોંને ઉસ્કો પકડ લીયા ઔર કોટવાલી પહોંચા દીયા. વહાં ઉસે માલુમ હુવા કે કઈ ડીકરીએં જારી હંય. દૂસરે દીન ઉસ્કો કોર્ટમેં લે ગએ. દૂરસે ઉસને અપને બાપકો દેખા. નસુહ ઉસ રોઝ કોર્ટમેં ઇસ લીયે આયાથા કે ફીતરતને ઉસ્કે ગાઉંપર ઝબરદસ્તી કબઝા કર લીયા થા. ઉસીકા કેસ ચલ રહા થા. કલીમને તો રૂક્કા લીખકર ફીતરતકો દે દીયા થા ઔર દીલમેં સમઝા થા કે યેહ ખેલ હય. લેકીન ઇસિ વજેહસે ઉસ્કે બાપકો દસ હઝાર રૂપેકા ગાઉં હારના પડા ઇસી વજેહસે નસુહ કોર્ટ મેં ગયા થા કે ઉસને ફીર દૂસરી દફા અપને બેટે કલીમકો સીપાહીયોં કે હાથમેં ગીરફતાર દેખા. બાપને અભી કોર્ટસે બાહર કદમ નહીં રખ્ખા થા, કે બેટા જેલખાનેમેં દાખીલ હુવા. કલીમકો જેલખાનેમેં અયસી તકલીફેં હુઈ કે બયાનસે બાહર હય. ઇસી મુસીબતકી હાલતમેં કલીમને જેલખાનેમેંસે અપને બાપકો ખત લીખ્ખા, જીસમેં બાપસે મુઆફી ચાહી ઔર અપની મુસીબતકા હાલ લીખ્ખા ઔર કહા કે મેં અબ તો તૌબા કરતા હું ઔર બ્હોત શરમીંદા હું, ઇસ વક્ત મેરી જાનપર બની હય, સાતસો રૂપીયેકે બદલેમેં મેરી જાન બચ જાયગી, નહીં તો મેં મરજાઉંગા. કલીમને ઝુટી તૌબાકા અયસા ખત લીખાકે નસુહને ખત પડતેહી સાતસો રૂપે ફોરન ભીજવા દીયે.

કલીમકો પાંચસોકી ઝુરૂરત થી. વોહ તો કર્ઝ મેં દીયે, બાકી દોસો રૂપે લેકર **દૌલતાબાદ** ચલા ગયા ઔર ઘર ન ગયા.

બાબ અગયારવાં.

કલીમ દૌલતાબાદમેં ફોજમેં ભરતી હુવા ઔર ઝખ્મી હોકર ઘર વાપસ આયા.

કલીમ રીયાસત દૌલતાબાદમેં પહોંચા તો ઉસ્કો કોઈ અચ્છી નૌકરી ન મીલસકી, ક્યું કે ઉસ્કી તાલીમ અચ્છી નથી ઔર કોઇ ઇલ્મો હુનર ન જાનતા થા. જબ ચારોં તરફસે નાઉમીદ હુવા ઔર રૂપીયાભી

ખર્ચ હો ચુકા, તો ફોજમેં નૌકરી કરલી. કયું કે વહાં તાલીમકી ઝુરૂરત નહીં હોતી, કુછ દીનોંકે બાદ રીયાસતકે એક ઝમીનદારને અપને ઝીમેકા રૂપીયા અદા ન કીયા ઔર પુલીસસે લડનેકો તૈયાર હો ગયા. ઈસ લીયે રીયાસતકી તરફસે ફોજ ભેજી ગઈ, તાકે ઝમીનદારકો સઝા દીજાય. ઈસ ફોજમેં કલીમભી થા, લડાઈકી અંદર ઉસ્કી ટાંગમેં ગોલી લગી. પાઉં કે ઝખ્મી હોતેહી સારા ધડ બેકાર હો ગયા, શફાખાનેમેં (હોસ્પીટલ) ભેજા ગયા. ડાકટરોંને કહા, ઝખ્મ બડા સખ્ત હય, ટાંગ કાટના ઝુરૂરી હય, ઈસ લીયે ઉસ્કી ટાંગ કાટ દી ગઈ, કલીમ બેચારા લાડમેં પલા હુવા થા, ઈસ તકલીફ બરદાસ્ત ન કર સકા. ઉસ્કી હાલત ખરાબ હોતી ગઈ, બુખાર આને લગા ઔર ઝખ્મ બીગડ ગયા. ઈતના બડા જવાન એકહી મહીનેમેં કમઝોર હોકર પલંગસે લગ ગયા. જબ ઉસ્કી ઝીન્દગી ઉમીદ ન રહી તો લોગોંને યેહ ખ્યાલ કીયા કે ઉસ્કો ઉસ્કે ઘર દેહલીમેં પહોંચા દીયા જાય. દૌલતાબાદસે ઉસ્કો દેહલી પહોંચાયા ગયા. ઈસ કદર વોહ કમઝોર થા કે હર વકત બેહોશ રેહતા થા. જબ ડોલીવાલોંને ઉસ્કી ડોલી નસુહકે દરવાઝેપર ઉતારી ઉસ વકત નસુહ કોઠેપર નમાઝ પઢ રહા થા, ફેહમીદા બેકરાર હોકર બાહર નીકલ આઈ, પાલખી ખોલકર દેખા, તો બેટા બેહોશ થા, ઈસ કદર ચીખકર રોઈ કે સુનનેવાલોં કે કલેજે હલ ગએ ઔર સારે મહોલ્લેમેં શોર હો ગયા. નસુહ રોનેકી આવાઝ સુનકર નીચે ઉતરા. બીવીકા રોના સુનકર ઔર બેટેકી ખરાબ હાલત દેખકર, ઉસ્કી આંખોંસે ટપ ટપ આંસુ ગીરને લગે ઔર ઠંડે સાંસ આને લગે, ન કુછ બોલતા થા, ન ઝોરસે રોતા થા. આધ ઘંટે તક યેહી હાલત રહી. ફીર ઉસને અપને આંસુ પૂછે ઔર બીવીસે કેહને લગા, રંજ કરો લેકીન સબ્રકે સાથ, દુન્યામેં જીતની તકલીફેં ઔર મુસીબતેં દુન્યાદારોંકો પહોંચતી હંય, ઉનમેં અકસર અપનેહી કીએકા બદલા ઔર સઝા હોતી હય, ઈસી વાસ્તે તૌબાહ કરનેસે મુશકીલેં આસાન હોતી હંય, સબસે બેહતર મોહોબ્બત ઔર હમદર્દી જો ઈસ શખ્સકી હમ ઈસ તબાહ હાલતમેં કર સકતે હંય કે ઈસ્કે ગુનાહોંકી મુઆફીકે લીએ અલ્લાહ તઆલાસે દુવા કરેં, યેહ અપને હાથોંસે ઈસ નોબતકો પહોંચા, યેહ શખ્સ ખુશ કીસમત હોગા અગર ઈસ્કી યેહ તકલીફેં ઈસ્કે ગુનાહોંકા બદલા હો જાવે ઔર

અલ્લાહ તઆલા, ઇસ્કો મુઆફ્ કર દે, તમામ દુન્યાકા રહમ વ કરમ ખુદાકી રહેમતકે આગે હજારવાં લાખવાં હીસ્સા ભી નહીં હય. નસુહકી ઇન બાતોંકા અસર ફેહમીદાપર હુવા ઔર ફીર મીયાં બીવી આંસુ પુછકર મસલેહત કરને લગે કે અબ કયા કરના ચાહીએ. યેહ રાય હુઈ કે કલીમકો ઉસ્કી બ્હેન નઇમા કે ઘર લે ચલેં કયું કે વહાંસે શફાખાના (હોરપીટલ) ભી કરીબ હય, ઇલાજ અચ્છી તરાહસે હો સકેગા. ફેહમીદાને ઇસ બાતકો પસંદ કીયા ઔર સબ ઘરકે લોગ કલીમકી પાલખીકે સાથ નઇમાકે ઘર પહોંચ ગએ. યાદ હોગા કે નઇમા માંસે નારાઝ હોકર બગૈર મીલે સાલેહાકે સાથ ખાલાકે યહાં ચલી ગઈ થી. ચાર મહીને વહાં રહી, નેક લોગોંકે સાથ રહેનેકી બરકતસે ખુદાને ઉસ્કો હીદાયત દી ઔર વોહ ભી નેક બન ગઈ. નેક બને પીછે યેહ ઝુરૂરી થા કે વોહ માંબાપકો ખુશ કરતી. ઉસને માં બાપકો ખુશ કીયા ઔર ખુદાને ઉસ્કો ઉસ્કે ઘરમેં આબાદ કીયા, ઉસ્કો અપને ઘર ગએ હુવે દુસરા મહીના થા કે કલીમકો પાલખીમેં લાદકર ઉસ્કે ઘર લે ગએ. ચુંકે ઘર આબાદ હોનેકા ઝીક્ર આગયા હય, ઇસ લીયે મુનાસીબ હય કે પેહલે નઇમાકા હાલ લીખા જાય, ફીર કલીમકા બયાન હોગા.

બાબ બારવાં.

નઇમા ખાલાકે યહાં રેહકર, દુરૂસ્ત હો ગઇ. માં બાપસે અપની ખતા મુઆફ્ કરાઇ, ઔર ખુદાને ઉસ્કા ઘર ફીર આબાદ કીયા. કલીમને વફાતપાઈ, કીતાબ ખત્મ હુઈ.

નઇમા ખાલાકે યહાં પહોંચ ગઈ; પહોંચતેહી રોને લગી. ખાલાને કહા કયા હુવા? નઇમાને કહા અમ્માંને મુઝે મારા.

ખાલા—કયા હુવા? માં બાપ હઝાર દફા પ્યાર કરતે હંય, નસીહતકે વાસ્તે કભી માર ભી દેતે હંય. માં બાપકી માર માર નહીં, બલ્કે ઇસસે દુરૂસ્તી હોતી હય.

બાતોં બાતોંમેં ખાલાને નઇમાકો તસલ્લી દે દી ઔર સાલેહાસે અલગ લે જાકર સબ હાલ પુછ લીયા, જબ ઉસને બ્હેનકે યહાં મઝહબકા

ચર્ચા હોતા સુના, તો બ્હોત ખુશ હુઈ. ઔર ઉસને દીલમેં પક્કા ઈરાદા કર લીયા કે જબ તક નઈમાકો પક્કી દીનદાર ન બના દૂંગી, ઘરસે રૂખ્સત ન કરૂંગી. ખાલાકે યહાં આકર નઈમાકી આદતેં અપના આપ દુરૂસ્ત હોના શુરૂ હુઈ, કયું કે સોહબતકા બડા અસર પડતા હય. અપને ઘર નઈમાને સબકો અરસે તક બે દીનીકી હાલતમેં રહેતે હુવે દેખા થા, ઈસ લીયે વહાંકી નસીહતકા ઉસપર અસર ન હોતા થા. દુસરે યેહ કે ઉસ્કી માંને ઉસ્કો બડે લાડસે પાલા થા, ઈસ લીયે વોહ માંકા ઝયાદા અદબ ન કરતી થી ઔર ઉસ્કે કેહનેકી પરવા ન કરતી થી. ખાલાકે યહાં કીસીને અપને ઝબાનસે તો મઝહબકી બાત ઉસસે નહીં કહી, મગર છોટે બડે સબ એક રંગમેં રંગે થે, ઉનકે તમામ કામ ઉઠના, બેઠના, ચલના, બોલના, ખાના, પીના, ખુશી, રંજ સબ બાતેં મઝહબકે હુકમકે મુવાફીક થીં. શુરૂમેં નઈમાકો ખાલાકા ઘર બીલકુલ એક નઈ દુન્યા માલુમ હોતી થી, લેકીન આહીસ્તા આહીસ્તા ઉસ્કી આદતેં દુરૂસ્ત હોને લગીં; કયું કે મઝહબી બાતોંકી અચ્છાઈ ઔર બેહતરી ઉસ્કે ઝેહન મેં બેઠ ગઈ. ઉસ્કો સાબીત હો ગયા કે બેદીન ઝીન્દગી બેઇતમીનાની ઔર બેસહારેકી ઝીન્દગી હય. વોહ ઘરપર હમેશા દસબજેકે કરીબ સોકર ઉઠતી થી, ઔર યહાં છોટે બડે મોંહ અંધેરે સુબ્હેકો ઉઠકર ઝુરૂરતોંસે ફારીગ હોકર નમાઝ ઔર ખુદાકી એબાદતમેં મશગુલ હો જાતે થે, ઉનકો જાગનેકી વજેહસે નઈમાકી ભી આંખ ખુલને લગી. વોહ અપનેકો દેખતી થી કે બચ્ચેકે પેશાબમેં લથડી હુઈ પડી હુઇ હય, સુસ્ત, ઉદાસ ઔર દૂસરે સબ ચુસ્ત, ચાલાક, તાઝા દમ, પાક સાફ, ખુદાકી દરગાહમેં સજ્દેકર રહે હંય ઔર ખુદાકા શુક્ર અદાકર રહે હંય કે રાત અમન ચેન સે કટી ઔર દોઆ માંગ રહે હંય કે અલ્લાહ હમકો રીઝક દે, ફરાગ દે, કે દુસરે કે આગે હાથ ન ફેલાએં, બીમારોંકો તંદુરૂસ્તી દે, ભૂખોંકો રોટી દે, નીરાસોંકો કામયાબી દે, અમીરોંકો સખાવત દે, ગરીબોંકો સબ્ર દે, બે ઔલાદોંકો ઔલાદ દે, અપની ખૈર સબ જહાનકી ખૈર, ઇન બાતોંકે દેખકર નઈમાકી હાલત બદલી ઔર વોહ ભી આહીસ્તા આહીસ્તા અચ્છી સોહબતકી વજેહસે દીનદાર ઔર નમાઝ રોઝેકે પાબંદ ઔર અચ્છી આદતવાલી બન ગઈ ઔર ઈસિ વજેહસે ઉસને પક્કા ઈરાદા કર લીયા

કે માં બાપકો ખુશ કરૂંગી. નઈમાકા શૌહર બડા મઝહબી થા. અગરચે વોહ ઉસ્કી ખૂબસૂરતીપર આશક થા, લેકીન ઉસ્કી બેદીનીસે નારાઝ થા. ઈસી વજેહસે નઈમા ઔર ઉસ્કા નીબાહ નહીં હુવા થા. ઈસી અરસેમેં સાલેહાકે ચચા કે યહાં શાદીકે જલસેમેં ઔરતોંને તો અપની રાત ગીત ગાને ઔર સુનને ઔર ફુઝુલ બાતોંમેં ઝાયાકી ઔર નઈમાને નમાઝે ઈશા પડકર જો વઝીફા ઔર નફલ પડના શુરૂ કીયા તો આધીરાત હો ગઈ, ફીર થોડી સોકર તહજ્જુદકી નમાઝ પડને ખડી હુઈ, તો સુબ્હે કર દી. જબ યેહ ખબર ઉસ્કે ખાવીંદને સુની તો બ્હોત ખુશ હુવા, ડોલી લેકર દોડા હુવા સુસરાલ આયા. શાદીમેં નઈમાકી માં ભી આઈ થી. નઈમાને દુરસે માંકો દેખકર ઉનકે કદમોંપર સર રખદીયા, માંને જલ્દી ઉઠા ગલેસે લગા લીયા ઔર જબ અપની બેટી કે હાલત માલુમ હુવે તો બ્હોત ખુશ હુઈ ઔર બ્હેન ભાનજીકા બ્હોત શુકરીઆ અદા કીયા. બેટીકી ખતા મુઆફ કરકે અપને ઘર લાઈ. અગલે દીન ઉસ્કા ખાવીન્દ ડોલી લેકર આ મૌજુદ હુવા, ઘરમેં આકર નઈમાને હમીદાકો બ્હોત પ્યાર કીયા ઔર નૌકર જીસ્કો મારા થા ઉસસે ખતા મુઆફ કરાઈ, ફીર ખાવીન્દકે સાથ ચલી ગઈ.

નઈમાકો ઘર આય દુસરા મહીના થા કે ઉસ્કે ઘર કલીમ ઉસ હાલતમેં પહોંચા, જો પેહલે બયાન હો ચુકા હય. ભાઈકી અયસી ખરાબ હાલત દેખકર બ્હેનકો ભી અયસા સદમા ઔર રંજ હુવા જોકે બયાન નહીં હો સકતા. કલીમ ઈસ હાલમેં બ્હેનકે ઘર રહા. દો મશહુર ડાકટર ઉસ્કા ઈલાજ કરતે થે મગર ઉસ્કે ઝખમોંકા બીગાડ કમ ન હુવા. સુબ્હેશામ થોડી દેરકે લીયે ઉસ્કો હોશ આ જાતા થા, લેકીન ઉસ્કી કમઝોરીકી વજેહસે કોઈ ઉસસે બાત નહીં કરતા થા, ફક્ત ઉસ્કો તસલ્લી દેતે થે, યહાં તકકે ઝખમોંકા બીગાડ હદસે બહાર હો ગયા ઔર ઉસ્કી ઝીન્દગીકી મુદ્દત પુરી હો ચુકી. મરનેસે એક દીન પેહલે ઉસ્કી હાલત અયસી અચ્છી હો ગઈ કે વોહ ઉઠકર બેઠ ગયા ઔર ઘરવાલોંકે સાથ બાતેં કરતા રહા, ઉસને અપને સબ હાલાત બયાન કીએ ઔર ભાઈ બ્હેન સબકા હાલ પૂછા, ફીર વોહ અપને કામોંપર અફસોસ કરકે ઈતના રોયાકે બેહોશ હો ગયા, બડી દેરકે બાદ હોશ આયા તો ઉસને માંસે કહાકે આજ જો તાકત તુમ મુઝમેં દેખતી હો યેહ મેરી આખરી તાકત

હય, ખૂન મુઝમેં બીલકુલ નહીં રહા, અગરચે તુમ મુઝે તસલ્લી દેતે હો, મગર મેં સમઝતા હું કે મેં અબ મરનેવાલા હું, મેં અપને મરનેકો પસંદ કરતા હું, ઉસ નાલાયક ઝીન્દગીપર જો મેંને ગુઝારી અગરચે મેંને અપની ઝીન્દગી ખરાબી, બેશરમી, માં બાપકી નાખુશી ઔર ખુદાકી નાફરમાની મેં કાટી ઔર અયસી હઝારેં ઝીન્દગીએં હોં તોભી ઉસ નુકસાનકે બદલેકી ઉમીદ નહીં, જો ઇસ થોડીસી ઝીન્દગી મેં મુઝકો અપને ખરાબ કામોંસે પહોંચા, મગર મુઝકો તીન કીસમકા ઈતમીનાન હય. અવ્વલ યેહ કે મેં મરતા હું તૌબા કરકે, શરમીંદા હોકર, ઔર રંજ કરકે, દુસરે યેહ કે આખેરતકા સફર શુરૂ કરતે વક્ત મેં અયસે લોગોંમેં હું, જો ઇસિ રાસ્તેકો જાનતે હંય ઔર મેરે હમદર્દ ઔર મેહરબાન હંય, તીસરે યેહ કે મેરી ઝીન્દગી દુસરોંકે લીએ સબક દેનેવાલી હોગી, ગો મેંને ખુદ ફાયદા નહીં ઉઠાયા લેકીન દુસરોંકો અગર મેરી ઝીન્દગીસે ફાયદા પહોંચે, તો મેં અયસી ઝીન્દગીકો બેકાર નહીં કેહ સકતા, અબ મુઝકો દુન્યામેં સીવાય ઇસ્કે ઔર કોઈ ખ્વાહીશ બાકી ન રહી કે મેં અબ્બા જાનસે અપના કુસુર મુઆફ કરાઉં, યેહ કેહકર વોહ બ્હોત ઝોરસે રોને લગા. તાકત તો થીહી નહીં, બેહોશ હો ગયા ઔર ઉસી બેહોશીમેં ઉસકા સાંસ ઉખડ ગયા, હાથ પાઉં ખીંચને લગે, નબ્ઝ છુટ ગઈ, હીચ કીયાં લેને લગા. ઔરતેં યેહ હાલત દેખકર, રોને પીટને લગીં, બાહરસે નસુહ દોડા આયા ઔર ઔરતોંકો બે સબરીસે મના કીયા ઔર બેટેકે સીરહાને બેઠકર યાસીન પડના શુરૂ કીયા, મોંહ મેં શરબત ટપકાયા ઔર ઉસકા મોંહ કીબલેકી તરફ કીયા, કલેમા પડકર સુનાયા, શરબતકા હલકસે ઉતરના થા કે કલીમને આંખે ખોલદીં ઔર બાપકો અફસોસ ઔર શરમીંદીકી નઝરસે દેખકર ઉસને હાથ જોડે ઔર ઇસી હાલતમેં ઉસને ઇન્તેકાલ કીયા. ઇસિમેં શક નહીં કે અગર કલીમ બચ જાતા તો નેકી ઔર દીનદારીમેં સબ ભાઈ બ્હેનોંસે બડજાતા, કયું કે ઉસને મુસીબતેં ઉઠાકર અપની રાય બદલી થી; ઔર આફતેં ઝીલકર, તજરૂબા હાસીલ કીયાથા, કલીમકા જવાન મરના, અયસી ભારી મૌતથી કે માં બાપકો તો ઝીન્દગી મૌતસે બત્તર હો ગઈ, ભાઇઓંકા બાઝુ ટૂટ ગયા, બ્હેનોંકે સરસે સાયા ઉઠ ગયા, લેકીન દીનદારીકી વજેહસે સબને સબ્ર કીયા. ઔર હર શખ્સને સબક હાસીલ કીયા. કલીમકે બાદ નસુહકો

કોશીશકી ઝુરૂરત ન રહી કે ખાનદાનકો દુરૂસ્ત કરે, કયું કે કલીમકે સીવા સબ છોટે બડે દુરૂસ્ત હો ચુકે થે. અલીમને બી. એ. પાસ કીયા, મગર ઉસને સીવાય તાલીમ દેનેકે ઔર કોઈ કામ પસંદ નહીં કીયા, તાકે તાલીમકે ઝરીએસે વોહ અપને મુલ્ક ઔર કૌમકી ખીદમત કરસકે ઔર નફા પહોંચા સકે. સલીમ નામી ડાકટર ઔર હકીમ હુવા, હમીદા કુરાન શરીફકી હાફીઝ હુઇ, હદીસ શરીફ પડી, ઔર સચ પુછીએ તો શહેરકી ઔરતોંમેં લીખને પડનેકા જો કહીં ચર્ચા હય, યા ઔરતેં ખુદા ઔર રસુલકે નામસે વાકીફ હંય, યેહ સબ હમીદાકી તાલીમ દેનેકી વજેહસે.

અલ્લાહ તઆલા હમ સબકો નેક હીદાયત દે ઔર અપને રસુલે કરીમ હબીબે પાક મોહંમદ મુસ્તફા (સ. અ. વ. સ.) કે હુકમોંકે મુતાબીક ઝીન્દગી ગુઝારનેકી તોફીક અતા કરે. **આમીન.**

તમામ શુદ.